

ARHEOLOGIA CLASICĂ ÎN ROMÂNIA. PRIMUL SECOL

Alexandru BARNEA
(coordonator)

Iulian GHIȚĂ, Adina BORONEANȚ, Mijomir MECU,
Erwin GÁLL, Adrian DOBOȘ,
Sorin Bogdan VIȘENOIU, Dan TURCU

EDITURA NEREAAMIA NAPOCAE
2003

SERIA
AVERS

Coordonatori:

Alexandru Barnea

Ela Gheorghe

Cristian Matos

ARHEOLOGIA CLASICĂ ÎN ROMÂNIA. PRIMUL SECOL

Alexandru Barnea (coordonator)

Iulian Ghiță, Adina Boroneanț, Mijomir Mecu, Erwin Gáll,
Adrian Doboș, Sorin-Bogdan Vișenoiu, Dan Turcu

ARHEOLOGIA CLASICĂ ÎN ROMÂNIA.

PRIMUL SECOL

Barnea
2003

NEREAMIA NAPOCAE

EDITURA NEREAMIA NAPOCAE
CLUJ-NAPOCA 2003

Această carte a apărut cu sprijinul

**ASOCIAȚIEI TINERILOR ARHEOLOGI „FORTUNA”
și al
EDITURII NEREAMIA NAPOCAE**

EDITURA NEREAMIA NAPOCAE

Președinte: Rodica Bogdan

Director: Cristian Matos

Director adjunct: Ela Gheorghe

Director tehnic: Cristian Sincovici

Tehnoredactor: Crina Sincovici

Cluj-Napoca, str. Republicii nr. 68

Tel. 0264 431844; 0788 324346

București: 0740 048356

Fax: 0264 199947

e-mail: nmnapocae@yahoo.com

www.nmnapocae.greatnow.com

**ASOCIAȚIA TINERILOR ARHEOLOGI
„FORTUNA”**

Tel.: 0264 431844

e-mail: fortuna_transilvania@

© Editura NereaMia Napocae

Coperta: Crina Sincovici

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

Arheologia clasică în România : primul secol / Alexandru Barnea (coord.),

 Iulian Ghiță, Adina Boroneanț, ... -Cluj-Napoca :

 Nereamia Napocae, 2003

 Bibliogr

 ISBN 973-7951-11-5

I. Barnea, Alexandru (coord.)

II. Ghiță, Iulian

III. Boroneanț, Adina

902(498)

CUPRINS

CUVÂNT ÎNAINTE	9
-----------------------------	---

Alexandru Barnea

O istorie scurtă	13
------------------------	----

Iulian Ghiță

Pionieratul arheologiei românești	23
---	----

Adina Boroneanț

Alexandru Odobescu și aportul său la dezvoltarea arheologiei românești clasice (1834 – 1895)	33
---	----

Mijomir Mecu

GRIGORIE G. TOCILESCU (1850 – 1909), inițiatorul arheologiei clasice științifice în România	71
--	----

Gáll Erwin

Precursorii arheologiei profesionale din Transilvania: biografia lui Gábor Téglás (1848 – 1916)	141
--	-----

Adrian Doboș

Arheologul GEORGE MURNU (1868 – 1957)	171
---	-----

Sorin-Bogdan Vișenoiu

Vasile Pârvan sau de la Episteme la Philosophia (1882 – 1927)	185
--	-----

Dan Turcu

Ioan Andrieșescu – Viața și opera	209
---	-----

ÎN LOC DE ÎNCHEIERE	223
----------------------------------	-----

CUVÂNT ÎNAINTE

La 17 octombrie 2002 se fixa, la intrarea de la Facultatea de Istorie a Universității din București, o placă amintind împlinirea atunci a 125 de ani de la începerea susținerii primului curs de arheologie la Universitatea din București, datorat lui Alexandru Odobescu. Se evoca astfel începutul formării universitare în această atât de importantă disciplină pentru știința istoriei.

În ziua următoare, în fața unui public numeros format din studenți, cadre didactice universitare și cercetători, era comemorat acest eveniment remarcabil în amfiteatrul „Vasile Pârvan” al Facultății de Istorie. Au cuvântat întru evocare semnatarul acestor rânduri, ca decan al Facultății și, desigur, ca arheolog al antichității clasice și romane târzii, d-na profesor Zoe Petre, eminență a cunoașterii epocii greco-romane și din 1996 șef al Catedrei de istorie antică și arheologie din Facultate, d-l profesor Ioan Opriș, istoric și colaborator al Facultății, binecunoscut specialist în muzeologie și, pentru moment, secretar de stat în Ministerul Culturii și Cultelor, acad. Alexandru Vulpe, directorul în exercițiu al Institutului de Arheologie „V. Pârvan” al Academiei Române, dr. Paul Damian, din partea Muzeului Național de Istorie a României și, încheind această festivitate potrivit propriei propuneri de program, inițiatorul ei, colegul profesor Mircea Babeș.

Acest moment important de comemorare a fost posibil în urma unei serii de eforturi concertate născute din interiorul Facultății de Istorie începând cu zilele schimbărilor, ele însele istorice, din decembrie 1989. Nu este aici locul acestui istoric al Facultății, uneori minimalizat și chiar denigrat din rea voință și (sau) incompetență. Ar fi doar de notat că s-a întâmplat atunci în Facultatea de istorie începutul unor transformări substanțiale. Ele s-au petrecut inițial în jurul personalității doamnei Zoe Petre, între timp aleasă atunci decan al Facultății redevenite doar de istorie,

prin desprinderea celei de Filosofie ca facultate aparte. Aceasta după ce, din anul 1975, ambele **trebuiseră** să funcționeze împreună, în detrimentul specializării într-un domeniu sau în celălalt, în pofida eforturilor celor câțiva, tot mai puțini, specialiști rămași în structura hibridă creată atunci prin dispoziție de „partid și de stat”.

Așadar, după decembrie 1989, s-au petrecut în refacerea Facultății de istorie mai multe trepte de reconstrucție. Prima și cea mai importantă, dincolo de lupta pentru obținerea autonomiei universitare și de recompunerea unei legislații normale cât mai apropiate de cea europeană, a fost completarea efectivului didactic de specialitate. Această reconstrucție s-a petrecut, pas cu pas, concomitent cu angajarea unor tineri absolvenți meritorii, prin atragerea unor specialiști din institutele de cercetare ale Academiei Române. Aceștia din urmă fuseseră, până în 1989, sistematic izolați de învățământul universitar, cu precădere în urma dispozițiilor dictate în 1975, când, culmea ironiei, se promova oficial și oficios legarea cercetării de formarea universitară. Realitatea era diversă pentru că, spre deosebire de cele până atunci petrecute chiar sub dictatura comunistă, cercetătorii din sistemul academic, deși administrativ supuși forțat universităților (din București, Cluj și Iași), nu mai aveau în realitate acces la activitatea didactică, și respectiv cadrele didactice nu mai puteau să aibă de a face cu vreun program de cercetare.

S-a completat în Facultate, începând cu 1990, pas cu pas cum spuneam, efectivul de specialiști în domenii anterior abandonate. S-a procedat în același fel în reconstituirea unor structuri necesare pentru specializări în domeniu și pentru acoperirea unor direcții de cercetare. Într-o legislație încă restrictivă, s-a putut cu greu desprinde o a treia catedră din cele două existente de mai multă vreme (istorie românească și respectiv universală), anume cea de **istorie antică și arheologie**, condusă la început de d-na Ligia Bârză și apoi de d-na Zoe Petre. Abia după acest pas, domeniul atât de solicitat și solicitant al arheologiei de care ne ocupăm în aceste rânduri, fie și măcar

parțial, a căpătat un spațiu și un nume. Am reușit, între altele, reînființarea Seminarului de arheologie, dispărut odată cu legea comunistă a învățământului din 1948. I-am dat un nume, cel al lui Vasile Pârvan, și un spațiu anterior nesperat cu asemenea destinație, la etajul al III-lea al clădirii Facultății. Firește că noul centru trebuia să aibă un responsabil și, conform înțelegerii și mecanismului existent, l-am numit șef pe colegul Mircea Babeș, ulterior numindu-se director al Seminarului.

Cu toate acestea împreună s-a conturat, în același ultim deceniu al secolului al XX-lea, în suita specializărilor din anii universitari terminali de istorie (cu cinci și apoi patru ani de studiu), o direcție tot mai clar formulată pentru istorie antică și arheologie. La fel, studiile aprofundate (= master), intrate în drepturi de la mijlocul aceluiași deceniu, au cuprins clar, pe lângă alte direcții, specializarea mai sus evocată, considerată de mulți absolvenți, propriu sau din alte facultăți, foarte atractivă.

În acest spațiu istoric și, în măsura nevoii de înțelegere a evoluției arheologiei – cu precădere a celei clasice – între metodă, rezultate și perspectivă, am încercat, împreună cu studenții, un alt fel de iluminare a disciplinei. Așa s-a făcut că, în timpul cursului special corespunzător, le-am propus unora dintre studenții de la master (seria 2000-2002) referate privind începuturile arheologiei – cu precădere ale celei clasice – pe teritoriul României. Totodată, așa cum se va vedea ceva mai la vale, deoarece istoria care ne preocupă nu începe doar cu România unită (adică de la includerea Transilvaniei teritoriului statului român)*, am încercat acum, pentru prima dată, o deschidere nouă. Prin urmare, sumarul propus pentru acest volum de început a fost gândit să cuprindă măcar un segment din contribuția anterioară unirii la cunoașterea antichităților transilvane. Apoi, fără a mai pomeni aici numele deja

* Am numit aici cu aceste cuvinte unirea românilor din urma primului război mondial din sec. XX, astfel formulă pentru prima oară într-o carte de istorie de un autor american mai puțin cunoscut, martor direct al epocii și evenimentelor, Charles Upson Clark, *United Romania*, New York, 1932, carte apărută în românește la București în 2001 (n.a.).

înscrise pe copertă ale autorilor foarte tineri ai prezentărilor pe care le-am solicitat, voi nota doar aplicația lor și dorința de afirmare ca specialiști în curs de formare.

Așadar, în propunerea făcută și cu o schemă foarte liberă care nu dorea decât să aducă o anume simetrie, le-am cerut autorilor o prezentare tematică privind primul secol de arheologie clasică în România. Fiecare masterand și-a expus punctul de vedere privind etapa sau/și personalitatea de comentat, adăugând la considerațiile proprii copia câte unui text considerat reprezentativ pentru fiecare capitol și personalitate a domeniului. Întrucât în cazul lui Téglás autorul nu a avut răgazul să ofere un text reprezentativ, am ales din bibliografia arheologului transilvan articolul prezentat acum pentru prima dată în traducere românească, prin bunăvoința d-lui coleg conf. dr. Lukács Antal, căruia îi mulțumesc și pe această cale. Este limpede prin acest articol scurt – o probă din mai multe – cât de apropiate erau legăturile profesionale și umane dintre specialiștii aflați de o parte și de alta a graniței dintre România de atunci și Imperiul austro-ungar.

Cititorul va întâlni deci în acest volum câteva puncte de vedere originale, bibliografia esențială și expresia teoretică sau/și informațională a câtorva dintre cei mai importanți arheologi ai vremii, în special cu înclinare preponderentă spre epoca greco-romană. Etapa de circa un secol avută în vedere este ca și echivalentă cu istoria modernă a României până la începutul celei contemporane inclusiv. Din punct de vedere al informației, cititorul va găsi aici prima culegere și totodată sinteză a domeniului, acumulată fără patimă și părtinire, cum încerca să scrie Tacit și, desigur, notăm noi acum, o cât mai corectă informare. Este doar un început, pe care îl dorim urmat de alte deschideri, cât mai complete și încă mai interesante.

Alexandru Barnea

O istorie scurtă

Alexandru Barnea

Așa cum se știe și se va vedea și ceva mai jos, Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan” al Academiei Române, de mai multă vreme punct central al arheologiei din România, este urmașul direct și nemijlocit al Muzeului Național de Antichități din București. Existența acestuia din urmă începea în 1834, în capitala principatului Țara Românească de atunci. Cu numele de „Institutul de Arheologie” înglobând și vechiul Muzeu, instituția a apărut pentru prima oară în 1956, de când l-a avut ca director pe academicianul Emil Condurachi. Acestuia i-au urmat, între 1971-1981, Dionisie M. Pippidi, profesor universitar ca și predecesorul său și epigrafist bine cunoscut, iar între 1981-1989, Constantin Preda, arheolog și numismat remarcabil. Cel din urmă a fost demis de forurile tutelare ale partidului unic și ale statului la începutul anului 1989, pentru motive în fapt imagineare, dar cu substrat politic, în ciuda faptului că, la acea dată, Constantin Preda era, ca și alți mulți colegi ai săi, membru al PCR. După decembrie același an, în urma înlăturării dictaturii comuniste din România, primul director ales de majoritatea colectivului propriu și confirmat de Academia Română a fost Petre Alexandrescu, arheolog de formație clasică. l-a urmat, din anul 2000 și până în zilele redactării acestui text inclusiv, academicianul Alexandru Vulpe, avându-l ca adjunct pe domnul Alexandru Suceveanu, eminent arheolog de formație clasică, șeful secției greco-romane din Institut și al șantierului arheologic de la Histria.

Acastă parte introductivă cu accent pe istoria recentă are, pentru cititor, un rost explicativ și de încadrare în timp a unei serii largi de evenimente și de cauzalități din suita extrem de complexă

a domeniului arheologiei – cu precădere a celei clasice – din România.

În anul 1984, Institutul de Arheologie al Academiei Române, ca urmaș direct și doar parțial cuprinzător al Muzeului Național de Antichități, organiza cu mari eforturi aniversarea a 150 de ani de la întemeierea numitului muzeu. Martori pentru acel eveniment stau, între alte documente, seria de studii istorice din revista Institutului, „Studii și cercetări de istorie veche și arheologie” nr. 35, 1984, fasciculele 1-4 (de care ne vom folosi parțial în notările care urmează) și, pe peretele din dreapta celui care intră în holul Institutului, placa de marmură marcând evenimentul aniversar. Datorată talentatului sculptor Argeș Epure, desenator mult solicitat al Institutului, placa nu a avut dreptul de la stăpânire să apară vizibilă trecătorilor, de unde poziția ei mai sus notată. Am scris ceva mai înainte „doar parțial cuprinzător” din cauza (între altele) cedării impuse a unor segmente foarte importante din patrimoniul Muzeului Național de Antichități la începutul anilor '70 pentru amenajarea unei instituții noi, numită inițial „Muzeul de Istorie al R.S. România” (devenit mai apoi și „Național”), dictat a se deschide în (până atunci) Palatul Poștei de pe Calea Victoriei nr.12 din București. Muzeul nou compus cu exponate adunate din toată țara și avându-le la bază pe cele autohtone mai importante ale vechiului Muzeu Național de Antichități, a fost inaugurat la 9 mai 1972 (evident, trebuia să **nu** fie **10!**) și era direct subordonat ministerului care între timp s-a numit „Consiliul culturii și educației socialiste”.

Revenind la începuturile din secolul al XIX-lea, vom reaminti că Muzeul bucureștean din 1834 cuprindea, ca multe alte muzee din lumea europeană de la acea dată, și o colecție de științe naturale. O inițiativă asemănătoare se contura dealtfel ceva mai târziu și la Iași, prin Muzeul de istorie naturală. Pentru comparație și în ideea mai sus notată a unei mai bune cunoașteri a istoriei domeniului incluzând și Transilvania, țin să adaug doar un exemplu de acolo și ca parte integrantă a aceluiași spirit al culturii

europene a vremii. Mai concret, în februarie 1817, baronul Samuel Brukenthal înființa la Sibiu muzeul care îi poartă și astăzi numele. Colecțiile cuprindeau, ca și în alte locuri comparabile din Europa, exponate de artă, de arheologie, numismatică și mineralogie, completate ulterior cu alte domenii de interes expozițional.

Revenind la Muzeul Național de Antichități, constituit inițial asemenea unor modele europene de felul celui de la Sibiu și format, tot așa, prin donarea de colecții private, nevoia separării tematiche s-a conturat curând. Astfel, la 30 de ani după înființare, cele două segmente au fost separate printr-un decret al domnitorului Alexandru Ioan Cuza. De atunci, Muzeul Național de Antichități a funcționat ca o instituție aparte, legată direct de învățământul universitar. Dealtfel, însăși poziția sa topografică în oraș a fost multă vreme supusă acestei situații, favorizând-o pe cea instituțională abia amintită. De aceea, istoria Muzeului Național de Antichități se leagă firesc de aceea a Universității din București și a specialiștilor ei în materie de istorie antică și arheologie. Începutul universitar profesionist i s-a datorat lui Alexandru Odobescu, care susținea primul curs de arheologie de la 17 octombrie 1877. Era un moment în care, prin războiul de independență început oficial în urma Declarației de la 10 mai din același an datorate domnitorului Carol (care promulga decizia din ajun a Parlamentului pronunțată de Mihail Kogălniceanu), se deschideau pentru arheologie căi încă nebănuite chiar de Odobescu.

Nu trecuse nici un sfert de secol de la unirea celor două principate române că independența și mai apoi coroana regală aduceau împreună țara nouă mai aproape de elita europeană. Firește, cu propria elită. Or, pentru domeniul care ne interesează aici, s-a format într-un timp record o elită autohtonă remarcabilă. Momentul înființării primului Muzeu de antichități și istorie naturală din București în 1834, grație unor pasionați și domnitorului Alexandru Ghica a fost unul din pașii de început. Cel de al doilea oficial și efectiv s-a datorat domnitorului A.I. Cuza, care a aprobat în anul 1864 Regulamentul de organizare și administrare a Muzeului Național de Antichități. Pentru primul

moment, banul Mihalache Ghica, donator al colecției sale pentru primul muzeu, propusese deja din 1842 adunarea într-un *corpus* a inscripțiilor existente în țările române. Din păcate, însăși colecția în domeniu a banului nu a apucat să fie inventariată.

Totodată, în legătură cu întemeierea și funcționarea din prima etapă a Muzeului, o anume evoluție a mentalității vremii este de remarcat. Mai întâi, iată ce se scria în „Curierul Românesc” nr. 58 din 13 decembrie 1834 despre înființarea noii instituții de cultură: „Întinsele cunoștințe și îndelungata strădanie a Domnului mare dvornic Mihail Ghica, astăzi au dat pricină de o nouă epohă în istoria civilizației Nații Românești. Românii se pot fâli că au astăzi în capitala țării lor un muzeu împodobit cu mai multe și deosebite colecții sistematice și ceea ce este de o potrivă vrednic de însemnat prin jărtfirea de sume simțitoare și cu strădania numai a unui particular. Singurul fondator, Domnul dvornic Mihail Ghica cumpărând, clasificând și dăruind obștii Românilor aceste colecții ce au scăpat din chibzuirea sa și îngrijirea ce urmează a se lua spre ținerea în bună stare și sporirea acestui muzeu. Și spre acestea, alcătuind un Proiect, l-au supus și au dobândit întru toate aprobația Înaltei Stăpâniri. Asemenea însemnate, folositoare, patriotice fapte insuflă cu auctoritate contemporanilor dragostea și respectul, iar istoricilor posterității de a clasifica fapta și pe autorul ei în treapta ce i se cuvine”.

Ca un răspuns peste veacuri dat reporterului care scria cele de mai sus (cu semnătura S.R.) în preajma Crăciunului din 1834, vom nota mai întâi cât de mult a contat acel început pentru educația generală și superioară a țării în evoluția ei geo-politică și, firește, istorică. Mai apoi, dincolo de uzurparea tipică regimului comunist care, în 1971-1972, a desfăcut miezul unei instituții tradiționale într-una bastardă introducându-l pentru nevoile cauzei în ambalajul unui edificiu național cu o altă destinație inițială (Poșta), trebuie menționat faptul că, la data așternerii acestor rânduri, situația este deja mult diferită. Astăzi, Muzeul Național de Istorie a României este o instituție onorabilă, cu o activitate

specifică apreciată, dar care, firește, printr-o mare parte a colecțiilor sale, datorează imens începuturilor evocate mai sus.

În altă ordine de idei, trebuie subliniat gândul despre „nație”, în cazul de față nația românească, tot mai prezent în conștiința vremii și aflat în concordanță cu evoluția europeană (specifică atunci celei mai mari părți a continentului) care ducea, treptat, la însăși conturarea mai clară a unor state noi, formate pe criterii naționale. Or, potrivit acestei evoluții deja înregistrate de istoriografie, intelectualii și totodată oamenii politici mai proeminenți din țările române transmiteau (și ei ca și alții aparținători altor națiuni) compatrioților mesajul, atunci tot mai atractiv și mai interesant pentru viitor, al conștiinței naționale. Gândul despre **nație**, în cazul de față cea românească, era tot mai prezent în diverse formulări ale discursurilor vremii. Era și devenea o chestiune de conștiință nou născută a generației de intelectuali care se făcea atunci tot mai mult ascultată și mai citită, cu tot mai multă audiență în public.

Documentele epocii sunt încărcate cu informații privind această trecere și tendință. Se remarcă astfel apariția la București, fie și efemeră, între februarie 1836 și martie 1838, a săptămânalului „Muzeul Național”, care, pe lângă alte manifestări, sprijinea formarea la români a unei conștiințe naționale. Apărea acolo, pentru prima dată mai clar pe înțelesul cititorilor români, ideea interpretării istorice a informației arheologice. Or, în acest din urmă domeniu și nu numai, românii se înscriau clar tendințelor generale din cultura europeană a acelor decenii.

În acest spirit al vremii, țin să citez aici dintr-un discurs al lui Mihail Kogălniceanu, înregistrat conștiincios de către D.A. Sturdza și de colaboartorii săi (*Acte și documente relative la istoria renascerei românilor*, vol. VI, p. I, *Divanul ad-hoc al Moldovei din 1857*, București, 1896, p. 232): „**Nația este o creație a lumii moderne; nația s-a făcut și se face numai acolo unde este unitate...**” O spunea un participant activ și direct la această creație, transferată ulterior de o parte a istoriografiei românești (și nu numai românești) spre epoci revolute care nu avuseseră acest gând.

Așadar, cu și în acest spirit se compunea atunci la români interesul pentru rădăcinile istoriei naționale, asemenea altor nații din Europa, cu dorința expresă a expunerii documentelor justificând trecutul pământean și tradiția mai mult sau mai puțin concurentă cu vecinii. Au fost pași pe care i-au făcut intelectualii din țările române după cei ai Școlii Ardelene în conștientizarea ființei naționale raportate la istoria proprie. Așa a trecut din gură în gură și de la un autor la altul cuvântul din 1829 al lui Gheorghe Asachi, potrivit căruia „istoria este cea dintâi carte a unei nații”, prioritate mai de mult arătată de V. Cristian în nr. 20/1974 al Analelor Științifice ale Universității din Iași, la p. 8 din fascicolul 1. Or, ceea ce exprima în public Mihail Kogălniceanu din 1843 începând la Iași cursul său de „istorie națională”, avea deja un teren pregătit. Pe de o parte și dincolo de curentul general căruia i se înscria, chiar prin propria formare, comună și altor contemporani. În ceea ce-l privește, ea a fost clar definită încă de Alexandru Zub cu titlul „Sub zodia istorismului” în cartea sa *Mihail Kogălniceanu, istoric*, Iași, 1974, p. 234 și urm. Pe de altă parte, gândurile exprimate de Kogălniceanu fuseseră într-un fel deja introduse și prin activitatea predecesorului său la Academia Mihăileană din Iași, Gheorghe Săulescu, al cărui discurs nu doar verbal, îi deschidea calea sub aceeași zodie, dacă e să reluăm aici exprimarea lui Alexandru Zub. Este motivul pentru care îi rezervăm aici o atenție aparte, profilul său intrând fără discuție în tematica volumului de față.

Într-o comunicare susținută la Iași în 1960, regretatul arheolog ieșean (la origine clujean), profesorul Nicolae Gostar, își punea în public întrebarea dacă Gheorghe Săulescu va fi fost într-adevăr primul arheolog român. Se întâmpla aceasta la sesiunea pentru centenarul Universității din Iași. Cu această trimitere bibliografică, întrebarea a fost reluată, mai curând retoric, de către cercetătorul ieșean Silviu Sanic, cu peste 30 de ani mai târziu. Or, monografia sitului roman de la Barboși, apărută pentru prima dată cu titlul *Descrierea istorico-geografică a cetății Caput Bovis (Capul Boului sau Ghertina) a căria ruine se află în apropierea Galașului*, de paharnicul

G. Seulescul, profesor public de istorie și filologie, vizitate în vara anului 1837, publicată la Iași cel mai probabil în 1838 și reluată în același an în nr. 11 din 10 septembrie al vestitului periodic „Foae pentru minte, inimă și literatură”, justifică răspunsul afirmativ la întrebarea formulată de N. Gostar și reluată de S. Sanie. Cel din urmă este și cel dintâi care a demonstrat-o mai clar și în scris în 1991 prin prima publicare științifică a textului datorat lui Gh.Săulescu și de atunci nu l-a contrazis nimeni în ideea că ne-am aflat, cu acest text privind vestigiile romane de la Barboși, în fața celui mai vechi document științific românesc de valorificare a unei cercetări arheologice. Cartea a apărut la Editura Academiei Române, București, 1991, în seria „Biblioteca de Arheologie” nr. LIV, în redacția d-nei Dorina Rusu, cu această pagină de gardă: **Gheorghe Săulescu, *Descrierea istorico-gheografică a cetății CAPVT BOVIS (Capul Boului seau Ghertina) a căreia ruine se află în apropierea Galațului*. Ediție îngrijită de Silviu Sanie și Vasile Cristian.**

Gheorghe Săulescu (1798-1864) este așadar, după cum nota Silviu Sanie la p. 13 din cartea citată, „autorul primei lucrări românești de arheologie”. Meritele sale merg încă mai departe, prin preocupările „pentru înțelegerea atitudinii față de trecut a generației sale”. În care sens, reluăm din informația cumulată de același autor faptul de a fi publicat, în anii 1844-1845, „Arhiva Albinei pentru arheologia română și industrie”. Era ca și cum ar fi prevăzut apariția unui domeniu de investigație inițiat și crescut în lume la granița dintre secolele XX și XXI, pe care Facultatea de Istorie a Universității din București a început recent (anul 2002), prin catedra de specialitate, să-l cultive: arheologia industrială.

Întorcându-ne la cea dintâi monografie, de acum stabilită că atare, a unei așezări romane din România, unde se identifică limpede cea de la Barboși de lângă orașul Galați, vom nota că, de aceasta, aveau să se ocupe mai atent abia peste un secol și mai bine, Gheorghe Ștefan, Nicolae Gostar, Ion T. Dragomir, Silviu Sanie ș.a. În urma cercetărilor arheologice ale acestora au apărut mai multe rapoarte și studii, în prim plan rămânând până la data

redactării acestui text cartea datorată lui Silviu Sanie, *Civilizația romană la est de Carpați și romanitatea pe teritoriul Moldovei (sec. II î.e.n.-III e.n.)*, Iași, 1981, în fapt o monografie la zi a sitului pentru prima oară analizat de Gh. Săulescu. Din partea introductivă a lucrării din 1837 a acestuia sunt de reținut, între altele, câteva formulări metodologice de mare actualitate, pe care le vom cita în paginația ediției evocate mai sus. Iată-le: „Nu-i de tăgăduit că și astăzi nu puține lucruri antice romane țirculează în patria noastră, însă ce folos din trînsele neștiindu-le de unde și cum? că nu-i destul a cunoaște numai moneda sau monumentul, dară și locul și epoha unde anume și cînd s-au aflat, aceasta face pe Istoric, că almitrile monete vechi se găsesc nu numai în Evropa dară în toate continenturile lumii vechi, însă cele aflate în Germania nu pot face pe Istoria Daciei și cu atîta mai puțin pe a Moldovei, fără monumentele, monetele și ruinele aflate în Moldavia, aceste pot fi numai pentru noi documente istorice.

Acum ar veni întrebare ce afli de făcut cu asemenea antice? nimic altă decît întîiu a trage din ele folosul istoricu făcîndu-le locală descriere, adică undi s-au aflat, cînd și cum, ca din aceasta să cunoască lumea de Istoria cărei țeri se țin astfel de documente al doile să se pună în siguranța aceia, încît să fie cu neputință sau măcar prea cu anevoie a se pierde. Făcîndu-le publicului și lumii cunoscute prin tipariu și prin stampă, cu care mod înmulțindu-se copiile lor și împrăștiindu-se pînă și prin părțile luminate ale Evropei să culeagă din ele Istoriografii materii adevărate și atuncea proprietariul lor nu numai va agonisi mulțămirea dară și meritul laudei pentru asemenea nobilă cu adevărat faptă, apoi originalurile să se depună într-un muzeu național cu inventariu autenticu sup privighierca unei curatorii.” (p. 58).

Către finalul acestei introduceri la monografia propriu-zisă, ca într-un *argumentum* clasic foarte modern în conținut, Gheorghe Săulescu se adresa conștiinței publice și oficiale într-un apel care și astăzi rămîne valabil. Să nu uităm că, într-o țară care, după 1989, – se înțelege că am numit aici România – cu greu încearcă să revină la normalitate, abia între 1999 și 2001 s-a repus

cât de cât la punct o legislație în slujba cercetării, conservării și protejării patrimoniului istorico-arheologic. Iată, așadar, îndemnul din 1837 datorat lui Gheorghe Săulescu.

„Pentru asemenea nu mic interes național duple părerea mea n-ar streca a se numi o comisie pentru însăși Ghertina, ca scormolindu-se numai molozul, să se aleagă din el anticvătășile, să li se facă în loc descriere și de temeliile sau monumentele înființatătoare precum au fost cele pînă acum stricate să nu să atingă căci ne făcîndu-se acum în pripă descrierea istorică și nestămpîndu-li-se figura cu scriptura lor și purtîndu-se împrăstiate din mîna în mîna, înstreinîndu-se, perzîndu-se în sfîrșit și prefăcîndu-se în cine știe ce oare nu se vor înmormînta peste puțin mai cumplit de cum au fost în ruinile Ghertinci, și cine cîștigă din acestea? niminea și cine păgubește? Cu toții nația întregă și lumea istorică, pagubă care nu să mai poate pune la loc. Iată așa s-au înmormîntat istoria adivărată a Moldovei și precum am zis cu dînsa driturile și nobilitatea ei, că fără documente nu putem avea istorie, fără aceasta nu ne putem pune în rîndul națiilor Evropei și atuncia nu putem fi nație, nu putem ave patrie, nu putem ave existenție” (p. 59-60).

Nu mai comentăm acum aceste gânduri aflate, și ele, „sub zodia istorismului” notat mai sus, decât în sensul grijii pentru documentul istoric, în cazul de față cel arheologic, lecție transmisă peste veacuri și care, atunci, s-a adăugat activ procesului de conștientizare a rostului și rolului arheologicii pornind de la cea clasică. De aici mai departe, numele câtorva dintre personalitățile care au contribuit între secolele XIX și XX la această construcție vor duce, sperăm, prin urmărirea destinului lor profesional, spre o mai bună înțelegere a unei evoluții extrem de rapide către calitatea europeană a domeniului general recunoscută. În care sens, vom puflăta aici doar trei repere cronologice și calitative totodată. Mai întâi, faptul că, spre sfîrșitul secolului al XIX-lea, Grigore Tocilescu, descoperitorul monumentului triumfal al lui Traian de la Adamclisi, colaborează strîns cu marii arheologi vienezi, aceiași care, concomitent, începeau primele cercetări sistematice de la Efes. Apoi, după primul război mondial, scoaterea în lumea de

cea mai ridicată ținută, de către Vasile Pârvan, și școlii arheologice românești, prin crearea „Școlii Române din Roma” la **Accademia di Romania** înființată de el în 1921. În fine, cu nici doi ani înainte de începerea celui de al doilea război mondial, Scarlat Lambrino, directorul susnumitei instituții din Roma și totodată al cercetărilor de la Histria, utiliza în cercetarea acestui sit, pentru prima dată, fotografia aeriană printr-o comandă aparte la Aeroclubul din Constanța de atunci. Or, în acea vreme, aerofotogrammetria era abia în curs de autodefinire ca disciplină ajutătoare arheologiei în lume.

Bibliografie selectivă

- Alexandru Păunescu, Irina Casan-Franga, Petre Diaconu, *Începuturile arheologiei românești. Istoricul Muzeului Național de Antichități, I, 1834-1880*, SCIVA, 35, 1984, 1, p. 3-44.
- Alexandra Ștefan, *Istoricul Muzeului Național de Antichități – Institutul de Arheologie, II. Progresele arheologiei și muzeografiei în România în perioada 1881-1927*, SCIVA, 35, 1984, 2, p. 109-143.
- Constantin C. Petolescu, *Istoricul Muzeului Național de Antichități – Institutul de Arheologie. Arheologia și muzeografia românească în perioada 1927-1943*, SCIVA, 35, 1984, 2, p.144-157.
- Gheorghe Săulescu, *Descrierea istorico-gheografică a cetății CAPVT BOVIS (Capul Boului seau Ghertina) a căreia ruine se află în apropierea Galașului*. Ediție îngrijită de Silviu Sanie și Vasile Cristian, Editura Academiei Române, București, 1991.
- Dimitrie A. Sturdza și C. Colescu-Vartic, *Acte și documente relative la Istoria Renascerei României*, vol. VI, partea I, *Divanul ad-hoc al Moldovei din 1857*, Academia Română, București, 1896.
- Alexandru Zub, *Mihail Kogălniceanu, istoric*, Editura Junimea, Iași, 1974.
- George Iăzărescu, *Școala română din Roma*, Editura Enciclopedică, București, 1996.
- Ștefan Ștefănescu și colab., *Enciclopedia istoriografiei românești*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1978.

Pionieratul arheologiei românești

Iulian Ghiță

Termenul generic de „etapa antice” denumește, în arheologia românească, acea perioadă a secolului al XIX-lea care, deși se caracteriza prin amatorism, va contribui, decisiv în unele cazuri, la formarea spiritului științific. Reper instituțional a fost, fără îndoială, Muzeul Național de Antichități, prin mijlocirea căruia se va face trecerea de la săpăturile întâmplătoare și distructive la cele cu caracter sistematic, acesta devenind un prim nucleu al arheologiei militante de la noi¹.

Demersul cu caracter arheologic și de antichități a prezentat, în ciuda reproșurilor că s-ar fi aflat sub impulsul imitației străinătății, câteva caracteristici referitoare la forma în care erau abordate temele de cercetare.

În primul rând este vorba de înlocuirea limbii grecești cu franceza și, ulterior, cu româna. Apar, încă în grecește, „Istoria României” a lui Al. Philippide, publicată la Leipzig în 1813, precum și „Istoria Daciei” a lui Dionisie Fotino, apărută în 1818. Abia în 1859, o altă lucrare a acestuia din urmă, „Istoria vechii Daciei, a Transilvaniei și Moldovei”, este redactată în românește. Așadar, lucrurile au evoluat lent.

Filiera prin care interesul pentru studiile arheologice este transmis la noi este, în mod surprinzător, cea rusă. Lucru explicabil prin calitatea de putere protectoare pe care Rusia o avea față de Țările Române.

Instrumentele care au favorizat dezvoltarea interesului pentru arheologie au fost Regulamentele Organice. Astfel, sub autoritatea lui Kisselleff, a apărut în 1832 o „Statistică și istorică a Moldovei”, demers similar cu cel pe care Mavros l-a

¹ M. Babeș, *SCIVA*, 32, 1981, 3, p. 322.

avut în Țara Românească. Comparația între cele două personaje nu este forțată. Ambii au reușit să organizeze și să confere structură demersului abordat. Aprecierile lui Bolliac sunt edificatoare: Mavros a adunat toate monumentele romane de pe malul Dunării cât a fost inspector al carantinelor și, datorită pasiunii sale pentru antichități, arheologia românească se afla în mâinile generalului².

Interesul autorităților rusești s-a manifestat inclusiv printr-o hartă editată în 1835 care cuprinde și informații arheologice; sunt menționate ruine de cetăți, mănăstiri și valuri: Barboși (identificată cu denumirea medievală Ghertina, pe care papirusul Hunt îl leagă de localizarea Piroboridavei³), ruinele Chilie (cea de epocă bizantină, identificată conform unor descoperiri la 3,4 km. sud-vest de Chilia)⁴, Carabair (cetatea zaporojenilor), Enisala (comuna Sarichioi, cu cercetări susținute în anii 1963-1964⁵), cetatea Turnu Măgurele sau Jidova (comuna Apa Sărată, de lângă Câmpulung)⁶. Deși existau și informații despre Valul lui Traian și alte două Valuri din sudul Basarabiei, lipseau informațiile despre poduri.

Relațiile cu comunitatea arheologică din afara Țărilor Române se manifestă în ambele direcții. Ar fi semnificativ de amintit legăturile pe care publicații și personalități române le-au avut cu una din cele mai vechi inițiative în domeniul anticariatului și antichităților; este vorba despre anticariatul din Europa nordică cu origini încă din secolul al XVI-lea.

În 1840, în revista „Albina românească” s-a publicat o informare din partea „Societății de istorie naturală a Moldovei” cu privire la o lucrare, „Antichitates Americanae...” a lui C.C. Rafn, editată la Copenhaga de „Societatea regală a anticarilor de Nord” constituită încă din 1807 ca un „comitet pentru păstrarea și

² C. Bolliac, *Buciumul*, 1863, nr. 9/ 30 ian., p. 35.

³ S. Sanie în *Enciclopedia arheologiei românești*, vol. I, București, 1996, p. 157.

⁴ I. Barnea în *Enciclopedia arheologiei românești*, vol. II, p. 287.

⁵ S. Morintz în *Enciclopedia arheologiei românești*, vol. II, p. 110.

⁶ C. Vlădulescu în *Enciclopedia arheologiei românești*, vol. II, p. 289.

adunarea antichităților naționale”. De altfel, acest interes pentru exclusivă adunare și păstrare a antichităților va caracteriza și activitatea anticarilor din țara noastră. Efectele nu tocmai pozitive ale acestui avânt de strângere și teaurizare, nicidecum sistematică, se vor resimți mai târziu. În 1881, Spiru Haret se teme că nu va putea corespunde decât într-o foarte mică parte obligației de a alcătui un inventar a ceea ce deja se strânsese în M.N.A.⁷.

Informațiile au circulat însă chiar mai ușor decât era de așteptat. Relațiile cu „Societatea Regală a Anticarilor de Nord” continuau prin intermediul unui memoriu primit de „Societatea de istorie naturală din Iași” din care s-au publicat fragmente în „Spicuitorul Moldo-Român” („Le Glaneur Moldo-Roumain”) în vara lui 1841.

Legăturile cu „Societatea regală a anticarilor de Nord” nu au fost unilaterale; în anii 1841-1843, domnitorul Mihail Sturdza a contribuit cu un fond de 200 de riksdaleri danezi de argint la fondul permanent al „Societății”. În consecință, este trecut în rândul membrilor fondatori ai acesteia, iar M. Kogălniceanu și I. Cihac devin membrii asociați. Ulterior, lor li s-au adăugat (în anii 1844-1858), mitropolitul Neofit al Ungro-Vlahiei, G. Bibescu și Nicolae Mavros.

Ultimul dintre aceștia s-a identificat, în mare măsură, cu anticariatul din Țara Românească. Viața și activitatea sa, până în 1848, s-au împletit cu studiul și colecționarea antichităților. Și-a făcut studiile la București apoi a intrat în serviciul diplomatic, fiind, până în 1828, colaborator al lui Pavel Kisseleff. Facilitarea activității de colecționar s-a realizat prin numirea sa în funcția de inspector general al carantinelor Dunării și de arendaș al Vămilelor.

A strâns o colecție de 4.000 de monede romane, dacice și grecești; ceramică greacă și etruscă, antichități egiptene, stele, stâlpi miliari, busturi. Piesele romane proveneau din Oltenia și Bulgaria, cele grecești fuseseră cumpărate din Grecia, iar cele egiptene achiziționate din Egipt și de la Viena. Printre cele 500 de

⁷ *Arhiva M.N.A.*, Dosar 5/1881, f. 18.

piese catalogate se aflau și 341 de denari republicani. Parte din acest tezaur este furat în 1854 de trupele ruse, iar ceea ce a mai rămas a fost oferit statului pe 22 ianuarie 1862. Alături de celelalte donații particulare s-a constituit astfel parte din repertoriul M.N.A. Ar fi de amintit contribuția lui N. Cazacu, care donează 12 antichități egiptene, sau a lui L. Lucaci, care a donat, numai el, 1100 de monede antice egiptene⁸.

Activitatea lui Mavros s-a împlinit atunci când, în 1864, prin reorganizarea M.N.A., este numit în Comitetul Arheologic, alături de Odobescu și Laurian. Mavros va coordona activitatea Comitetului Arheologic până în 1869, când va fi înlocuit de C. Bolliac⁹.

În Țara Românească, celălalt personaj care și-a legat numele de antichități a fost banul Mihalache Ghica, fratele lui Alexandru Ghica, domnitorul. În 1842, acesta era deja membru al Societății de Istorie și Antichități din Odessa. A colecționat monede, inscripții, artefacte romane. Pretențiile sale au depășit însă calitatea de colecționar. S-a ocupat, în consecință, de săpături la Turnu Măgurele, Celei, Reșca și Slăveni, chiar dacă, după opinia lui Odobescu, acestea au avut un caracter distructiv. S-au descoperit, între altele, 556 de monede din orașele provinciei Dacia, din orașele pontice sau din cele din Moesia (22 de Ag., 8 de Au., ! Koson).

Rapoarte asupra săpăturilor au fost publicate de Vladimir de Blarenberg, catalogul colecției numindu-se „Mes loisirs et amusement numismatiques”.

Rapoartele despre antichitățile județului Romanți cuprind informații despre „Ruinele Caracalului”, identificat cu toponimul local Antina¹⁰. Sunt amintite zidurile de cărămidă și vechiul drum roman din pietriș. În raportul despre Celeiu, apărut în 1836, se specifică despre această cetate că apăra podul lui

⁸ A. Ștefan, *SCIVA*, 35, 1984, 2, p. 113.

⁹ *Trompeta Carpaților*, 1869, nr. 733/ 7 iunie, p. 1.

¹⁰ S-a făcut presupunerea, greșită, că numele ar proveni de la împăratul Caracalla.

Constantin cel Mare. Tumuli romani săpați au fost publicați în august 1836 sub titlul „Mormânt vechi găsit în România cea Mică”, iar săpăturile de la Turnu Măgurele au fost publicate în raportul despre „Antichitățile pământești”.

În Moldova, începutul arheologiei se leagă de personalitatea lui Gh. Săulescu (1798-1864). Și-a făcut studiile la Iași și Cernăuți și era în același timp publicist, literat, culegător de folclor, autor de gramatici și abecedare sau de manuale de istorie universală. În domeniul arheologic, principala sa contribuție s-a manifestat printr-o monografie apărută în 1837 și cuprinzând 38 de pagini: „Descrierea istorico-geografică a cetății Caput-Bovis”. Dintr-o primă analiză a titlului se poate vedea similitudinea cu „Descrierea Moldovei” a lui Dimitrie Cantemir, lucru pe care autorul nu-l ascunde¹¹. Lucrarea se dorește a fi o primă monografie a locuirii romane cu cele mai importante vestigii de pe teritoriul actual al Moldovei. Aprecierile se pot extinde astfel încât Gh. Săulescu să poată fi numit primul arheolog român, în accepțiunea că cel ce a condus exploatarea este arheolog¹².

În lucrare s-a descris poziția cetății, numele antic, se menționează distrugerile suferite (în 1836, cetatea a fost sursă de piatră pentru pavarea Galațiului). Inventarul pieselor este ilustrat cu ajutorul unor planșe. Acesta era compus din statuete romane din bronz, monede, marmură, țiglă, cărămizi. Sunt amintite nume de temple și un pod de lângă Siret, este menționat Valul lui Traian de lângă Galați, iar Movila Răbiei este considerat un ring avar. La fel de importante sunt indicațiile asupra metodei de cercetare. A fost întocmită o hartă cu dispunerea complexelor militare și civile¹³, se asigura un rol important locului în care se găseau obiectele, contextului în care erau poziționate. La fel de importante sunt stocarea și publicarea (inclusiv cu descn) a

¹¹ G. Săulescu, *Descrierea istorico-geografică a cetății Caput Bovis*, București, 1881, p. 37.

¹² Vezi N. Gostar, *G. Săulescu, primul arheolog român*, la Centenarul Univ. A.I. Cuza, Iași, sept. 1960.

¹³ G. Săulescu, *op. cit.*, p. 24.

descoperirilor. Originalul ar trebui depus la muzeul național, cu inventar și cu un „curator”

Un punct negativ ar fi acela că nu era vorba propriu-zis de săpături; expresia „s-a dismormântat” apare o singură dată¹⁴.

O poziție corectă a adoptat G. Săulescu și atunci când critică ideea golirii Daciei de romani; ca argument, s-a folosit de un tezaur roman descoperit la Gherțina, ce urcă în timp până la Constantin cel Mare și care conținea un număr impresionant de piese: 8700 de monede. În sprijinul aceleiași idei, au fost amintite la nord de Dunăre centre romane postaureliene, unele corect identificate (Cetatea Albă, Turnu), altele nu (Tighina, Chilia, Brăila).

Această problemă a raporturilor dintre daci și romani a născut, de altfel, în epocă, opinii dintre cele mai diverse. Un spirit critic, M. Kogălniceanu, s-a opus latinizării excesive și a negat identitatea dintre romani și români. În schimb, pentru Aaron Florian dacii barbari au fost complet exterminați, la fel cum credea și August Treboniu Laurian (1810-1881), un latinist exclusiv.

Totuși numele lui A.T. Laurian s-a legat, alături de cel al lui Nicolae Bălcescu, de fondarea „Magazinului Istoric pentru Dacia”, din care au apărut cinci volume între 1845 și 1847. În 1864 era deja profesor la Universitate (preda latina) iar în 1866 devenea membru fondator al Academiei Române. A desfășurat și activitate de teren. Ca epigrafist, a organizat în 1845 o excursie de-a lungul Dunării. A apărut astfel „Histriana”, în care a publicat diploma militară din 128 și a descris monumentele văzute (drumul roman, sarcofage și monede cumpărate de la țărani).

Cel care a încheiat această perioadă a arheologiei românești a fost Cezar Bolliac (1813-1881). Fără studii de specialitate, este adesea criticat pentru interpretările sale fanteziste¹⁵. S-a preocupat de numismatică și antichități atât în țară cât și în străinătate (Paris 1850-1858). Și-a legat numele de ziarul

¹⁴ *ibidem*, p. 14.

¹⁵ Al. Odobescu, *Opere*, vol. IV, București, 1965, pp. 202-214.

„Buciumul”, devenit, în 1863, „Trompeta Carpaților”, prin intermediul căruia face schimb de informații despre donații, ține cursuri de numismatică, intermediază vânzări și cumpărări de monede. Cel puțin la fel de susținute sunt și activitățile de teren întreprinse. A început încă din 1842, cu excursii la mănăstiri; în 1845 a organizat o excursie arheologică de-a lungul Dunării, finanțată de guvern. Cercetările din 1858 vor fi publicate în 1861 sub titlul „Călătorie arheologică daco-romană”. Cu această ocazie vizitează tellul de la Calomfirești, vizitează Turnu, Nicopole și alte situri din Oltenia. În 1863 publică un articol intitulat „Despre daci”, în care citează izvoare antice și face speculații istorice¹⁶. Interesul pentru perioada și vestigiile dace s-a manifestat prin organizarea de cercetări în zona subcarpatică a Munteniei¹⁷. Va explora la Ținosu, alături de Odobescu, la Celeiu, la Igliza, la Slon și la Turnu Măgurele. În acest fel, numărul săpăturilor crește, preconizându-se organizarea de excursiuni arheologice anuale. Recunoașterea activității sale s-a concretizat prin numirea sa, în 1869, în funcția de președinte al Comitetului Arheologic¹⁸.

Activitatea personalităților amintite, pe lângă caracterul personal, s-a combinat cu activitatea Muzeului Național de Antichități, care din 1834 a devenit cea mai importantă instituție cu atribuții în acest domeniu. Propunerea de înființare a unui muzeu a aparținut lui Mihalache Ghica, iar actul de înființare a noului așezământ a fost promulgat de domnitorul Alexandru Ghica la 3 noiembrie 1834. Noua instituție se afla sub patronajul Eforiei Școalelor, sediul său era liceul „Sfântul Sava”, iar „îngrijitor al pomenitului muzeu” a fost, începând din 1834, dr. Zucker. Parte din actele de organizare și reorganizare a M.N.A. se mai păstrează încă: proiectul de înființare al banului Mihalache Ghica, decretul lui Alexandru-Ioan Cuza din 1864, prin care se

¹⁶ *Buciumul*, 1863, nr. 22/ 6 iul., pp. 3-4.

¹⁷ O. Papadima, *Cezar Bolliac*, București, 1966, p. 318.

¹⁸ *ibidem*, p. 314.

prevedea un nou Regulament de funcționare a M.N.A., coordonat de un Comitet Arheologic, prezidat de N. Mavros¹⁹.

Un rol important l-a avut M.N.A. în ceea ce privește legislația în domeniu. Încă din 3 noiembrie 1839, în „Buletinul Oficial”, s-au propus primele măsuri legislative din domeniul antichităților: obligativitatea aducerii acestora la muzeu, pentru ca nimeni să nu aibă voie să-și însușească un obiect de antichitate, precum și interzicerea săpăturilor cu caracter mercantil „care întunecă locul”. În acest sens ar fi de amintit activitatea prof. Karol Wallenstein, conservator al muzeului începând din 1837, în timpul căruia a fost salvat Tezaurul de la Pictroasa.

Pentru o mai bună coordonare a activității, Muzeul a fost structurat pe 4 secțiuni: numismatică și heraldică, istorie generală și o secție de istorie românească. Acesteia din urmă i s-a adăugat o secțiune ecleziastică în 1865. O ultimă secție înființată a fost aceea de curiozități.

Pe lângă atribuțiile în problemele legate de patrimoniul arheologic, concretizate în 1863 prin „Legea referitoare la conservarea și restaurarea monumentelor publice”, activitatea M.N.A. a fost înlesnită și de numirea directorului acestuia în calitate de membru de drept al Comisiei Monumentelor Publice²⁰.

Ar fi de amintit cel puțin un caz în care M.N.A. s-a implicat în chestiunea patrimoniului arheologic: a fost vorba de acțiunea de dărâmare a Castrului de la Capidava, cu scop strict material, pentru a se obține surse de piatră. Demersul M.N.A. s-a soldat în 1893 cu „semnalarea de către prefectura orașului Constanța a zidurilor descoperite accidental”²¹.

Activitatea cu caracter arheologic a M.N.A. a fost dublată de interesul pentru strângerea și valorificarea unor biblioteci particulare. În timpul lui Tocilescu, au început să fie transferate biblioteca lui Odobescu, a lui M. Kogălniceanu și a lui D. Pappa-

¹⁹ A. Ștefan, *SCIVA*, 36, 1985, 3, p. 262.

²⁰ A. Ștefan, *SCIVA*, 35, 1984, 2, p. 113.

²¹ *Arhiva M.N.A.*, Dosar 8/1893, f. 157.

zoglu. Demersul inițiat atunci va fi definitivat abia peste 28 de ani²².

Promovarea achizițiilor M.N.A. se va concretiza, printre altele, cu prilejul diferitelor expoziții naționale sau internaționale: în cadrul Pavilionului Românesc de la Expoziția Universală de la Paris din 1900 au fost expuse Tezaurul de Pietroasele și cel de la Turnu Măgurele.

O problemă legată de buna desfășurare a activității M.N.A., în ceea ce privea organizarea propriu-zisă a acestuia, a fost lipsa unui spațiu adecvat depozitării materialelor; aceasta în ciuda faptului că au existat trei planuri de construire a unui sediu²³. Și o scurtă enumerare a unei părți din materialul arheologic al M.N.A. ne poate da o imagine mai completă a acestui aspect.

Pentru fiecare perioadă istorică există materiale din diferite situri: pentru paleolitic, descoperirile de pe Valea Dârjovului și de la Ripiceni; pentru neolitic, descoperirile de la Cernica și Vădastra; pentru epoca de tranziție de la perioada bronzului, descoperirile de la Ostrovul Corbului; pentru epoca bronzului, descoperirile de la Montecoru și Bistreț; pentru prima epocă a fierului, descoperirile de la Babadag și Mediaș; pentru epoca geto-dacă, descoperirile de la Cârlo-mănești și de la Piscu Crăsani; pentru epoca romană, descoperirile de la Enisala și Dinogetia; pentru cultura dacilor liberi, descoperirile de la Poicenești și Mătășaru sau pentru perioada medievală, descoperirile de la Brateiu, Bucov sau Slon.

Un lucru cert este că, sub conducerea lui Tocilescu, M.N.A. a fost scos din inerție și a înregistrat un salt hotărâtor în evoluția sa ca instituție științifică activă²⁴.

²² *Arhiva M.N.A.*, Dosar 5/1881, ff. 41, 45.

²³ A. Ștefan, *SCIVA*, 35, 1984, 2, p. 113.

²⁴ R. Vulpe, *St. Cl.*, 6, 1964, p. 370.

Bibliografie

- C. Bolliac, *Opere*, ediție, note și bibliografie de A. Rusu, București, 1956.
- C. Bolliac, *Călătorie arheologică în România de la 20 Martie la 22 Aprilie*, București, 1858.
- C. Bolliac, *Corespondență*, editată de N. Iorga, București, 1936.
- C. Bolliac, *Culegere de mai multi articoli publicati atâtu în țară câtu și în străinătate în anii trecuți*, București, 1862.
- C. Bolliac, *Mănăstirile din România*, București, 1862.
- V. Dumitrescu, *Muzeul Național de Antichități*, București: Editura Meridiane, 1968.
- Enciclopedia arheologiei și istoriei vechi a României*, coord. șt. C. Preda, București: Editura Enciclopedică, 1996.
- C. Moisil, *Colecțiile numismatice și arheologice ale lui N. Mavros*, București, 1950.
- Al. Odobescu, *Opere*, ediție îngrijită de T. Vianu, București: Editura Academiei R.S.R., 1965
- O. Papadima, *Cezar Bolliac*, București: Editura Academiei R.S.R., 1966.
- G. Săulescu, *Descrierea istorico-geografică a cetății Caput Bovis*, București: Editura Academiei, 1991.
- D. Simionescu, *Cezar Bolliac, traducător din Arieste*, București: Imprimeria Națională, 1940.
- R. Șoimar, *Cezar Bolliac*, București: Editura Tineretului, 1962.
- SCIVA*, 32, 1981, 3, București.
- SCIVA*, 35, 1984, 2, București.
- SCIVA*, 36, 1985, 3, București.
- St. Cl.*, 6, 1964, București.
- G. Tocilescu, *Catalogul M.N.A. din București*, București: Imprimeria Statului, 1906

Alexandru Odobescu și aportul său la dezvoltarea arheologiei românești clasice (1834 – 1895)

Adina Boroneanț

Dincolo de a fi o simplă trecere în revistă a activității arheologice a lui Alexandru Odobescu, lucrarea de față își propune să facă și o scurtă analiză critică a acestei activități. Structura lucrării se desfășoară începând cu o notă biografică și continuă cu prezentarea principalelor sale lucrări arheologice, analiza surselor folosite în întocmirea lor, studiul metodologiei și concepției arheologice și istorice, încheindu-se cu scurte considerații asupra valorii activității arheologice a lui Alexandru Odobescu. La sfârșit s-a atașat o listă a lucrărilor de arheologie clasică ale aceluiași autor.

Alexandru Odobescu – scurtă prezentare biografică

23 iunie 1834

Se naște Al. Odobescu, fiu al polcovnicului Ioan Odobescu și al Catincăi Caracaș.

Urmează Colegiul Sf. Sava (condus la acea dată de Costache Poenaru, profesor interesat de Tezaurul de la Pietroasa). Liceul avea o colecție de antichități, la care se va adăuga și Tezaurul de la Pietroasa.

Trece apoi la Colegiul francez al lui Monty, tot în București.

1850-1854

Pleacă împreună cu mama sa la Paris. Acolo va frecventa cursuri predate de eleniștii și latiniștii Henri Patin și Émile

	Egger. Este în relații de prietenie cu Ch. Lenormant ¹ și Heuzey, celebrii la acea dată pentru descoperirile lor din Orient.
1851	Vizitează British Museum.
17 martie 1851	Ține la Paris conferința <i>Viitorul artelor în România</i> , în care face referiri la arta greacă și romană de pe teritoriul țării ² .
13 decembrie 1853	Obține Bacalaureatul în Litere.
Februarie 1859	Este procuror la Curtea de Apel, Secția Criminală.
Iunie 1859	Trece la Secția I Civilă a aceleiași Curți; demisionează după scurt timp și trece la Ministerul Cultelor;
1860	Este numit membru în Comisiunea Documentară.
Septembrie 1860	Membru în Comisiunea Istorică, împreună cu A. T. Treboniu Laurian, Ion Maiorescu, I. Eliade Rădulescu, A. Florin, I. Brătianu, Cernătescu și G. Sion.
1861	Este numit în Comisia pentru participarea Principatelor Unite la Expoziția de la Londra și mai apoi în Comisia Arheologică, împreună cu generalul Mavros și V. A. Urechia. În același an face o vizită la Pietroasa împreună cu Fr. Bock. Acesta va publica o carte despre tezaur în 1868 ³ .
Aprilie 1861- nov. 1863	Scoate <i>Revista Română</i> .
1862	Este numit Director al Cultelor.
24 mai 1863	Trece la Conducerea unui Departament în același minister, activitate pe care o susține

¹ Au fost colegi de bancă (I. Antonescu, 1897:345).

² Conferință ținută la Cercul Romanilor din Paris.

³ În același an mai apar două volume în care se fac referiri la tezaur, autori fiind Charles de Linas și Sander Smith.

- până în 12 octombrie același an, când demisionează.
- 1864 Este numit de către domnitorul Al. Ioan Cuza în Consiliul de Stat, luând parte la întocmirea Constituției.
- 1865 Este Comisar al guvernului pentru pregătirea participării României la Expozițiunea de la Paris, în 1867.
- 1866 Face săpături la Pietroasa, la fortificațiile din centrul satului. Încearcă probabil să stabilească dacă există o legătura între castrul roman și tezaur, dar și să strângă piese care să însoțească tezaurul la Paris în anul următor. În același an solicită și fonduri de săpătură pentru alte trei județe: Râmnic, Brăila și Covârlui, dar demersurile rămân fără răspuns.
- 1867-1868 Studiază colecțiile Ermitajului, dorind să realizeze un album comentat. Un rezultat al acestui studiu va fi volumul intitulat *Antichitățile Scythice*, publicat cu ajutorul Academiei Române în 1879, care anunța, prin maniera tratării subiectului, opera sa dedicată Tezaurului de la Pietroasa.
- 1869 Participă împreună cu V. A. Urechia la Congresul de Arheologie și Antropologie de la Copenhaga. Împreună cu Cezar Bolliac vizitează o serie de situri arheologice, printre care și cetatea de la Tinosu, județul Prahova.
- Septembrie 1870 La propunerea lui Al. Papiu Ilarian devine membru al Societății Academice Române.
- 1870 Vizitează Constantinopol, Salonic, Athos, Elveția, Italia.

- Instituie un premiu pentru cea mai bună opera istorică despre *antica Dacie*.
- 1870-1871 Întocmește *Cestionarul arheologic*. Ca urmare a acestuia, în 1871 elaborează un *Proiect de campanie pentru explorațiuni arheologice în districtul Buzău în vara anului 1871*. Proiectul rămâne doar pe hârtie și este foarte posibil ca Odobescu să fi intenționat să facă doar săpături de verificare în teren.
- 1872 Publică în „Columna lui Traian” a lui B. P. Hașdeu *Indicele scrierilor relativ direct sau indirect atingătoare la daci și la romani*, ca bibliografie ajutătoare la concursul istoric inițiat de el pe lângă Academia Română. Premiul va fi câștigat abia în 1880 de Gr. Tocilescu, cu lucrarea *Dacia înainte de romani*.
- 1872-1879 Inaugurează un ciclu de patru conferințe, intitulat *Artele în România*. Titlul este înșelător – arheologia este un leitmotiv în conferințele sale. Este ales membru corespondent al Institutului Arheologic German de la Roma.
- 1873 Devine membru în Comitetul Teatrului Național.
- 18 ian. 1873 Ține conferința (nepublicată) *Despre artele în România în epoca și în timpul barbarilor, cu considerațiuni asupra tezaurului dela Pietroasa*.
- 1875 Este numit Director al Teatrului Național.
- 1874/1875 La rugămintea lui Titu Maiorescu, ministru al Instrucțiunii Publice, inaugurează o serie de prelegeri de arheologie, *cursuri libere și gratuite* (T. Antonescu 1897:345), la Universitatea din București.

- 1876-1877 Începe un curs despre *Antichitățile Egiptului și a altor neamuri din Asia*, care va fi continuat de Gr. Tocilescu.
- 1877 Publică *Istoria arheologiei*.
- 1878 Devine profesor al catedrei nou-înființate de arheologie și începe studierea tezaurului de la Pietroasa. Apare *Relațiuni despre antichitățile județului Romanșai*.
- 1880-1885 Prim-secretar al Legației Române din Paris. Lucrează la elaborarea *Tezaurului de la Pietroasa*.
- 1887 Reîncepe cursul de arheologie cu temele de deschidere *Împăratul Traian după monumentele arheologice și Mitologia și instituțiunile religioase la greci și apoi la romani*.
- 14 Feb. 1888 Tine conferința de inaugurare a Ateneului Roman: *Ateneul Roman și clădirile antice cu dom circular*.
Îi apare lucrarea *Iconografia lui Traian în statui și busturi antice*.
- 1887 Statul Român se angajează să finanțeze publicarea *Tezaurului de la Pietroasa* la editura Rotschild. Odobescu lucrează pentru terminarea lucrării.
- 10 nov. 1895 Se sinucide.

„Cât despre activitatea lui Odobescu ca arheolog, ea e de o netăgăduită importanță. El este cel dintâi reprezentant al artei clasice de la noi și promotorul cunoștințelor de arheologie românească [...] el face în mod definitiv demarcația între această știință și filozofie” (Al. Iordan, 1936:10).

Pentru o analiză a activității lui Odobescu în domeniul arheologiei clasice, este necesar să urmărim un număr de aspecte ale activității sale:

1. Istoricul cercetării.
2. Sursele de informare folosite – atât cele literar-istorice, cât și cele arheologice, acolo unde acestea există.
3. Metoda și concepția arheologică și istorică folosită în cercetarea sa – cu predilecție în cazul *Tezaurului de la Pietroasa*.
4. Rezultatele cercetării și locul lor în istoria arheologiei românești.

Istoricul cercetării

În partea introductivă am prezentat deja o notiță biografică a lui Alexandru Odobescu, care oferă o vedere generală asupra vieții sale și evenimentelor importante care au marcat-o. În capitolul de față ne propunem să facem o scurtă trecere în revistă a cadrului istoric și arheologic în care începe să-și desfășoare activitatea Al. Odobescu⁴, precum și o prezentare în linii mari a principalelor opere ale sale, cu scurte comentarii asupra conținutului lor.

⁴ „Indivizii, precum se știe, sunt rezultatul împrejurărilor culturale în care se dezvoltă, în al doilea rând sunt rezultatul educațiunii avute și mai cu seamă, când personalitatea lor se afirmă pe deplin, ei sunt rezultatul pornirii sufletești cu care i-a înzestrat natura. Aceasta se poate vedea și în activitatea științifică a lui Odobescu” (T. Antonescu, 1897:340).

În mod cert, până în anul 1834, arheologia în Țările Române nu este nimic mai mult decât pasiunea pentru colecții de obiecte antice. Existau desigur colecționari care posedau un vast număr de piese, de proveniențe foarte diferite. În octombrie 1834, banul Mihalache Ghica⁵ decide să-și doneze colecția, și propune înființarea unui Muzeu Național, pentru ca obiectele antice „să nu se risipească”. În noiembrie 1834 domnitorul Al. Ghica hotărăște înființarea unui astfel de Muzeu care să funcționeze pe lângă Eforia Școalelor. De-a lungul timpului muzeul se va îmbogăți cu noi colecții – cea lui N. Mavros⁶ în 1862, noile tezaururi de la Runcu, Orăști, Dumbrăvești, parte din colecția Bolliac, donațiile Papazoglu, col. Canhli, D. A. Sturdza, Manfred Bullner, etc.

Este la fel de important să înțelegem care erau condițiile în care se desfășura „cercetarea” arheologică în acea perioadă. Primul act oficial care încearcă o reglementare a săpăturilor arheologice apare în „Buletinul Oficial” din 3 noiembrie 1837, la inițiativa lui Petrache Poenaru, profesor la Sfântul Sava, care va avea un rol determinant în formarea elevului Odobescu. Se încerca prin acest act interzicerea săpăturilor cu scop mercantil, prevăzându-se aducerea obiectelor descoperite întâmplător la Muzeu⁷.

⁵ Banul Mihalache Ghica era un pasionat colecționar de monede, inscripții, artefacte de origine română, pe care le obținuse nu numai prin comerț, dar și prin săpături: Turnu Măgurele, Reșca, Slăveni. Din 1842 era Membru al Societății de Istorie și Antichități din Odessa.

⁶ N. Mavros este considerat „donator și fondator al muzeului”. Inspector general al carantinelor Dunării și arendaș al vâmlor din Țara Românească, are desigur ocazia să călătorească și să achiziționeze un număr important de antichități, pe care le și analizează și clasifică cu pasiune. Colecția sa cuprindea peste 4000 de monede romane, dacice și grecești, ceramică neolitică, română și etruscă, antichități egiptene, busturi, inscripții și obiecte grecești. La 22 ianuarie 1862 N. Mavros oferă statului colecția sa.

⁷ Se prevedea ca „Nimeni să nu aibă voie a-și însuși vre-un obiect de antichitate măcar unde s-ar găsi într-acest prințipat și îndată ce se va afla un asemenea obiect, de a fi lesne a transporta, să se trimită prin ocărnuirea locală la depozitoriul Colegiului Sf. Sava din București [...]. Nimeni să nu fie volnic a scormoni în pământ pentru a scoate obiecte din antichitate, pentru că asemenea scormoneli își vâd munca în zadar, apoi strică și întunecă

Reorganizarea muzeului va avea loc abia în 1864, prin Decretul 1648 al domnitorului Al. I. Cuza, care va aproba și un regulament de funcționare al acestei instituții. În același an, Al. Odobescu este numit de domnitor în Consiliul de Stat. Considerând aprecierea de care se bucura Odobescu din partea lui Cuza, și faptul că este ales membru al Comitetului Arheologic înființat prin Regulamentul de funcționare al Muzeului, este aproape imposibil ca el să nu fi avut nici o contribuție la elaborarea actului ce avea să schimbe fundamental Muzeul de Antichități.

Activitatea din primii săi ani după întoarcerea la Paris este dinamică – face excursii pe teren cu Fr. Bock la Pietroasa în 1861⁸, sapă la Pietroasa în 1866, vizitează, împreună cu arhitectul Benich (și Cezar Bolliac), Tinosu, în 1869. De scris, va începe însă să scrie serios abia după 1870 – poate legat de răspunsurile primite la *Cestionarul Arheologic*.

O primă ieșire a lui Odobescu în lumea științifică internațională este participarea la cel de-al patrulea Congres de Arheologie și Antropologie preistorică de la Copenhaga, ținut în 1869. Aici este prezent cu două intervenții. În prima prezintă, fără un text scris, doar planșe și comentarii, Tezaurul de la Pietroasa. A doua intervenție o reprezintă comunicarea „*Noțiuni preistorice din România*”⁹. Se prezintă monumente atribuite de Odobescu

șirul sistematic al lucrărilor în asemenea descoperiri” („Buletinul Oficial” din 3 noiembrie 1837)

⁸ Pe 25 octombrie 1861 Ministerul Cultelor telegrafiază prefectului de Buzău despre sosirea lui Odobescu și a unui arheolog străin, care vor să viziteze Pietroasa (telegrama 12303/25 oct.1861): „Domnul Odobescu însoțit de o persoană din străinătate ce se afla venită în țară în misie arheologică, este să vină în acel district poimăine ca să viziteze locul de la Pietroasa, unde s'a găsit masa de aur și alte obiecte ce se află la muzeu. Vă anunț dar, domnule Prefect, despre sosirea indicatelor persoane și vă învît cu onoare să binevoiți a le face înlesnirile cuvenite dând ordin și domnului subprefect al plășii în care s-au găsit țișele obiecte a le face asemenea înlesniri cuvenite” (A. Sacerdoțeanu, 1942:26).

⁹ Păstrat ca extras în *Compte-Rendu de la Session du Congrès International d'Athropologie et Archéologie préhistorique, tenu en 1869 à Copenhague*. Comunicarea

„preistoriei”: valuri, tumuli, întărituri, cetăți de pământ. Găsim de asemenea și o primă încercare de împărțire a timpului istoriei naționale. Vorbind despre „brazde” = valuri, Odobescu le menționează ca „*anterioare periodului roman, carile în România pune hotar timpilor istorici*” (Al. Odobescu, 1906:107). Se observă aici că nu tot ce fusese clasificat de Odobescu ca *preistoric* ar fi considerat preistoric și în momentul de față.

Comunicarea se ocupa în cea mai mare parte de descrierea și clasificarea tumulilor, dintre care, tipul 1 sunt așezați pe lângă vechi cetăți, de-a lungul căilor antice. Aceștia conțin „*în sarcofage de piatra văroasa*” (Al. Odobescu, 1906:108) morminte din epoca romană. Odobescu deplânge lipsa cercetării lor, ca și deficiențele cercetării atunci când aceasta a existat – săpăturile arheologice realizându-se numai „*pe muchie sau în coastele lor*” (Al. Odobescu, 1906:108). O idee care apare nouă la Odobescu este cea a folosirii acestor tumuli de către populații succesive – de aici diversitatea culturală a artefactelor conținute într-un astfel de monument arheologic.

Demn de remarcat este și prezența la această comunicare a unor personalități cu greutate în arheologia timpului: Capellini (care văzuse tumulii), Worsae, C. Vogt și E. Quatrefages, care discuta pe marginea celor prezentate de tânărul Odobescu.

O inițiativă care avea să-i afecteze activitatea viitoare este elaborarea *Cestionarului arheologic*, care va fi difuzat în țară cu ajutorul Ministerului Cultelor și Instrucțiunii publice. *Cestionarul* a fost conceput de autor ca un „*Isvodu de întrebările la cari se cere a se da răspunsuri în privința vechilor așezăminte ce se afla în deosebitele comune ale României*”. Criteriile prin care Odobescu își propune depistarea unor situri sau monumente arheologice stau la limita între empiric și științific: toponimia¹⁰ locului sau mărturii arheologice¹¹. Se cere

este publicată în țară în 1872 în „Revista Științifică” a lui P. S. Aurelian și Gr. Ștefănescu.

¹⁰ „*Sanșuri de cele bătrânești, care pe unele locuri poartă numiri ca Troianu, Brazda, Valu*”, „*Movile vechi sau movile însemnate sau Gorgane, Popine, Dolme...*” (Al. Odobescu, 1878:V)

apoi o localizare exactă în cadrul comunei, descrierea monumentului, tipul sau informații de ordin etnografic (eventual perpetuate pe cale orală) și eventuala sesizare a unor artefacte arheologice.

Scopul principal al acestui chestionar era „să încercăm să adunăm elemente de statistică arheologică și să dobândim până la un oarecare punct mijloace de a clasifica cel puțin grosso-modo monumentele antice din țara noastră”. Sesizăm aici aceeași preocupare ca și în Regulamentul Muzeului de a proteja monumentele arheologice antice și de a le cataloga și clasifica, într-o epocă în care acest lucru era practic inexistent în România.

Începând din 1872 își propune să țină un ciclu de patru conferințe intitulate „*Rapide ochire asupra producțiunilor artistice din trecut, în țara noastră și asupra instinctului artistic al poporului român*”. Interesante pentru scopul lucrării de față sunt primele două – „*Artele din România în periodul preistoric*” și „*Despre artele în România în epoca romană și în timpii barbarilor. Considerațiuni asupra tezaurului de la Pietroasa*”¹².

Chiar dacă titlul anunța o discuție asupra artei preistorice, studiul este interesant pentru perioada clasică dintr-o serie de motive. Primul – pentru că delimitează timpii istorici ai perioadei clasice și ai celei barbare: periodul roman începe în secolul II, iar cel barbar („o clătire neîncetată de neamuri inculte” (Al. Odobescu, 1872:178) la ivirea goților, în 274 AD. Legat de aceasta găsește dovezi ale continuității de locuire pe teritoriul Daciei după plecarea romanilor. Apoi, pentru că subliniază importanța pe care o are arheologia în ajutorul istoriei „*Pentru timpul despre care analele scrise nu ne-au lăsat nici o strădanie, pentru popoarele care au pierit cu limba lor, singure monumentele existente încă pe pământ pot să ne dezvăluie și să ne afirme și tendința ingeniului lor și treapta lor de măiestrie*” (Al.

¹¹ „...stâlpii sau carpateie de piatră, cărămidă ori lemn ale vre-unui pod vechi și surpat”, „peșteri scobite sau în maluri”, locuri în care se găsesc „oale, urcioare de lut, hârburi, arme și unelte, podoabe de fier, de oțel, de aramă sau alte metale; ori idoli mari sau mici de piatră, de lemn, de pământ sau fier...” (Al. Odobescu, 1878:VI).

¹² Aceasta a doua conferință este ținută la 18 ianuarie 1873, dar nu este publicată.

Odobescu, 1872:181). Conlucrarea arheologiei cu antropologia este deosebit de importantă – afirma tot Odobescu, făcând în paralel o apologie a arheologiei daneze și a modalităților de recuperare a obiectelor arheologice (Al. Odobescu, 1872:185).

Aceeași lucrare ne indică starea în care se afla arheologia românească clasică în acel moment, neavând ca obiect de studiu decât „câteva cuvinte și sculpture descriind și reprezentând în operele autorilor și artiștilor greco-latini, unele obiecte de artă industrială și somptuarie ale predecesorilor imediați ai Romanilor, adică ale națiunii dace...” (Al. Odobescu, 1872:186). Vom reveni asupra acestei lucrări în partea de discuție asupra metodelor de analiza și cercetare utilizate de Al. Odobescu.

Un gest care indirect va avea să influențeze întregul mers viitor al arheologiei românești este instituirea de către Al. Odobescu, în 1870, a unui premiu¹³ pentru „Cercetări asupra popoarelor care au locuit țările române de a stânga Dunării, mai înainte de conquista acestor țări de către împăratul Traian”.

Pentru a veni în ajutorul celor interesați, Odobescu publică *„Indice attingetore directu sau inderectu, de vechii locuitori ai Daciei”*. Lucrarea conține în partea introductivă o enunțare a principiilor ce stau la baza arheologiei moderne: preluarea de noțiuni concrete din autorii antici, metoda criticii comparative, formarea unei opinii critice întemeiate pe argumente științifice și nu pe autoritatea celui care scrie. Se oferă de asemenea recomandări de redactare a lucrării, se oferă o bibliografie a izvoarelor și cărților recomandate – căci *„în România lipsesc colecțiunile avute de cărți și cataloage”* (Al. Odobescu, 1872:VII).

Cronologic, următoarea scriere a lui Odobescu este *„Cursu’ de arheologie”*, apărut în 1877, ca un text al comunicărilor de arheologie ținute în fața studenților în anii 1874-1875. Lucrarea

¹³ Al. Odobescu oferă Societății Academice Române 1000 de lei noi pentru „decernarea celei mai bune disertațiuni”, „una și o singura dată” (Al. Odobescu, 1872b:IV). Premiul avea să fie câștigat abia în 1880 de Gr. Tocilescu, cu lucrarea sa *„Dacia înainte de romani”*, lucrare cu care își luase și doctoratul în filozofie la Praga în 1877.

este o expunere teoretică completă asupra noțiunii de arheologie, așa cum era ca văzută de Odobescu¹⁴, și o succintă trecere în revistă a izvoarelor și descoperirilor referitoare la Antichitate și Renaștere. Este, de asemenea, primul curs universitar publicat la noi. Lucrarea, în forma în care a fost publicată nu tratează decât Antichitatea și Renașterea – volumul următor, care din păcate nu a mai fost pus pe hârtie¹⁵, urmând să continue trecerea în revistă a epocilor următoare. Este remarcabil faptul că până la 1908 nu va mai exista alt „Manual de Arheologie” publicat la nivel european (Tzigara-Samurçaș, 1907a:1075)¹⁶.

Este poate momentul să insistăm mai mult asupra activității de profesor a lui Al. Odobescu. Deși el nu a format propriu-zis o școală de arheologie, sunt numeroși cei cărora le-a influențat cariera prin cursurile sale: Gr. Tocilescu. Al. Tzigara-Samurçaș, G. Murnu, etc. Iată cum străbate figura lui Al. Odobescu în spatele catedrei, văzut de G. Murnu la deschiderea cursului sau despre „Atena clasică și arta ei”, ținut la Universitatea București la 18 februarie 1908: „... un tânăr frumos ca un Apollon, cu fruntea înaltă boltită, cu nasul ușor și mândru coroiat, cu ochii albaștri vii și mari de vultur, cu fața ovală nobilă și încadrată în pervazul unui păr bogat în lina dezordine dat spre creștet și revărsat înapoi într-o coamă stufoasă și inelată, stând la catedră și cetind cu glusul cald, convingător, dar cam întunecat și stingherit, pagini măiestrite din tărâmul unei științe nouă în școala și țara romanilor” (G. Murnu, 1907:524). Se poate observa că este portretul profesorului ideal: tânăr, frumos, cu darul de a captiva auditoriul, predând o știință nouă și interesantă. Dar este însă și mai remarcabil faptul că un fost elev și-l amintește așa după mai mult de 34 de ani... Impresia produsă asupra studenților de

¹⁴ Aceasta va fi discutată pe larg la capitolul „Metode și concepție de cercetare”.

¹⁵ „Grija de a fi la curent cu ultimele descoperiri și publicații l-au determinat a amâna mereu al doilea volum din Istoria Arheologiei, pe care nu l-a mai scris nici el, nici alții” (D. Tudor, 1963:22)

¹⁶ Aceeași sursă ne indică pentru anul 1908 „Manualul de arheologie a artei” al lui C. B. Storck.

către Odobescu și modul său de predare trebuie să fi fost extrem de puternică¹⁷.

Al. Odobescu este și primul care elaborează o programă a cursurilor pe care urma să le țină (pentru anii 1877/1878 și 1878/1879). Pentru primul an menționat, își propune 60 de prelegeri referitoare la arheologia întregii lumi, dintre care:

- 6 lecții introductive de „*istoria culturii*”, care pentru el este sinonimă cu arheologia
- 10 lecții legate de epoca pietrei
- 4 de epoca bronzului
- 6 de epoca fierului
- 24 despre antichitățile celtice, germanice, scitice
- 9 lecții referitoare la daco-geți
- 1 lecție de sinteza a celor prezentate anterior.

Se observă că accentul cade asupra arheologiei clasice – cu un total de 30 de lecții. Din păcate, conținutul acestor cursuri nu s-a păstrat decât parțial sau sub forma acestui plan de abordare a subiectelor.

Revine la catedră între 1888-1895. În prima perioadă, 1888-1891, ține un curs intitulat „Studiul instituțiilor și monumentelor religioase ale Greciei vechi”, precum și „Traian și toate acele monumente care se raportează la istoria persoanei și epocii sale”¹⁸. Orientarea sa predilectă către arheologia clasică este acum evidentă. Cursurile sale conțin referiri multiple la izvoarele antice: Herodot, Platon, Xenophon, Strabo, Vitruvius, Pliniu cel Bătrân, Plutarh, Pausanias, Lucian din Samosata. Odobescu va continua pe tot parcursul activității sale didactice să prezinte arheologia ca pe o „*istorie a culturii*”¹⁹.

¹⁷ După afirmațiile lui Tzigara-Samurcaș, Odobescu „*se ferește a tâmpi studenții printr-o practică migăloasă ce surpă mințile junimei*” (Al. Tzigara-Samurcas, 1907:1082)

¹⁸ Cursul a fost publicat parțial în *Convorbiri Literare* XXI, 1887, nr. 9, 745 și urm. și *Convorbiri Literare*, 1888, nr. 2, p. 97 și urm.)

¹⁹ „*Ca profesor și-a pus tot sufletul în predarea cursului, deschizând studenților noi orizonturi pentru deplina înțelegere a artei*” (Al. Iordan, 1936:6).

Pentru perioada 1891-1895, date directe despre cursurile ținute de el lipsesc, întrucât nu a existat un curs redactat. Este o perioadă de intensă muncă pentru Odobescu – lucrează în acest timp la terminarea operei sale asupra tezaurului de la Pietroasa și este în același timp Director al Școlii Normale Superioare. Este deci foarte posibil și probabil să fi repetat cursul de arheologie generală din 1874/1875, deși din programă aflăm că ar fi trebuit să se ocupe de un curs de arheologie romană (D. Tudor, 1963:22-23).

Revenind la scrierile arheologice ale lui Odobescu, în 1878 apare lucrarea referitoare la antichitățile județului Roman²⁰. În introducerea lucrării, autorul se plânge de starea rudimentară a arheologiei românești și a necunoașterii monumentelor arheologice. Aceasta se datorează – spune autorul – lacunelor în completarea chestionarului, a lipsei monumentelor din anumite zone, a lipsei școlilor în anumite părți ale țării dar și neseriozității cadrelor didactice din acele școli. Urmează apoi o prezentare succintă a monumentelor identificate pe teren cu ajutorul chestionarului, dar, se subliniază „necesitatea de controlări serioase la fața locului” a celor afirmate pe hârtie (Al. Odobescu, 1978:II).

În 1879 apare prima lucrare a lui Odobescu care poate fi considerată ca pregătitoare pentru „Tezaurul de la Pietroasa”, „*Antichități scythice. Cununa Mare d'in Thesaurulu de la Novo Cerkask*”. Lucrarea este importantă nu numai prin analiza propriu-zisă a materialului ci și prin faptul că în ea apar primele idei clare ale lui Odobescu referitoare la „*Cloșca cu pui*”. Modalitățile de abordare a subiectului în cele două opere sunt aproape identice: se face un istoric al cercetării anterioare, apoi se tratează separat fiecare obiect al tezaurului respective. În cazul *Antichităților scitice*, accentul cade asupra „Cununii cele mari”, celelalte obiecte beneficiind de descrieri sumare. Încă odată uimește erudiția și vastul bagaj de cunoștințe al lui Odobescu, prin paralelele pe care le face cu

²⁰ Cuvântare rostită în ședința din 20 septembrie 1877 a Societății Academice Române, în 1878 publicată și însoțită de note, anexe și desene.

descoperiri similare din diferite părți ale Europei. Este o altă instanță în care lecturile sale sunt dovedite a fi la zi – el cunoaște celelalte două lucrări referitoare la aceleași descoperiri de la Novo-Cerkask, ale lui Charles de Linas și Ferdinand de Lasteyrie²¹. Analiza materialului este însă una strict artistică, și nu bazată pe metodele arheologiei.

Ajungem în sfârșit la cea mai importantă lucrare a lui Al. Odobescu – *Le trésor de Pétrossa*. Preocupările sale referitoare la tezaur datează probabil încă din anii când era elev la Colegiu Sfântul Sava, în a cărui incintă se afla expus și tezaurul. Probabil că profesorul său Petrache Poenaru, care se și implicase în recuperarea *Cloștii cu Pui* în momentul „re-descoperirii” sale, i-a trezit interesul față de această unică descoperire.

M. Babeș identifică două etape diferite în încercările lui Odobescu de a sintetiza studiile sale asupra tezaurului (M. Babeș, 1976:21-25). Prima, o versiune scurtă, apare în comunicarea din 1865 ținută la Paris – *Notice sur les antiquités de la Roumanie*. Odobescu va reveni asupra ei în 1968, în capitolul II al lucrării *Notice sur la Roumanie*, publicat împreună cu P. S. Aurelian. A existat poate și un text – ce urma să însoțească stampele executate în 1875, ca un prim proiect de publicare.

O a doua versiune, cea „lungă”, păstra vechiul plan de expunere, dar urma să acorde fiecărei piese câte un capitol separat. În acest fel, și *Studiile* publicate anterior (1877) în *Columna lui Traian* aveau să fie integrate în text. Există cel puțin patru manuscrise din această primă fază (M. Babeș, 1976:25). După 1880, Al. Odobescu plănuiește o ediție franceză extinsă, dar editura dă faliment înainte de apariția lucrării²².

În 1886 statul român încheie un contract cu casa Rothschild pentru publicarea manuscrisului. Proiectul conținea 86 de coli de autor plus ilustrațiile aferente (M. Babeș, 1976:26).

²¹ Ferdinand de Lasteyrie – *Histoire de l'Orfèvrerie*, Paris, 1875 și Charles de Linas, *Les origines de l'orfèvrerie cloisonnée*, Paris, 1877-1878.

²² Se păstrează o versiune neterminată din anii 1883-1885, cu doar 18 coli tipărite.

Lucrarea ia însă tot mai mult amploare, pe măsură ce este elaborată, și, în 1887, Al. Odobescu cere dublarea spațiului tipografic, la 170 de coli, lucru ce îi este refuzat. În aceste condiții, lucrarea capătă un aspect neechilibrat.

Partea primă, tipărită între 1887-1888, are 514 pagini, cuprinzând istoricul descoperirii și descrierea a trei piese. Volumul II, tipărit în 1896, conține restul de 9 piese, dar în numai 112 pagini, pentru că ultimul volum apărut postum, prin grija lui Ionescu-Gion, să prezinte concluziile în numai 26 de pagini.

Există trei idei mari pe care Odobescu le urmărește pe parcursul acestei lucrări: *apartenența tezaurului* (după el, aparținând probabil lui Athanarich), *proveniența pieselor* (un atelier gotic local dar și piese de origine bizantină și orientală) și *caracterul depunerii* (văzut de el ca o depunere la un templu got din zonă).

Deși o parte din concluziile sale sunt contestate astăzi, modul său de lucru și de analiza a reprezentat un uriaș pas înainte pentru arheologia clasică românească a momentului, rămânând *stema legitimării arheologiei românești* (I. Nestor, 1970:155).

Sursele de informare folosite

Două lucruri sunt importante de reținut în analiza surselor folosite de Al. Odobescu în scrierile sale: formația sa de elenist și latinist, și, în egală măsură, – concepția sa asupra arheologiei văzute ca „*istorie a culturii*”.

Nu trebuie uitată preocuparea lui Al. Odobescu față de traducerile din autorii greci și latini, care i-au facilitat fără îndoială o bună cunoaștere a antichității clasice grecești și romane. Modul în care își realiza traducările sunt o indicație clară asupra modului în care își concepea probabil toate celelalte scrieri: „*nu punea un cuvânt pe hârtie până nu lămuria pe deplin înțelesul fiecărui pasagiu. Îl citea de două, trei, patru ori, îl traducea, îl comenta și elucida fiecare dificultate...Întâi, o primă stabilire a ordinii cuvintelor românești...În urmă venea goana după cuvânt: sinonimele se perindau unul după altul, fără să-l*

mulțumească; de multe ori l-am văzut răscolind dicționare, cărți, reviste, alergând de la o odaie la alta, ca să caute volumul, pagina, rândul, unde își amintea că se afla vorba care-l tulbura” (C. Litzica, 1907:2026). Probabil că într-un mod asemănător a fost concepută și lucrarea asupra tezaurului de la Pietroasa, ajungând astfel la dimensiunile și studiile detaliate pe care le cunoaștem.

În aceeași măsură, în traducерile sale, Odobescu cere „o reproducere aută a lui Erodот cu explicarea filologică, geografică, istorică și **arheologică** a faptelor” (Al. Odobescu, 1878:400). Este clară aici importanța pe care o acorda surselor antice în studiul arheologiei. De altfel, în „prima lecțiune” a cursului de arheologie, el recomanda folosirea izvoarelor istorice „Cunoștiința izvoarelor, modul de a le întrebuința și de a ne folosi de dănsese, ne vor face să înțelegem cât de sterpe și fără temă sunt, în arheologie și toată acea știință care nu se bazează pe datine pozitive adunate și controlate în timp, și toate acele fantezii ale anticarilor exploratori, care nu au altă temelie decât o curiozitate copilărească, spontană cu o falsă erudițiune, adunată și aceea numai din răsfoirea vre-unui dicționar”. Poate din cauza acestei aversiuni față de „falsa erudițiune”, lucrările sale „sunt traduse cu o rară pricepere a nuanțelor, cu o ilință totdeauna încununată de succes de a reda aceste nuanțe, cu o bogăție de cuvinte și alcătuiuri stilistice cări fac din traducерile lui Odobescu bucăți cu adevărat clasice, vrednice să stea alături de originalele lor” (C. Litzica, 1907:2025). Cele două caracteristici fundamentale ale traducерilor sale sunt bogăția vocabularului și varietatea stilistică. Acestea fiind cunoscute, este greu să-l învinovățim pe Odobescu pentru importanța acordată surselor scrise, în detrimentul celor arheologice²³.

În afară de sursele antice, Odobescu, după propria mărturisire, folosește din plin surse „din științele botanice, zoologiei și mineralogiei, care din artele gliptice, numismatice, orfevrăriei, care din meseriile metalurgiei, giuvaerurilor și

²³ De altfel, și mai târziu, G. Murnu (1907: 1084) cere arheologilor să posede o buna școală filologică.

lapidariului și mai cu seamă din simbolismul așa de obscur și de complicat al mitologiei antice” (Al. Odobescu, 1879:8).

O oglindă foarte clară asupra modalităților de obținere a informațiilor o constituie „Bibliografia Daciei”, publicată în 1870. Lista cărților recomandate celor interesați, pe care Odobescu probabil le parcursese, ordonată alfabetic, este un amestec divers, de la scriitori antici (Ammianus Marcelinus, Arrian, Aristotel), la cei contemporani (Alecsandri, Asachi), cu lucrări de natură mai mult literară decât istorică, și până la literatura de specialitate, mai cu seama de limba germană și franceză. Cărțile recomandate vin din toate părțile Europei – de la Paris, Viena, Leipzig, Dresda, Moscova. Studiind anii de apariție, observam că cel puțin jumătate din ele erau apariții recente la vremea respectivă. Multe dintre ele se ocupă de Dacia și Dacia Romană, dar există și numeroase referiri la slavi, sciți, gepizi, etc. O parte dintre ele sugerează folosirea metodei paralelei etnografice în studiul arheologic.

I s-a reproșat în timpul vieții lui Odobescu că a fost „*un arheolog de saltea*”, că nu a întreprins săpături arheologice²⁴ și deci analiza materialului nu ar fi avut o solidă bază arheologică de studiu pe teren. Cu toate acestea, în *Artele în România în periodul preistoric*, Odobescu face un studiu general al ceramicii, pe care o deosebește după pastă, forme, ornamente și „*legende*” (mai ales pentru cea romană (Al. Odobescu, 1972:192). Singur își recunoaște incapacitatea de a „*tria ceramica barbara*”, însă discută olăria de la Piscu Crăsani – pe care o atribuie celților, și vasul cu figurine antropomorfe de la Zimnicea, găsindu-i analogii cu cel de la Certamlak-Kurgan și cu unele reprezentări de pe monede (Al. Odobescu, 1972:193).

Pentru studiul perioadei dacice, folosește reprezentările de pe *Columna lui Traian* – făcând comparații cu trăsături ale vieții materiale ale țăranilor romani din epoca sa (în ceea ce privea modalitățile de construcție a caselor acestora, a portului țăranesc).

²⁴ Singurele sale săpături sunt cele din 1866 de la Pietroasa.

Nu este însă mai puțin adevărat că Odobescu nu are acces – și deci nu folosește – posibilele informații legate de contextul stratigrafic al descoperirilor, și nici nu ia în considerare condițiile de descoperire ale obiectelor (ceea ce s-ar numi azi „*complexe închise sau deschise*”).

Metodă și concepție arheologică și istorică

„*Archeologia... este știința care cercetează datinele și monumentele ce au mai rămas de la oamenii din secolii trecuți și s-au păstrat până la noi sau în relațiuni scrise, sau în tradițiuni orale, sau mai ales în obiecte plastice și grafice, ea are sarcina de a aduna și de a controla aceste rămășițe pentru a extrage din studiul lor, special sau comparativ, o cunoștință cât se poate mai deplină despre credințele, instituțiunile, practicele, uzurile, industriile și artele societăților vechi, adică despre starea morală și intelectuală a omenirii, la diferite epoce ale dezvoltării sale*” (Al. Odobescu, 1961:62). În această definiție apărută în *Cursu’ de arheologie*, Odobescu deosebește între „*studiul porțiunii etice din arheologie și acela al porțiunii artistice sau estetice. S-a numit studiu propriu al antichităților (antichitățile elene, romane, etc.) cel dintâi și arheologia pură și arheografia cel de-al doilea*”. Revenind ni se spune: „*în arheologie cunoaștem chiar știința care se ocupa de antichități*” (Al. Odobescu, 1961:63). Este clar acum că prin arheologie Odobescu înțelegea o întreagă istorie a culturii, ocupându-se de reconstituirea tuturor aspectelor vieții și societății omenești, dar concentrându-se într-o mare măsură și asupra artefactelor rămășițe ale culturii materiale.

Iată însă care era și părerea „oficială” despre arheologie în vremea sa, așa cum apare ea păstrată în Regulamentul Organic²⁵: „*Archiologia se va învăța ca un suplement la cursul de literatură grecească și latinească și de istorie veche. Istoria cuprinde interesele publice și întâmplările cele mai vrednice de aducere aminte iar archiologia tălmăcește*

²⁵ Regulamentul Organic, ed. 1847, p. 384, paragraf 83 – Legiuni din anii 1834-1835.

aceste interesuri și întâmplări. Pătrunde în toate amănuntele vieții dinăuntru, arată, descrie monumentele, ținuturile politicești și bisericești, descrie monumenturile, meșteșugurile, felul îmbrăcămintelor, sărbătorile jocurilor publice și artele. Profesorul va arata mai întâi antichitățile Egiptului și ale neamurilor din Asia. După aceea va trece la antichitățile grecilor și ale romanilor, la care se va opri mai multă vreme și va sfârși prin a arăta, pe scurt de antichitățile cele mai vrednice de luare aminte ale celorlalte neamuri”.

Cele două definiții, inclusiv modul în care se desfășoară programa cursului de arheologie al lui Odobescu, sunt aproape identice, deși Odobescu formulează totul în termeni științifici.

Nu poate fi vorba de o inspirație din Regulamentul Organic, ci mai degrabă de un anumit mod de gândire, specific momentului și spațiului românesc, care și-a pus amprenta și asupra modului de gândire a marelui arheolog, încă de pe vremea când era elev la Sf. Sava. „*Limitele metodei de lucru și ale concepției sale despre arheologie sunt cele ale vremii sale*” (M. Babeș, 1976:72).

Analiza materialului arheologic, așa cum este ea făcută de Odobescu, este una stilistică. El se preocupă mult mai puțin de contextul descoperirii, și, în mod predominant, elementele de stil fiecărui obiect în parte sunt analizate izolat și nu în asocierea lor (M. Babeș, 1976:30).

Deși în diferite lucrări lauda arheologia daneză, mai avansată metodologic la vremea respectivă decât în marea majoritate a Europei, nu aplică nicăieri în studiile sale metoda tipologică, dezvoltată de Hans Hildebrand și Oscar Montelius, neputând în acest fel să stabilească niște corelații între artefacte pe baze arheologice clare.

„*Odobescu nu opera cu tipuri și cu descoperiri închise ci cu piese izolate și de aceea [...] nici nu putea duce la rezultatele pe care le da metoda chorologică aplicată în legătura cu metoda tipologică*” (M. Babeș, 1976:31).

În ceea ce privește metoda sa de lucru, Odobescu urmărește reconstituirea arheologică în două moduri: prin

determinare cronologică²⁶, atât absolută cât și relativă (în cazul pieselor de la Concești, a antichităților scitice și a tezaurului de la Pietroasa). Al doilea plan este cel al determinării etno-culturale. În cazul „Rămășițelor antice din județul Dorohoi”, își propune întocmirea unei baze pentru *„barta arheologică a județelor respective, cât și pentru clarificarea cronologică și etnografică a diferitelor rămășițe antice”* (Al. Odobescu, 1906:119). În încercarea sa de a stabili raportul dintre etnos și cultura Odobescu sesizează că *„fiace popor din câte au venit pe rând aici, și-au adus cu sine mult-puțina sa cultură”*, trăgând concluzia că *„misiunea arheologiei e de a face distincțiuni de seminție și de neamuri, important pentru etnologia antică a țării noastre”*.

O altă observație – cazul studiului materialului arheologic, este ne-separarea arheologiei de text, pentru a obține rezultate independente care apoi vor fi comparate: *„Nu mi se pare că se poate surprinde, cu rezerva la care mă voi referi imediat, nicăieri la Odobescu, ispita gândului că arheologia ar putea pune la dispoziție documente propriuzise și independente de orice text scris, pentru o reconstituire istorică propriuzis, să spunem evenimentială”* (I. Nestor, 1970:156).

În cazul lui Odobescu, cele două surse sunt folosite concomitent, concluziile fiind astfel strâns corelate și interdependente. Se remarcă de asemenea că *„știrile literare au prioritate, fiind expuse înaintea documentelor arheologice sau amestecate cu acestea”* (M. Babeș, 1976:30). De altfel, cum am menționat și mai sus, metoda arheologică este mult mai puțin folosită în analiză, predominantă fiind cele istorică și filozofică. Dar, revenind la definiția arheologiei dată de Regulamentul Organic, arheologia era în general văzută în epocă ca un appendice al istoriei și al studiilor de limbă greacă și latină.

Astfel se face că, prin întinderea pe care o capătă și prin modul de analiză mai mult artistic decât arheologic, *Tezaurul de la Pietroasa* devine *„o istorie generală a orfevrăriei antice”* (M. Babeș, 1976:31).

²⁶ Odobescu afirma că evită o gradație cronologică a textului, pentru a nu se lăsa influențat de nici un sistem cronologic preconceput (Al. Odobescu, 1976:72).

Valoarea operei arheologice^A lui Al. Odobescu

La abia câțiva ani după moartea sa, concepția despre arheologie a lui Odobescu începe să fie discutată și respectuos criticată de către foștii săi elevi. Un caz grăitor este polemica anilor 1907-1908 dintre G. Murnu și Tzigara-Samurçaș, asupra ceea ce era sau nu arheologia clasică. Punctul de pornire al discuției este constituit, firește, de începutul arheologiei clasice, deci de momentul Odobescu.

Pomînd de la definiția dată de acesta arheologiei, G. Murnu afirma că „o asemenea arheologie nu putea fi decît o zămislire a închipuirii născută dintr-un avânt nobil de însuflețire sufletească a profesorului artist, a cărui minte poetică fusese ademenită și fermecată de măreția și proporția epică a concepției sale” (G. Murnu, 1907:530). Deși găsește îmbucurător faptul că „principiile sale..., judecând după cursul său de mai târziu, evoluează și se circumscriu tot mai mult în preajma lumii clasice” (G. Murnu, 1907:531), totuși Odobescu avea „o idee greșită, sau mai bine zis o prea mare idee despre arheologie”. „Istoria arheologiei” scrisa de el este mai degrabă „istoria anticarilor” (G. Murnu, 1907:527). Iată deci că și pentru arheologii apropiați vremii sale, Odobescu apare mai mult ca un istoric al artei decît ca un arheolog în sensul modern al cuvîntului. Aceasta nu înscamnă însă că definiția arheologiei în momentul respectiv se apropia de definiția modernă a cuvîntului. Pentru Murnu, „prin aceasta se înțelege astăzi unanim sau cel puțin de cei mai de vază reprezentanți ai ei, arheologia per excellentiam, arheologia clasică, istoria artei eline și greco-romane” (G. Murnu, 1907:531). La o privire atentă, putem remarca (așa cum a făcut-o și Tzigara-Samurçaș), că în ciuda pretențiilor sale, definiția dată de Murnu nu este fundamental deosebită de a lui Odobescu, ci mai mult, restrînge câmpul de activitate al arheologiei „adevărate” la cea clasică. În schimb, ea rămîne și o istorie a artei...

Un sprijinitor necondiționat găsește concepția lui Odobescu în Al. Tzigara-Samurçaș, care considera că „după moartea lui, știința arheologică a fost din nou retrogradată la starea primitivă din care el o emancipase”. Arheologia este văzută în continuare că „istoria artelor frumoase din timpuri trecuți” (Al. Tzigara-Samurçaș, 1908:1081). Meritul cel mai mare al lui Odobescu este văzut în a fi „indicat deosebirile fundamentale ce despart arheologia de istorie” (Al. Tzigara-Samurçaș, 1908:1079).

În apărarea acuzațiilor aduse de G. Murnu, Al. Tzigara-Samurçaș remarca – și poate pe drept cuvânt – „Înainte de a condamna cu ușurință o așa vastă concepție ar trebui cred... a discuta dacă pentru vremea aceea (1877) arheologia era sau nu sinonimă a termenului mai generic de azi de istorie a artei” (Tzigara-Samurçaș, 1908:222). O remarcă justă și în mare măsură adevărată. Odobescu trebuie privit în contextul epocii istorice în care a trăit, și raportat la ideologia și metodologia arheologică a timpului său, nu a celei moderne.

Am considerat utilă aducerea aminte a acestei polemici, pentru că ea reflectă într-o mare măsură, principalele puncte prin care ar trebui judecată azi opera arheologică a lui Al. Odobescu. Chiar dacă arheologia nu mai este de mult o istorie a artei sau o știință auxiliară istoriei, nu la această afirmație se rezumă valoarea operei sale.

El a fost primul care a încercat o abordare științifică a fenomenului arheologic, a făcut ca arheologia românească să lase în urmă așa numita „etapă a anticarilor”. A oferit primul exemplu de studiu amănunțit al unui tezaur – din multe puncte de vedere încă un exemplu pentru modul în care acest fel de muncă trebuie făcut. Este la fel de adevărat că o parte din concluziile sale nu mai sunt de actualitate – dar aceasta se întâmpla frecvent – și nu numai în lumea arheologică.

Odobescu a sesizat mult mai multe aspecte ale arheologiei decât am fi poate tentați să credem la o privire superficială. În articolul *Fumuri arheologice din lulele preistorice* observa caracterul

naționalist²⁷ pe care îl poate capătă arheologia, din nefericire atât de bine ilustrat în vremuri viitoare lui.

În aceeași lucrare (Al. Odobescu, 1973:212) sesizează diferența dintre aparenta funcționalitate a unor artefacte și cea reală, precum și imposibilitatea arheologului de a determina acest lucru în multe din cazuri.

Observăm la el și preocuparea pentru metodele de săpătură – le caracterizează „*cam destructive*” pe cele realizate de Bolliac –, pentru studiul riguros al izvoarelor și folosirea lor corectă, pentru adunarea sistematică a izvoarelor arheologice și interpretarea lor pe baza paralelelor etnologice și exemplificarea descoperirilor de același tip.

Nu putem încheia decât concluzionând „*că denumirea de arheolog... nu dă o imagine justă vastei sale activități*” (Al. Tzigara-Samurçaș, 1907:1075). Activitatea lui ar trebui judecată prin prisma caracterizării făcute de T. Antonescu:

„*O cumpătare și o măsură în alcătuirea hipoteselor, cumpătare și măsură care nu exclud totuși folosința imaginațiunii, o facultate necesară unui om de știință pe lângă observarea atentă a fenomenului studiat, o sânguință laudabilă de a strânge cât mai multe argumente făcute să dobândească o idee sau un șir de idei..., o continuă încordare de a găsi în cele mai amănunțite fapte, partea cea mai generală care să dea studiului său o importanță filozofică mai înaltă*” (T. Antonescu, 1897:366).

²⁷ „și într-adevăr stau și mă mir cum se face că pipele, presumpse antice, ce s’au găsit în Franța și’n țările vecine [...] să aibă forma subțire și ușoară a aceluia brule-guele de pământ din care fumează blazonul și studentul francez, cum se face că cele provenite din Germania să fie cu pânțelele borcănate ca pipa neamțului. În fine, pentru ce chiar și lulelele d-lui Bolliac să vădească în formele, în ornamentele și în dimensiunile lor, o analogie, ba chiar o identitate cu lulelele zise românești” (Al. Odobescu, 1873:212).

Alexandru Odobescu
Bibliografie privitoare la arheologia română clasică

1. *Notice sur les antiquites de la Roumanie*, Paris, 1868
2. *Panonia es Dacia regeszeti erdekei*, în *Archaelógiai Értesítő*, 1869, nr. 7, p. 129-135.
3. *Notițe despre localitățile însemnate prin rămășițe antice în districtul Dorohoi*, „*Trompeta Carpaților*”, IX (1871), nr. 97 din 15(27) iulie, p. 2-3 și în „*Monitorul Oficial*”, 1871, 152 din 13 (25) iulie, p. 825-827.
4. *Cercetări asupra așezămintelor antice din România*, „*Românul*”, XV (1871), 21-22 iulie, p. 618-619; 24 iulie, p. 626-627; 26-27 iulie, p. 635; 28-29 iulie, p. 639.
5. *Rămășițele antice din județul Dorohoi*. Raport adresat Ministerului Instrucțiunii Publice. Tipărit în „*Monitorul Oficial*” din 1871 (retipărit în *Scrieri literare și istorice*, vol. II, 1887 și în *Opere complete*, vol. III, ed. Minerva, București, 1908, pp. 118-166).
6. *Bibliografia Daciei-Indice de scrieri atingătoare, direct sau indirect, de vechii locuitori ai Daciei* – publicată spre a facilita cercetările concurenților la premiul instituit de dl. Alexandru Odobescu, membru al Societății Academice Române, București, 1872.
7. *Despre un vas de lut cu numele lui Decebal (descoperit la Blain în Bretania)*, „*Columna lui Traian*”, III, 1871, 34 (144), 1 decembrie, p. 313-315.
8. *Tezaurul de la Pietroasa. Album cuprinzând antichitățile de aur păstrate în localul Muzeului Național de Antichități din București*, București, 1875.
9. *Notice sur le trésor de Pétroussa*, Congrès international d'anthropologie et archéologie préhistorique. – *Compte rendu de la 4-e session*, Copenhague, 1869, Copenhague, 1875, p. 361-372.
10. *Curs de arheologie – Istoria Arheologiei. Studiu Introductiv la această știință*, București, 1877.

11. *Tabelă sinoptică despre așezămintele antice din județul Romanați*, Analele Societății Academice Române, ses. An. 1877, București, 1878, t. X, sect. II, p. 328-339.
12. *Relațiuni despre localitățile semnalate prin antichități din județul Romanați*, Analele Societății Academice Române, Ses. An. 1877, București, 1878, t. X, sect. II, p. 173-203.
13. *Anticuitățile județului Romanați*, cuvântare la ședința din 20 septembrie 1877 a Societății Academice Române, București 1878.
14. *La trésor de Pétrossa – Notice descriptive et historique*, ediția I, neterminată, aprilie 1884.
15. *Tezaurul de la Pietroasa*, „Epoca”, București, an. II (1877), nr. 546 din 27 septembrie/9 oct..
16. *Împaratul Traian după monumente arheologice – Lecțiune introductivă la cursul de archeologie la Universitatea București*, 1877, în „Convorbiri literare”, București, an. XXI (1887), nr. 9 din 1 decembrie, p. 745-758.
17. *Alt comunicat al d-lui Mitiță Sturdza în privința tezaurului de la Pietroasa*, în „Epoca”, București, an. II (1877), nr. 558 din 10 (22) oct., p. 1-2.
18. *Iconografia lui Traian – Statue și busturi antice*. (Fragment dintr-un curs la Universitatea din București), „Convorbiri literare”, București, an. XXII (1888), nr. 2 din 1 mai, p. 97-119, cu 11 figuri.
19. *Ateneul și clădirile cu dom circular*. – Conferință rostită la 14 februarie 1888, cu o locuțiune introductivă de C. Exarcu, București, 1888 (aparută în extras).
20. *Capul de bou întrebuințat ca ornament simbolic în antichitate*, „Arhiva Societății Științifice și Literare din Iași”, Iași, an II (1891), nr. 7, ianuarie, p. 385-399.
21. *Le trésor de Pétrossa – Historique – Description – Étude sur l'orfèvrerie antique...*, tom. I-III, Paris, 1889-1900.

Fumuri arheologice scornite din lulele preistorice, de un om care nu fumează

Știm deocamdată atât de puțin asupra vechilor locuitori ai țării noastre, am dobândit încă, prin a noastră proprie lucrare, așa de puține cunoștințe despre antichitățile naționale, ne-am câștigat până acum așa puțină credință în cercurile științifice ale lumii civilizate, încât, zău, nu s'ar prea cădea să ne mâncăm de îndată acea brumă de credință, cum zice Românul, prin emiterea unor ipoteze de o natură mai mult sau mai puțin fantastică, care nu pot să provoace decât un zâmbet ironic pe buzele adevăraților oameni de știință.

Această cugetare a fost din nou deșteptată în mine mai deunăzi citind în *Trompeta Carpaților* din 4/16 Februarie (No. 1045, anul IX) încă un articol, sub rubrica; *Arheologia*, subscris de d-l Cezar Bolliac. Într'însul e vorba de *Uzul fumatului din timpii preistorici*, și eruditul președinte al comitetului nostru arheologic ne spune că Pomponiu Mela, acel geograf spaniol ce scria latinește cu 60 or 70 de ani înaintea conquistei Daciei de către Traian, «atribuie numai Tracilor celor vechi uzul fumatului;» apoi adaogă că: «Dacii ale căror obiceiuri urmează să fi fost mai aceleași, cu ale vechilor Traci, *nu mai este îndoială* că fumau, că fumau din lulea prin vreun fel de țeve subțiri care n'au putut să reziste până la noi;» în fine ne arată că d-lui a găsit însuși până acum, «printre vase și cioburi de vase preistorice», în trei localități diferite la Vădastra din Romanai, la Hunia de lângă Calafat, și la Piscu-Crăsani de pe Ialomița, trei lulele de lut negru, care sunt leite polcite «lulele românești»

Iată o frumoasă descoperire arheologică, și când un om ca d-l Bolliac o întemeiază pe carte letincască, pasă de nu te minună!

La noi lumea nu se prea ocupă de arheologie, și prin urmare poate cu înlesnire să crează în crudițiunea oricui. De ce însă noi, dacă în adevăr ne taie capul și dacă ne interesăm la starea de cultură a compatrioților noștri, – de ce să ne facem o glumă

din mijloacele ce avem pentru a-i instrui? De ce să nu tratăm știința cu seriozitatea ce i se cade și să n'o prezentăm precât ne dă mâna, sub aspectul ei cel adevărat și respectabil, atât publicului Român, care poate avea o naivă încredere în noi, cât și străinilor cari ne judică cu mai multă justeță, dar și cu mai puțină îngăduială?

Eu crez că aceste idei ar trebui să călăuzească pe toți aceia cari, cu pana sau cu limba, vor să contribuie la lățirea cunoștințelor de orice natură printre poporul român, sau să răspândească prin străinătate noțiuni științifice despre patria noastră.

Cu această învățătură aș vrea doară să se aleagă binevoitorul cititor, din paginile ce-i stau dinainte.

Restul e numai fum!

Să cătăm dar, pe urmele d-lui Bolliac, a adună fumul din antichitate, și să ne întrebăm și noi dacă cu adevăr el a eșit din lulelele preistorice.

Cu vre-o cinci sute de ani mai nainte de Pomponiu Mela, părintele istoriei, adică elenul Erodot, auzise că Masageții, un popor care locuia dincolo de marea Caspică, pe malurile râului Arax, râu mai mare chiar decât Dunărea, că «Masageții descoperise un copaciu ale cărui fructe ei le aruncau pe jărat, stând cu grămada adunați împrejurul focului și din fumul ce se înălță, și pe care-l miroseau, ei se îmbătau, precum grecii din vin; și cu cât mai mult aruncau de acele fructe pe foc, cu atât mai mult se îmbătau, până în «sfârșit se sculau și se puneau pe cântece și pe jocuri»¹.

Alt unde-va, tot Erodot mai zice că Sciti, intrând sub niște acoperișuri de pâslă, pun sămânță de cânepă pe petre roșie în foc; și când acea sămânță începe a arde, ea răspândește un fum

¹ Herodoti lib. I, § 22: «Ἄλλα δὲ σφί ἐξευρήσῃαι δένδρεα χαρποῦς τοιούσδε τινὰς φέροντα, τοὺς ἐπεῖτε ἂν ἐς τῶντὸ συνέλῳσι χατὶ εἰλας χαὶ πῦρ ἀναχάσωνται χύχλῃ περιιζομένους ἐπιβάλλειν ἐπὶ τὸ πῦρ, ὁσφραινομένους δὲ χαταγιζομένου τοῦ χαρποῦ τοῦ ἐπιβαλλομένου μεθύσχεσθαι τῇ ὁδμῇ χατά περ Ἑλλήνων τῷ οἶνω, πλεῖνος δὲ ἐπιβαλλομένου τοῦ χαρποῦ μᾶλλον μεθύσχεσθαι, ἐς ὃ ἐς ὀρχησιν τε ἀνίστασθαι χαὶ ἐς ἀοιδὴν ἀπιχνέεσθαι.»

mai tare decât aburul băilor din Grecia; și Sciții, amețiți de acea abureală, se pun pe urlete. Aceasta le servă lor de baie³).

Aci poate precum observă d-l G. Rawlinson, traducătorul englez al lui Erodot³), scriitorul elen a confundat două uzuri distincte ale Sciților: adică, pe deoparte băile de abur pe care le întrebuințează încă și azi Rușii, producând abureala prin turnare de apă pe petre roșite în foc, iar pe de altă parte, afumarea cu fructul unei plante, pe care văzurăm mai sus că Masageții o aruncau pe foc spre a se îmbăta din fumul ei, cântând și jucând în beția lor.

Acea plantă ar fi dar chiar cânepa (Κάνναβς) ce crește, și de sineși și semănată, în Sciția; care se aduce cu inul, dar e mult mai presus decât dânsul prin grosimea și înălțimea ei, și din care Tracii își făceau veșminte întocmai ca cele de in⁴).

Este de crezut că Pomponiu Mela, autorul predilect al d-lui Bolliac, împrumutase știința sa dela Erodot, când ne spune că «locuitorii Traciei nu cunoșteau uzul vinului, ci că, mâncând ei se așezau împrejurul focului, aruncau pe jăratice niște semințe și prin mirosul lor deșteptau într'înșii o veselie analogă cu a beției⁵)».

² Idem. lib. IV, & 75: Ταύτης ὦν οἱ Σχύραι τῆς χαννάβιος τὸ σπέρμα ἐπεάν λάβωσι, ὑποδύνουσι ὑποῦννοι ὑπὸ τοὺς πῖλους, καὶ ἔπειτεν ἐπιβάλλουσι τὸ σπέρμα ἐπὶ τοὺς διαφανέας λίθους τῷ πυρὶ τὸ δὲ ῥυμιῇται ἐπιβαλλομεν, καὶ ἀτμίδα παρέχεται τοσαύτην ὥστε Ἑλληνική οὐδεμία ἂν μιν πυρὶ ἀποκρατήσῃ. Οἱ δὲ Σχύραι ἀγάμενοι τῇ πυρὶ ὠρύονται. Τοῦτό σφι ἀντὶ λουτροῦ ἐστί.

³ History of Herodotus. A new english version by George Rawlinson, New edition, vol. III, p. 55, note 6.

⁴ Herodoti lib. IV, §. 74: «Ἔστι δε σφι χάνναβις φυομένη ἐν τῇ Χώρῃ πλήν ταχύτητος καὶ μεγάλους τῷ λίνῳ ἐμφερεστάτη ταύτη δὲ πολλῷ ὑπερφέρει ἢ χαννυβις. Αὕτη καὶ αὐτοματη καὶ σπειρομένη φύεται, καὶ ἐξ αὐτῆς Θρήϊχες μὲν καὶ εἴματα τοιεῦνται τοῖσι λινέοις ὁμοιότατα...»

⁵ Pomponii Melae de situ Orbis lib. II, cap. 2: «Vini usus quibusdam ignotus est: epulantibus tamen ubi super ignes, quos circumcident, quædam semina ingesta sunt, similis ebrietati hilaritas ex nidore contingit.»

Din același uz pare a proveni și numele de Καπνοβάται (derivat din καπνός, fum) pe care Strabon⁶), într'un pasagiu cam încurcat, îl dă locuitorilor Mesiei, d'a dreapta Dunării.

Și Plutarc, sau poate un altul ce a luat numele lui Plutarc spre a scrie un mic tratat despre «*Numirile râurilor și munților și despre cele ce se găsesc într'însele*», vorbind de râul Ebru al Traciei (Mărița de astăzi), arată că « în acel râu se naște o plantă asemănată cu șovârful⁷), ὀριγάνω παρόμοιος, ale cărei căpătaie Tracii le culeg spre ăle aruncă în foc, după ce sunt sătui de mâncare, și absorbind prin dese aspirațiuni fumul sau mirosul, care se ridică dintr'însele, se îmbată și pică într'un somn adânc⁸)».

Pliniu cel bătrân schimbă și soiul plantei și scopul fumigațiunilor scitice, când ne spune, urmând întru aceasta unui medic grec numit Apolodor, că Barbarii, spre a-și scădea volumul splinei și a se face astfel din zi în zi mai sprinteni și mai vârtoși, aspiră pe gură fum de săbiușă⁹), (cyprus est gladiolus, ut diximus, radice bulbosa...) și nu es din casă, până a nu fi făcut în fiecare zi o asemenea abureală¹⁰).

⁶ Strabonis Geographicarum lib. VII, cap. 3, §. III: « Λέγει δὲ τοὺς Μυσοὺς ὁ Ποσειδῶνιος καὶ ἐμφύχον ἀπέχεσται χατ'εὐσέβειαν, διὰ δὲ τοῦτο καὶ ῥεμμάτων μέλιτι δὲ χρῆσται καὶ γάλαχτι καὶ τυρῶ ζῶντας χατ' ἡσυχίαν διὰ δὲ τοῦτο-χαλεῖσθαι ῥεοσεβεῖς τε καὶ χαπνοβάτας.» §. IV: «Τὸ δὲ δὴ καὶ ῥεοσεβεῖς νομίζειν καὶ χαπνοβάτας τοὺς ἐρήμους γυναιχῶν σφόδρα ἐναντιοῦται ταῖς χοιναῖς ὑπολήψεσιν.»

⁷ Doctor A. Fătu în Enumerațiunea speciilor de plante cultivate în grădina botanică din Iași până la anul 1870, p. 42, (extras din Revista Științifică).

⁸ Plutarchi fragmenta et spuria, edid. Fr. Dübner. Paris, 1855, p. 82: «Περὶ ποταμῶν καὶ ὀρῶν ἐπωνυμίας καὶ τῶν ἐν αὐτοῖς εὐρισχόμενων.» §. III. 3: «Τεννᾶται δὲ ἐν αὐτῷ (τῷ προειρημένῳ ποταμῷ Ἰεβρῷ) βοτάνη παρόμοιος ὀριγάνῳ, ἧς τὰ ἄχρα δρεψάμενοι Θράκες ἐπιτιθέασιν περὶ μετὰ τον χόρον τῆς δημητριαχῆς τροφῆς, καὶ τὴν ἀναφερομένην ἀναρυσίαισιν δεχόμενοι ταῖς ἀναπνοιαῖς, χαροῦνται καὶ εἰς βᾶζυν ὕπνον χαταφέρονται.»

⁹ Doctor A. Fătu, loc. Citat. Pag. 51

¹⁰ C. Plinii Secundi naturalis historiae lib. XXI, § 69: «Quod ad cypiron attinet, Apollodorum quidem sequar qui negabat bibendum:... mirumque tradit,

Dacă barbarii lui Apolodor sunt tot aceia cu Masageții și Sciții lui Erodot, cu Cabnobații mesii ai lui Strabon, cu Tracii lui Pomponiu Mela și ai falșului Plutarh, apoi trebuie să recunoaștem că toate popoarele Scitiei au practicat fumigațiuni de diferite specii, cu scopul, unele d'a se înveseli după masă, spre a cânta și a juca; altele spre a adormi; altele, spre a-și întreține sănătatea. În primul caz, ei sorbeau fum de cânipă, în al doilea abur de șovârf, în ultimul în fine se afumau cu pârlă de săbiuță.

Dar toți scriitorii vechi cari ne-au păstrat tradițiunea acestu uz, ne afirmă totodată că Barbarii aruncau d'a dreptul pe foc plantele afumătoare și le absorbiau mirosul, stând în prejma focului. Nicăieri dar nu e vorbă de pipe și de lulele.

Prin urmare chiar de-am voi, spre a face plăcere d-lui Bolliac, să recunoaștem că și Dacii fumau ca Tracii lui Pomponiu Mela, apoi tot n'am avea de unde scoate, că «ei fumau din lulea».

Abia dacă răsfoind prin rețetele medicale ale bătrânului Pliniu, găsim că: «fumul rădăcinei uscate de podbeală sau de limba-vecinei¹¹), – bechion quae et tussilago dicitur, – fiind aspirat printr'o trestie și înghițit, vindică, după cum se crede, tusea învechită¹²).

N'ar fi oare, vă întreb, cam multă cutezare de a preface trestia, *arundo*, răpcigoșilor lui Pliniu, într'o «lulea cu țeava subțire», care, în puterea unei imaginațiuni arheologico-caloiatrico-poetice, am închipui că Traian, blândul Traian, osândise pe sârmanii Daci, ofițari de neîmpăcatele lui prigoniri?

Numai astfel s'ar putea însă explica pentru care cuvânt Dacii, despre cari, – cum ne încredințează d. Bolliac – «nu«mai

barbaros suffitum hujus herbæ excipientes ore, lienes consumere et non egredi die omni, nisi ab hoc suffitu: vegetiores enim firmioresque sic etiam in dies fieri».

¹¹ Doctor A. Fătu, loc. citat p. 30

¹² C. Plinii Secundi lib. XXVI, §. 16: ~ «Hujus (bechion et alio nomine chamæleucen) aridæ cum radice fumus per arundinem haustus et devoratus, veterem sanare dicitur tussim». La cartea XXIV, §. 5, tot Pliniu spune despre această plantă că i se arde rădăcina pe cărbuni de ciparos și, la cazuri de tuse învechită, se aspiră fumul printr'o pâlnie (per infumibulum).

este îndoială că fumau, că fumau din lulea prin vre-un «fel de țevi subțiri care n'au putut să reziste până la noi», cum Dacii nu ni se prezintă toți cu luleaua în gură, pe columna din forul lui Traian.

Fiindcă însă se vede că arhitectul Apolodor a uitat să ne păstreze, în baso-reliefurile sale, acel *netăgăduit* instrument întrebuințat de Daci pentru fumat, cerem voie d-lui Boliac a descrie aci, în câteva cuvinte, lulelele ce d-lui a descoperit spre a îndeplini o așa regretabilă lacună a arheologiei dacice.

Din două lulele care sunt întregi în colecțiunea de vase preistorice a d-lui Bolliac, una are forma foarte comună a lulelelor ardelenesti, cu o buză teșită în partea despre țevă și cu trupul tăiat în opt laturi pe din-afară; alta are coada adusă melc și un ornament în zigzag săpat în jurul gurei. Amândouă sunt de lut negru.

Cât despre «obiectele preistorice de pământ, în forme rotunde și mai lătărețe, seci înlăuntru, ne având decât o singură gaură de-asupra», și pe care d. Bolliac le crede a fi umflate prin suflare și a răspunde cu narghileaua portativă a Persilor, mărturisim că, nu numai ele nu concordă întru nimic cu practicele afumătoare atribuite Tracilor de către autorii antici, dar încă nu prezintă nici una din condițiunile materiale care să înlesnească orice fel de fumat. Abia dacă ar putea servi ca un fel de candelă, de făptură cu totul primitivă.

Închipuiesc-și cineva două scoici de lut ars lipite una de alta pe muchi și având d'asupra unuia din țesturi, o mică găurice care pune cavitatea teșită a obiectului în comunicațiune cu aerul exterior. Stau de mă întreb cum a avut răbdare d. Bolliac să vâre prin acea mică găurice și tutun și iască aprinsă? Eu bănuiesc că Dacii, – oricât de mult le-ar fi plăcut luleaua, – ba chiar și d. Bolliac, s'ar fi lipsit de fumat de-ar fi fost siliți tot mereu să umple și să aprinză o astfel de narghilea, stând apoi cu gura căscată de-asupra ei ca să aspire ibrișimul de fum ce poate eși pe acea microscopică găurice.

Ierte-ne dar autorul articolului despre *Uzul fumatului din timpii preistorici*, a-i mărturisi că descoperirea sa de *narghilele preistorice* ne-a adus fără voie aminte o scenă glumeață dintr'o

veseli comedie jucată la teatrul *Palais-Royal* din Paris¹³), în care un arheolog pasionat din provincie, Președinte al Academiei din Etampes, descopere și el, în gunoiul din poiană, un mâner de vas... casnic, pe care-l botează de lacrimatoriu... al decadenței, întrebuițat de Romani în momente... de intime expansiuni.

În privința lulelelor preistorice însă au apucat alți arheologi înaintea Președintelui Comitetului nostru arheologic, descoperind în mai multe părți ale Europei apusane, pipe amestecate printre obiecte antice.

La 1786, în Burwein, lângă Conters din cantonul Grisenilor în Elveția, s'au descoperit două hârdăiașe de bronz care conțineau brățări de aur, fibule sau chiotori în spirale, monete Masaliote, un vas de argint și niște *mică pipe* pe care le-au crezut pe atunci a fi instrumente de ale augurilor romani, deși cele mai multe din obiectele d'acolo par a fi fost de formă barbară¹⁴). Tot în Elveția s'au găsit adesea asemenea pipe: una de pământ la Morges; alta de fer la Augst; una tot de fer la Develier printre ruine romane; încă una de fer s'a descoperit la 1854 sub trunchiul unui vechiu stejar din pădurea dela Faoug, lângă Avenches; tot aci, în vechia cetate Avenches, la patrusprezece picioare adâncime, împreună cu olărie descoperit la 1854 sub trunchiul unui vechiu stejar din pădurea dela Faoug, lângă Avenches; tot aci, în vechia cetate Avenches, la patrusprezece picioare adâncime, împreună cu olărie purtând inscripțiuni latine, s'a găsit și o pipă de lut, de o formă cu totul originală, de vreme ce închipuiește o mână cu mânicuță încrețită, ținând un pahar conic.

Încă și în ruinele romane dela Lausana și în cele dela Saint-Prex, între Rolle și Morges, s'a aflat câte o pipă de fer; iar d. Baron de Bonstetten, care raportează toate aceste fapte și dă chiar desemele acelor pipe, nu se poate opri d'a începe descrierea lor prin aceste cuvinte: «Risum teneatis! Iată încă pipe¹⁵)». Printre

¹³ *La Grammaire*, comédie-vaudeville par M. M. E. Labiche et A. Jolly, 1866.

¹⁴ *Roede und Tscherner*. Der Kanton Graubünden.

¹⁵ *De Bonstetten*. Recueil d'antiquités suisses, avec planches lithographiées. Berne 1855, planche XIV și Supplément. Lausanne, 1867, planche XI.

arheologii elvețieni renumitul Troyon, ne mai putându-se îndoi de antichitatea acelor obiecte descoperite printre rămășițe ale timpilor vechi, a emis opiniunea că ele ar fi jucării de copii.

În Germania, și mai ales în movilele din districtele Freesen și Osnabrück, din Hanovra, se găsesc, împreună cu oale, cu topoare și cu cuțite de silex, niște mici pipe de lut, tăiate pieziș la gură și pe care oamenii locului le cred a fi fost pipele de fumat ale unor genii sau uriași numiți *Aulke*, cari au fost îngropați în acele movile, ce poartă și ele numele de *Aulkeen-Gräber*¹⁶).

Un învățat german, d. Chr. Keferrstein¹⁷), cearcă să explice întrebuintarea acestor pipe, arătând că Celții din Irlanda au fost, din epocele cele mai străvechi, în raport cu america, neînduioasa patrie a tutunului și a pipei¹⁸).

În adevăr printre antichitățile desgropate în Irlanda și Scoția, ba chiar și în Anglia, s'au arătat adesea pipe mici, căroră poporul irlandez le dă numele de *Danes pipes* (pipe danese), iar cel scoțez, de *Celtic* și de *Elfin pipes*, adică pipe ale Celților și ale genurilor Elfi.

D. Collingwood Bruce¹⁹), în scrierea sa *The roman Wall*, arată că a găsit pipe de lut pentru fumat în mai multe stațiuni romane din Anglia și chiar lângă zidul roman din Londra, în vecinătate cu Turnul (*The Tower*); iar d. Daniel Wilson, descriitorul antichităților scoțeze²⁰), memorând despre numeroasele pipe ce s'au aflat la North-Berwich și în Irlanda, crede că uzul fumatului

¹⁶ *Wächter*, Statistik der heidnischen Denckmale in Hannover. Hanno versches Magazin, 1841, p. 675-685.

¹⁷ *Chr. Keferrstein*, Ansichten über die Keltischen Alterthümer, die Kelten überhaupt und besonders in Teutschland, Halle, 1846, Vol. 1, p. 148.

¹⁸ Despre originea americană a plantei tutunului, *nicotiana tabacum*, și despre uzul străvechiu al pipei de fumat la popoarele noului continent, se poate consulta mai ales scrierea lui *Tiedemann*. Histoire du tabac; – studiul lui *Fairholt*, Tobacco and its Association, în publicațiunea *Notes and Queries*, 1 Series, Vol. II și VII; – *Wilson*, Prehistorical man, Vol. II; *E. Stevens*, Flint Chips, p. 315 și altele.

¹⁹ *Collingwood Bruce*, The roman Wall in 8, 2 edit.

²⁰ *Daniel Wilson*, Prehistoric annals of Scotland, 2 edit. London, 1863, Vol. II, p. 503.

există la popoarele celte mai înainte d'a se fi adus tutunul din america, și că el se practică poate cu cânipă și alte plante.

În Franța însă arheologii s'au arătat mai cu rezervă în privința pipelor ce ei au descoperit pe ici și colea, și abatele Cochet, neobositul explorator al antichităților Normandiei, nu cutează a da o proveniență anterioară secolului al XVII, pipelor de lut însemnate cu litere și cu flori, uneori chiar cu flori de crin, ce el a găsit într'un cimitir roman dela Dieppe²¹).

Cu toate acestea, d. Louandre din Abbeville crede antice pe cele găsite la o mare adâncime, în localitatea zisă *la Portelette*; d. Muret din Paris păstrează în colecțiunea sa de antichități, o pipă de fer, care are o gaură pătrată pe latura sa; iar în minunatul Muzeu de antichități etrusce adunat de Campana și cumpărat, în mare parte, de împăratul Napoleon III, spre a înavuți cu dânsul colecțiunile arheologice ale Luvrului, eră și o lulea de bronz, care se recomandă mai mult prin frumoasa ei patină (coclălă) verde, decât prin forma sa. Nu pot încredința dacă ea și-a aflat un loc în gravele și artisticele vitrine ale Luvrului.

Iată, pare-ni-se, starea în care se află azi cestiunea arheologică a fumatului popoarelor antice din Europa:

Pentru partea orientală, începând dela Ebrul Traciei, până la Araxul Masagetic, atestate numeroase ale scriitorilor antici, eleni și romani, cum că popoarele barbare din acele locuri se îmbătau, se veseleau și se întăreau, absorbind d'a dreptul, fără pipe nici lulele, fumul îndesat al unor plante, mai mult sau mai puțin cunoscute, precum cânipă, șovârf și săbioară, pe care le aruncau pe foc;

Prin țările apusane, din contra, în insulele Britanice, în nordul Germaniei și al Franței poate, în Elveția, descoperiri numeroase, printre ruinele romane și prin morminte de natură înduioasă, a unor mici pipe, și de lut și de fer, care pe alocurea poartă și nume legendare; dar nicăieri, pe aci, dovezi scrise sau reprezentațiuni plastice care să amintească despre uzul fumatului prin pipe, în antichitate, la popoarele celtice și teutone.

²¹ *J. l'abbé Cochet, La Normandie souterraine. 2 édit. Paris, 1855, p. 76.*

Iuliu Cezar n'a aflat pe Gali și pe Bretoni fumând; Tacit nu auzise că pe atunci Germanii să fi stat cu pipa atârnată de buză.

Permită-ne dar și d. Bolliac a crede că nici Traian n'ar fi pățit atâtea nevoi spre a înfrânge pe Daci, dacă i-ar fi găsit scărpînându-se în cap cu lulea în gură sau trăgând cu tabiet din narghilea.

Știm că d-lui ne poate zice: «De ce să nu fie pipele mele antice, dacă arheologii elvețiani, cei germani și cei englezi, au recunoscut toți că pipele găsite prin patriile lor, sunt de o netăgăduită antichitate?»

Vom răspunde la acestea, cu trei cuvinte latinești care, deși nu sunt spuse de Pomponiu Mela, dar conțin un adevăr pe care tot omul, și mai ales arheologul, trebuie să-l rumege de șapte ori înainte de a emite o opinie excentrică; aceste cuvinte sunt: *Errare humanum est!* Omul se poate înșelă!

Nu este cu neputință ca miclele instrumente în formă de pipă să fi servit Celților, Germanilor, ba chiar și Romanilor, la un alt uz decât fumatul, la o întrebuințare pe care nu o cunoaștem, precum nu cunoaștem întrebuințarea multor instrumente casnice, și multor mici monumente ce se descoper adesea sub pământ.

Poate iar ca multe din pipele, crezute antice, să se fi strecurat acum de curând, în mod întâmplător, prin tărâmurile vechi.

Și în adevăr stau de mă mir cum se face ca pipele, presumpse antice, ce s'au găsit în Franța și în țările vecine, în Irlanda și în Elveția, să aibă întocmai forma subțire și ușoară a acelui *brûle-guele* de pământ, din care fumează bluzarul și studentul frances; cum se face ca cele provenite din Germania să fie cu pântecele borcănate ca pipa neamțului; în fine pentru ce chiar și lulelele d-lui Bolliac să vădească «în formele, în ornamentele și în dimensiunile lor, o analogie, ba chiar o identitate cu lulelele zise *românești?*»

Ce atâta persistență în formele plastice locale ale unei unelte așa de înduioase?

Pentru ce oare, când moda nestatornică, când gusturile variabile ale popoarelor și ale epocelor au schimbat și au prefăcut

toate ale omului, și îmbrăcăminte, și vase, și mobile, ba chiar și clădiri, pentru ce pipele singure să rămână nestrămutate în disgrațioasa lor originalitate?

D'ar fi cu adevăr așa, apoi am avea aci un fenomen al spiritului omenesc care trebuie notificat poezilor celor însetați de antiteze; pipa ne-ar arăta statornicia îndărătnică a formei, întrupată în obiectul care produce materia cea mai nestatornică, fumul cel în veci schimbător, cel nețărnut în momentanele-i prefaceri!

Pe calea deschisă de d. Bolliac nu se poate opri nici spiritul nostru, așa de prozaic, a nu încerca un dezghin prin regiunile poetice ale fantaziei; dar Pegazul nostru, nefiind de o cam dată nici măcar amețit cu fumul plantei îmbătătoare a Masageților, spre a ști să necheze și să salte, Pegazul ne trânteste pe jos, și ne deșteptăm cu mirare în acea întindere, care dela Hunia, vecină Mehedinților merge prin Vădastra Romanaților până la Piscu-Crăsani de pe Ialomița, întindere în care d. Bolliac vede, în timpii preistorici, «o identitate de obiceiuri, învederată prin formele vaselor, ale silixelor și ale celorlalte obiecte de lut, de os și de peatră».

Am auzit zicându-se că de câte ori pe un negru sau arap, îl răpesc din Africa centrală, spre a-l aduce printre Europei, printre oameni albi, acel biet negru multă vreme nu poate să deosebească figura unui alb din figura celorlalți; i se pare că toți albi au unul și același chip; trăsurile figurilor au o înfățișare atât de neasemuită cu ceea ce din copilărie, ochiul lui a fost deprins a vedea, încât pentru mult timp toți albi i se par identici în formele lor fizice.

Tot astfel trebuie să pățească și arheologul, când întâmplarea sau norocul lui l-a adus a face, în timp scurt și fără cercetări pregătitoare, descoperiri numeroase într'un câmp de antichități, până atunci lui necunoscute.

Ochiul nedepins a deosebi diferențele ce există în formele și în ornamentele, care adesea, – și mai ales pentru timpii foarte depărtați, – caracteriză singure producțiunile feluritelor epoci și popoare, vede uniformitate, ba chiar identitate, în obiecte ce n'au alt raport între ele, decât analogia materiei și poate o asemuire în destinațiunea lor.

Teamă'mi e că așa pățește și d-l Bolliac, când confundă diversele specii de vase barbare, ce d-lui a avut imensul merit de a descoperi în acești din urmă ani, în mai multe localități ale țării.

Dacă, pe lângă acea prețioasă ardoare ce d-lui depune în desgroparea și adunarea antichităților patriei, ar fi avut și timpul de a consulta scrierile ce, prin alte șări, au tratat materii analoage; dacă ochiul dumnealui ar voi să se deprinză cu prețuirea caracterelor plastice ale obiectelor descoperite și ale ornamentelor ce le decoră, negreșit că acea negură ce-l face a vedea identitatea între vase ca cele dela Piscu-Crăsanii și cele dela Vădastra, spre exemplu, ar perî și pentru d-lui, și arheologia noastră preistorică sau barbară ar păși cu urme mai răpezi spre o clasificare rațională, care ne-ar conduce la domirirea mai multor puncturi îndoioase ale etnologiei antice a României.

Fie-ne dar permis, la sfârșitul acestor neprecugetate rânduri pe care le-am scris limpezi de orice amărăciune, fie-ne, zicem permis a rugă pe autorul articolului despre Uzul fumatului în timpii preistorici, ca de vreme ce d-lui a întreprins, cu o așa lăudabilă și fericită stăruință, desgroparea de sub pământ a antichităților noastre barbare, și dacă în adevăr dorește ca pana d-sale să fie tot atât de folositoare arheologiei naționale ca și săpăturile ce d-lui execută, atunci să binevoiască a urmări cu tot pozitivismul și cu toată răbdarea ce ele reclamă, asemenea pământești lucrări, și să se ferească de a se avânta așa des prin regiunile închipuirii, purtat bunăoară de fumurile arheologice ce pot eși din lulele preistorice.

**București, 1873. Tipărit în *Columna lui Traian*,
din 15 februarie, 1873²².**

²² Acest articol a fost tras într'un foarte mic număr de broșure în 80, cu o copertă pe care erau reprezentate în desemn, mai multe obiecte, – pipe antice, de cari s'a vorbit aci.

GRIGORIE G. TOCILESCU (1850 – 1909), inițiatorul arheologiei clasice științifice în România

Mijomir Mecu

I. Repere biografice

Născut la 26 octombrie 1850 în satul Fefeiei (lângă Mizil), Grigorie Tocilescu este fiul fostului ofițer George Tocilescu, originar din București – unde familia avusese în proprietate aproape toate loturile de pe Strada Mântuleasa¹ – și al Elenei (născută Brezeanu), descendentă a unei vechi familii românești². Cu toate acestea, părinții săi erau oameni de condiție modestă³. Dincolo de aspectele pecuniare însă, ascendența intelectuală a arheologului prezintă un interes deosebit. Bunicul său, postelnicul Răducanu Tocilescu, a fost, alături de arhimandritul Eufrosin Potecă, reorganizatorul Arhivelor Statului; un alt strămoș, Dumitru Tocilescu, a fost multă vreme director în Ministerul Cultelor și al Instrucțiunii Publice⁴; în fine, familia Tocilescu se înrudea cu cea a lui Nicolae Bălcescu⁵. Consecințele acestei genealogii s-au materializat în primul rând în pasiunea lui Grigorie

¹ G. Ionescu Gion, articolul din *Omagiu lui Grigorie G. Tocilescu: 26 Octombrie 1900*, îngrijit de Constantin Al. Ionescu, Tipografia Corpului Didactic, București, 25 octombrie 1900, p. 1.

² Ștefan Ștefănescu, „Grigorie G. Tocilescu – Omul și opera”, în *A.R.M.S.I.*, seria IV, 10, 1985 (pp. 95-98), p. 96.

³ Radu Vulpe, „Grigorie G. Tocilescu-cercetător al antichității și director al M.N.A.”, în *R.M.*, II, 1, 1965 (pp. 29-38), p. 30.

⁴ G. Ionescu Gion, *loc. cit.*, p. 1.

⁵ Ștefan Ștefănescu, *loc. cit.*, p. 96.

Tocilescu pentru trecut și pentru izvoarele sale; în al doilea rând, s-au manifestat în interesul său pentru figura lui Bălcescu, subiectul unuia dintre primele sale studii (1876) și al uneia din primele conferințe ținute la Atheneu (22 decembrie 1874), conferință la care „lumea, mișcată de farmecul vorbirii sale, l-a aclamat cu mult entuziasm, în nenumărate rânduri”⁶. Aceste fapte, ca de altfel și preocupările pentru epoca medievală și mai ales pentru Mihai Viteazul și familia acestuia, i-au determinat pe unii din contemporanii lui Tocilescu să-l numească „un Bălcescu modern”⁷.

Grigorie Tocilescu a urmat școala primară la Ploiești, alături de viitorul doctor și academician St. Hapites și școala secundară la liceul „Sf. Sava” din București, ca bursier al Statului; printre colegii săi de la „Sf. Sava” s-au numărat Gh. Dem. Teodorescu, Nic. Ath. Popovici și Spiru Haret⁸. După promovarea examenului de bacalaureat se înscrie, în 1868, la Facultățile de Litere și de Drept din Universitatea București. Datorită condițiilor financiare precare, în paralel cu studiile este obligat să se înregistreze în administrația publică: în 1868 este funcționar în Ministerul Finanțelor, secția de vânzări în rate ale moșiilor Statului, iar în 1869 referent statistic al Ministerului Lucrărilor Publice, în Comisia Bunurilor Statului⁹. Cu rara putere de muncă ce-l va caracteriza viață întreagă, alungă rutina acestor slujbe searbede cu o bogată activitate concretizată în discursuri ocazionale și articole istorice și literare publicate în gazete din Iași și București; de asemenea, este numit secretar de redacție al *Foii Societății „Românismul”*. În această revistă, ca și în altele conduse de același B. P. Hasdeu, profesorul său, va publica studii referitoare

⁶ *** „Grigorie G. Tocilescu”, necrolog în *R.I.A.F.*, XI, partea I, 1910 (pp. 7-14), p. 9.

⁷ Ștefan Ștefănescu, *loc. cit.*, p. 96.

⁸ *** „Grigorie Gr. Tocilescu”, necrolog, *loc. cit.*, p. 8.

⁹ *Ibid.*, p. 9.

la poezia populară, documente și poezii proprii¹⁰. De altfel, o mare prietenie i-a legat pe Hasdeu și pe Tocilescu în acești ani. Câteva cuvinte îi relevă pe deplin profunzimea: „Când Hasdeu murea de foame la București, când – după cum se știe și s-a scris – au fost zile multe când cel mai mare om al neamului nostru trăia sorbind doar un pahar cu lapte, Grigorie Tocilescu, mic slujbaş, neavând – mi se pare – nici o sută de lei pe lună, – rupea din „multul” lui venit o bună parte pentru a veni în ajutorul lui Hasdeu cufundat într-o sărăcie de neînchipuit, el, urmaș de voievozi”¹¹. La fel, sentimentele lui Hasdeu transpar dintr-o scrisoare pentru fiica sa Iulia: „Pe când tu crai de tot mititică și nu puteai încă să înveți carte, eu urmăream studiile acestui tânăr aproape cu aceeași fericire cu care astăzi urmăresc pe ale tale”¹². (Iar dragostea lui Hasdeu pentru fiica sa a devenit de mult un topos al culturii române.)

Numele tânărului Tocilescu începe să fie cunoscut mai ales după ianuarie 1871, când ține o cuvântare pe câmpul Cotrocenilor la aniversarea a 50 de ani de la revoluția lui Tudor Vladimirescu. Prin această cuvântare se arată „un adept avântat al ideilor progresiste”, atitudine corelată cu cea profund antidinastică din primii ani de domnie ai lui Carol I¹³. În acest context al avântului tinereții trebuie plasat și studiul scris de Tocilescu în 1873, *Cum se scrie la noi istoria*¹⁴, în care, cu o atitudine matură, consideră că cea mai potrivită cale de a aborda istoria românilor este cea de mijloc, lăsând deoparte cele două tendințe extreme,

¹⁰ Radu Vulpe, „Un Pionnier des sciences archéologiques en Roumanie: Grigorie G. Tocilescu (1850-1909)”, în *Dacia*, N. S. II, 1959 (pp. 607-612), p. 607.

¹¹ N. I. Apostolescu, *Tocilescu* (conferință rostită la Atheneu la 11 martie 1912), Stabilimentul Tipografic Albert Baer, București, 1912, p. 6.

¹² Fragment citat de N. I. Apostolescu în Omagiu lui Grigorie G. Tocilescu: 26 octombrie 1900, p. 5.

¹³ Radu Vulpe, „Grigorie G. Tocilescu – cercetător al antichității și director al M.N.A.”, *loc. cit.*, p. 30.

¹⁴ *Cum se scrie la noi istoria* (Duo istorie: G. Panu și P. Cernătescu – Schițe critice), Tipografia Curții, București, 1874.

latinismul și străinismul¹⁵. Luarea de poziție împotriva junimistului G. Panu se înscrie întrucâtva într-un climat firesc, datorită divergențelor dintre Hasdeu și cenaclul de la Iași, iar o bună parte din studiul lui Tocilescu face referire la recenzie a lui Panu la *Istoria critică a Românilor*. Celălalt istoric luat în discuție în a doua parte a studiului (pp. 191-224), P. Cernătescu, era pe atunci profesor de Istorie Universală la Universitatea din București; cu o propensiune către probitate specifică vârstei, Tocilescu îl acuză că a tradus manualul de istorie generală pentru cursul secundar după cel al lui V. Duruy, destinat aceluiași scop; pentru a-și argumenta afirmația, Tocilescu publică pe două coloane extrase din cele două compendii. După un sfert de veac însă, N. Iorga va aplica același procedeu, de data aceasta pentru manualul de istorie a românilor pentru școlile secundare, semnat de Tocilescu¹⁶: „Mă veți întreba: de unde se informează atunci domnul Tocilescu? Mi-e greu să răspund, dar trebuie: din Bălcescu. Onoratul membru al Academiei și profesor la Universitate n-a înțeles să fi făcut gratuit biografia aceluia cu care câțiva bătrâni din alte timpuri l-au comparat. Natural că domnul Tocilescu prescurtează, prefăce, dar ia de ici de colo fragmente de frază din istoricul de la 1848 și păstrează tonul narațiunii”¹⁷. Iar aceasta nu va fi decât una dintre multele acuzații de tot soiul ce-i vor fi aduse lui Grigorie Tocilescu de-a lungul întregii sale activități și la care nu va înceta niciodată să facă referire cu amărăciune.

În 1874 Tocilescu își va susține licența în Drept, cu teza *Despre legat în dreptul roman și în dreptul român: preces de un studiu istoric asupra legatelor din timpurile primitive până astăzi*, întâia cercetare asupra problemei în România; studiul va fi publicat în același an¹⁸. Anul 1874 marchează și primele preocupări publice pentru istorie ale lui Grigorie Tocilescu, reprezentate prin cele trei conferințe

¹⁵ *Ibid.*, p. 11 sq.

¹⁶ Nicolae Iorga, „Cum se predă istoria în școalele noastre”, în *Convorbiri literare*, XXXIV, 1900, pp. 42-77 și 206 – 236.

¹⁷ N. Iorga, *Ibid.*, p. 70 sq.

¹⁸ Ștefan Ștefănescu, *loc. cit.*, p. 96.

susținute la Atheneu: „Petru Cercel” (10 ianuarie), „Familia lui Mihai Viteazul” și „Nicolae Bălcescu și scrierile sale”¹⁹. În fine, în același an, la 10 octombrie, proaspătul licențiat se căsătorește cu Irina Stamatiade, fiica bancherului N. Stamatiade și a Aureliei, născută Avernizo²⁰.

La puțin timp după căsătorie, G. Tocilescu va pleca în străinătate pentru a-și aprofunda studiile și pentru a-și susține doctoratul. Greutățile acestei perioade sunt ilustrate perfect în corespondența purtată de tânăr cu profesorul său B. P. Hasdeu²¹. La Praga, Tocilescu va fi elevul faimoșilor slaviști F. Miklosich și A. Laskien, iar la Viena, datorită influenței profesorului Alexandru Odobescu, cel care i-a insuflat dragostea pentru disciplinele istoriei antice, va studia cu istoricul C. Hoefler și cu celebrul epigrafist Otto Hirschfeld²². Roadele muncii sale din anii aceștia s-au văzut în 1876, când, cu referințe favorabile din partea celor doi profesori din Viena²³, G. Tocilescu își va susține teza de doctorat la Secția Istorică a Facultății de Filosofie a Universității din Praga. Titlul lucrării, *Dacia înainte de Romani: Cercetări asupra popoarelor care au locuit țările române de-a stânga Dunării mai înainte de conșcuista acestor țări de către imperatorul Traian*, răspunde invitației Societății Academice Române, care, la inițiativa lui Alexandru Odobescu, instituise în 1871 un premiu pentru un studiu care să trateze tocmai acest subiect²⁴. Lucrarea a reprezentat „întâia tentativă de a aduna toate materialele literare, lingvistice și arheologice privind protoistoria Daciei”²⁵ și nu este de mirare că a fost premiată de

¹⁹ *Ibid.*, p. 96.

²⁰ *** „Gregorie Gr. Tocilescu”, necrolog în *R.L.A.F.*, XI, 1910, p. 9.

²¹ Vd. B. P. Hasdeu și contemporanii săi români și străini, coordonator Al. Săndulescu, Editura Minerva, București, 1983, vol. II, pp. 254 – 282.

²² Radu Vulpe, „Un Pionnier des sciences archéologiques...”, în *Dacia*, N.S., III, 1959, p. 607.

²³ Radu Vulpe, „Grigorie G.Tocilescu – cercetător al antichității...”, în *R.M.*, II, 1, 1965, p. 31.

²⁴ *Ibid.*, p. 31.

²⁵ *Idem.*, „Un Pionnier des sciences archéologiques...”, în *Dacia*, N.S., III, 1959, p. 607.

Academie în 1877 cu premiul din fondul Odobescu și publicată la București în 1880. Totodată, grație acestei teze, Tocilescu a fost ales membru corespondent al Academiei Române, Secția Literară²⁶. În încheierea acestui paragraf se cuvine să amintim că publicarea studiului a determinat începutul răcirii relației dintre tânărul istoric și Hasdeu²⁷, în special datorită faptului că Tocilescu respinge ipoteza existenței unui alfabet dacic și pe cea a amestecului dintre daci și celți, iar pe de altă parte datorită necruțătoarei critici a lui Hasdeu, publicată în *Binele Public* (mart.-apr. 1881), prin care face ca versurile „Oală peste oală, / Coală peste coală, / Vorbărie goală.” să intre în folclorul arheologiei românești²⁸. Abia peste mai mulți ani greșelile trecute au fost uitate iar prietenia dintre cei doi învățați a fost reînnoată²⁹.

Perioada războiului împotriva Imperiului Otoman din 1877-1878 marchează apropierea lui Tocilescu de studiile de teren, prin misiunea de a întreprinde cercetări arheologice pe malul drept al Dunării, pe teritoriul bulgar ocupat de trupele ruso-române³⁰. Aceste cercetări se vor concretiza în materialul arheologic și epigrafic adunat și depus la Muzeul Național de Antichități și, de asemenea, într-un raport redactat în 1878³¹. Apoi, în același an, Tocilescu va fi nevoit să facă dovada aplicației pentru studiul documentelor medievale, prin sarcina încredințată de Societatea Istorică la 25 august de a face o călătorie în Rusia „pentru cercetarea, descoperirea și colecționarea manuscriselor lui Dimitrie Cantemir și eventual a altor documente privitoare la

²⁶ *** „Grigorie Gr. Tocilescu”, necrolog în *RI.A.F.*, XI, 1910, p. 10.

²⁷ Radu Vulpe, „Grigorie Tocilescu – Cercetător al antichității...” în *R.M.*, II, 1, 1965, p. 32.

²⁸ Vistian Goia, *B. P. Hasdeu și discipolii săi*, Editura Minerva, București, 1987, p. 106.

²⁹ În acest sens vd mai ales N. I. Apostolescu, *Hasdeu și Tocilescu* (conferință ținută la Societatea Istorică Română la 18 februarie 1912), Institutul de Arte Grafice Carol Göbl, București, 1913.

³⁰ Radu Vulpe, „Un Pionnier des sciences archéologiques...”, *Ibid.*, p. 608.

³¹ Grigorie Tocilescu, *Raport asupra unei misiuni epigrafice în Bulgaria*, Imprimeria Statului, București, 1878.

istoria națională. Timp de patru luni face cercetări la Odessa, Kiev, Moscova cu împrejurimile sale și Petersburg. Rezultatele, cuprinse în cele două „rapoarte” prezentate Academiei, au fost „unanim elogiare”³². Despre aceste cercetări mai aflăm: „Aș putea să adaug, fiindcă veni vorba despre Cantemir, că de ani îndelungați Tocilescu lucra la un mare studiu asupra operelor celui pe care în mare parte el îl redase țării sale. Erau zeci de caiete mari, pline de material, de observări, de note, de ștersături și de nenumărate împliniri, la care aproape zilnic Tocilescu adăuga ceva”³³. În fine, între 1879-1881, îl găsim pe tânărul Tocilescu la Paris, într-o misiune similară celei din Rusia. Rezultatul cercetării în bibliotecile și arhivele pariziene s-a materializat în volumul de documente franceze al colecției Hurmuzaki³⁴. Profitând de șederea prelungită la Paris, Tocilescu va frecventa cursurile de istorie antică, arheologie și epigrafie de la Collège de France, Sorbonne și École des Hautes Études și va lucra îndeosebi cu epigrafistul L. Reiner³⁵, „în tovărășia domnului René Cagnat, azi cel mai ilustru epigrafist francez”³⁶.

Revenit în țară în primăvara lui 1881, G. Tocilescu a fost numit, la inițiativa lui Gh. Chițu, ministrul Instrucțiunii Publice, titular al catedrei de Istorie Antică și Epigrafie din cadrul Facultății de Litere, ținând prima prelegere în luna aprilie. De asemenea, a fost numit director al Muzeului Național de Antichități și secretar general al Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice și, în același an, a pus bazele savantei *Reviste pentru Istorie, Arheologie și Filologie*³⁷, care însă a apărut abia în 1883. Prin numirea lui Gr. Tocilescu în funcția de director, „M.N.A. a fost scos din inerție, înregistrând un salt hotărâtor în evoluția sa ca instituție științifică activă.” Și, continuă Radu Vulpe, de data

³² Vistian Goia, *op. cit.*, p. 91 sq.

³³ N. I. Apostolescu, *Hasden și Tocilescu*, *ibid.*, p. 19.

³⁴ *** „Grigorie Gr. Tocilescu”, necrolog, *loc. cit.*, p. 10.

³⁵ R. Vulpe, „Un Pionnier des sciences archéologiques...”, *ibid.*, p. 608.

³⁶ N. I. Apostolescu, *Tocilescu*, *ibid.*, p. 8.

³⁷ *** „Grigorie Gr. Tocilescu”, necrolog, *loc. cit.*, p. 10 sq.

aceasta vorbind despre Tocilescu: „Acest istoric inteligent, harnic și cu preocupări multilaterale, [...] a făcut din Muzeu centrul prin excelență al cercetărilor de arheologie clasică din România”³⁸.

Activitatea propriu-zisă de arheolog a lui Tocilescu va începe în 1882, când sunt inițiate săpăturile la monumentul triumfal de la Adamclisi³⁹. Deși părăsit adesea pentru alte cercetări de scurtă durată, satul dobrogean îl va reține pe învățat până în toamna lui 1907⁴⁰. În același an 1882, Academia premiază lucrarea sa „Țăranul român”⁴¹, rămasă nepublicată.

După doi ani în care a avut a se lupta cu dificultăți financiare și cu strângerea unor materiale demne de a fi publicate, în 1883 Tocilescu va reuși să scoată primul număr al *Revistei pentru Istorie, Arheologie și Filologie*. Revista, cu cele 10 tomuri apărute până în 1909, va adăposti numeroase studii ale lui Gr. Tocilescu, tratând materii precum folcloristica, editarea de documente medievale, articole arheologice și transcrieri de comunicări susținute la Académie des Inscriptions et Belles-Lettres de Paris.

În 1885, Tocilescu va fi numit inspector general în Ministerul Cultelor și Instrucției Publice și va rămâne în funcție până în 1890, când va fi ales membru activ al Academiei Române⁴². Apoi, în 1891, împreună cu studenții săi, va întreprinde o călătorie în Italia, în special pentru a compara reprezentările de pe Columna traiană cu cele de pe monumentul de la Adamclisi. În aceeași perioadă, va susține comunicări la Paris, Roma, Viena, Londra, Abeville, Orléans, Köln sau Dresda. „Peste tot a fost primit cu căldură și aclamat, iar marile ziare din Londra și Paris s-au întrecut în a-i aduce bine-meritatele elogii. Societatea arheologică din Paris i-a decernat marea medalie de aur, orașul Orléans l-a

³⁸ Radu Vulpe, „Centenarul M.N.A.”, în *St. Cl.*, VI, 1964 (pp. 369-372), p. 370.

³⁹ Radu Vulpe, „Un Pionnier des sciences archéologiques...”, *loc. cit.*, p. 608.

⁴⁰ Vd. N. I. Apostolescu, „Din viața lui Tocilescu”, în *R.I.A.F.*, XI, partea I, 1910 (pp. 356-361), unde, la p. 359, citează o scrisoare din partea lui Gr. Tocilescu, datată „17 octombrie 1907, Adam-klisi”.

⁴¹ G. Ionescu Gion, *loc. cit.*, p. 2.

⁴² Ștefan Ștefănescu, *loc. cit.*, p. 96.

proclamat de (sic!) „Cetățean al orașului Fecioarei Jeanne d'Arc”, iar Congresul filologilor germani de la Colonia (1895) s-a grăbit a adresa Maiestății Sale Regelui Carol I admirația și mulțumirile sale pentru descoperirile și interesantele comunicări făcute de trimisul și învățatul român. Toate societățile de știință din Europa l-au ales membru în sânul lor. Gr. Tocilescu a fost membru al Societății arheologice din Paris, Orléans, Bruxelles, Roma, Athena, Odessa și Moscova, al Societății de etnografie antropologie din Paris. etc. etc. Pe pieptul său străluceau ordinele române: Carol I, în gradul de comandor; Coroana României, în gradul de mare ofițer; Steaua României, în gradul de comandor; Bene Merenti – clasa I; Serviciul Credincios, etc. etc. Alături de ele, ordinele străine: Albert al Saxoniei, în gradul de mare ofițer; Franz Iosif, în gradul de mare ofițer; Legiunea de Onoare a Franței, în gradul de comandor; Vulturul Roșu al Germaniei, în gradul de comandor, etc. etc.”⁴³. În 1895, în colaborare cu Otto Benndorf și George Niemann, Gr. Tocilescu expune lumii științifice rezultatele muncii de 12 ani la dezvelirea și recompunerea monumentului triumfal de la Adamklissi. Cartea⁴⁴ a avut și o ediție în limba germană⁴⁵, ceea ce i-a asigurat imediata notorietate. La scurt timp, o întreagă pleiadă de cercetători ai antichității vor lua poziție vis-à-vis de monument, plasându-se fie alături de Tocilescu, fie contestându-i datarea și interpretarea.

Trebuie notat că în același an, prin însărcinarea din partea Academiei, Grigorie Tocilescu a rostit un discurs la înmormântarea lui Alexandru I. Odobescu. Cu emoție și grațitudine, Tocilescu arăta ceea ce îi datorcă vechiului său profesor: „Sarcina o simt cu atât mai grea cu cât am temere că nu voi fi în stare s-o duc până la capăt, căci Alexandru Odobescu n-a fost pentru mine numai un bun și binevoitor coleg, un amic cald,

⁴³ *** „Grigorie Gr. Tocilescu”, necrolog, *loc. cit.*, p. 12.

⁴⁴ Monumentul de la Adamklissi: Tropaeum Traiani, Alfred Hoedler, Editor, Viena, 1895.

⁴⁵ *Das Monument von Adamklissi: Tropaeum Traiani*, ibid.

sincer și devotat; el a fost cel dintâi care m-a îndrumat pe calea frumoasă a științei anticare; din comoara nesecată a entuziasmului lui am răpit acea scânteie pe care o țin nestinsă în fundul sufletului meu; el a rămas magistrul meu și după ce am ajuns colegul său”⁴⁶.

Activitatea publicistică a arheologului nu a fost întreruptă nici în ultimii ani ai secolului, când a efectuat numeroase campanii de săpături în Oltenia și în Dobrogea. Pe lângă lucrări cu caracter didactic și diverse articole ce apar în țară, Tocilescu publică și în prestigioasa *Archäologische-Epigraphische Mitteilungen (A.E.M.)* din Viena, cu care, de altfel, își începuse colaborarea încă din 1879; și tot în domeniul epigrafiei trebuie amintită copioasa contribuție a lui Grigorie Tocilescu la suplimentul celui de-al treilea volum din *Corpus Inscriptionum Latinarum*. „În iunie 1892, Tocilescu primi din partea lui Mommsen și a colaboratorilor săi prea erudiți, Otto Hirschfeld și Domaszewski, un volum supliment la *Inscriptiones Orientales et Illyrici Latinae*. Lucrarea cea mare era însoțită de o scrisoare semnată de ei toți, în numele Academiei din Berlin: [...] «Aveți a regăsi într-însa o bună parte din descoperirile și cercetările proprii ale domniei voastre. Moesia-de-Jos romană, care nici nu figura la apariția volumului capital (în 1873), acum e reprezentată în acest supplement printr-un lung șir de monumente epigrafice; în parte foarte însemnată, de cel mai mare număr din aceste inscripții, numele Domniei voastre este legat. Binevoiți a recunoaște în această trimitere a operei recunoștința Academiei pentru acest viguros sprijin al Domniei-voastre, precum și recunoștința personală a editorilor operei.»”⁴⁷.

Rezultatele cercetărilor din ultimul deceniu al secolului s-au materializat în ampla lucrare *Fouilles et recherches archéologiques en Roumanie*, ce adună o serie de comunicări făcute la „Académie des

⁴⁶ Gr. Tocilescu, Cuvântare rostită la înmormântarea lui Al. Odobescu în numele Academiei Române, la 11 Noiembrie 1895, Institutul de Arte Grafice Carol Göbl, București, 1896, p. 3.

⁴⁷ N. I. Apostolescu, *Tocilescu*, ibid., p. 16 sq. (fragmentul este citat la p. 17).

Inscriptions et Belles-Lettres de Paris” între 1892-1899. Realizarea majoră din acest volum este desigur harta arheologică a României, realizată de inginerul Pamfil Polonic la o scară de 1 : 1.700.000, cuprinzând atât așezări, fortificații, valuri și drumuri romane, cât și stațiuni preistorice. Se poate afirma fără nici o primejdie că această hartă reprezintă aducerea la zi a informațiilor arheologiei de pe tot teritoriul României, inclusiv cele provenind de la arheologii sași și maghiari din Transilvania. Ultima mare operă a lui Gr. Tocilescu, *Monumentele epigrafice și sculpturale ale Muzeului de Antichități din București*, a apărut în două părți: în 1902 (colecția epigrafică a M.N.A.) și în 1908 (monumentele sculpturale). De-a lungul a aproape 650 de pagini, autorul nu reușește să treacă în revistă decât piesele intrate în patrimoniul muzeului până în 1881. Obiectele adunate după 1881, „sute de piese epigrafice, sculpturale și fragmente arhitectonice, care vor constitui marca bogăției a Colecțiilor M.N.A.”⁴⁸, deși s-au bucurat și ele de o deosebită atenție, au rămas în cea mai mare parte nepublicate, datorită sfârșitului prematur al arheologului.

O dovadă a prețuirii magistrului este ziarul cu număr unic, *Grigorie Gr. Tocilescu: Omagiu, 26 octombrie 1900*, pregătit de către studenții săi la aniversarea vârstei de 50 de ani. La realizarea acestuia au colaborat, printre alții, regele Carol I, George Ion Lahovary, B. P. Hasdeu, G. Ionescu-Sion, Radu R. Rosetti⁴⁹, gen. C. I. Brătianu, Prosper Castanier, Theodor Mommsen, Louis Ratisbonne, F. Nageotte, Otto Schmidt, K. Cichorius (marele său rival) sau E. Bormann. Și totuși, prestigiul lui Tocilescu poate fi urmărit și în afara lumii științifice; astfel, în iulie 1904, la mănăstirea Putna, la comemorarea a 400 de ani de la moartea lui

⁴⁸ Dorin Popescu, „La Centenaire de M.N.A.”, în *Dacia*, N. S., VIII, 1964 (pp. 39-46), p. 43.

⁴⁹ Semnatarul unui catren pe care se cuvine să-l cităm aici:

„Dușmanii încearcă să te sape,

Dar tu, archeolog, petreci,

Știind că marmora săpată

Vorbește de ce-au fost pe veci.” (*Grigorie G. Tocilescu, Omagiu, p. 2*).

Ștefan cel Mare, arheologul rostește un discurs „înălțător”, marcat de o „adâncă emoție”, ce provoacă „aplauze neîntrerupte”⁵⁰. Iar despre acest eveniment, N. Iorga își amintește: „Am ascultat discursuri dintre care cele mai multe erau foarte prudente, dar cine putea opri valul de foc al lui Tocilescu, care, suit pe un butoi, catehiza pe pletosii săteni”⁵¹. Și cu greu se poate crede că această remarcă vine din partea unui Iorga care, înainte de a ocupa fotoliul lui Tocilescu la Academie și chiar și după aceea, nu s-a oprit niciodată din a-l ataca virulent. În fine, o altă dovadă a impactului pe care personalitatea lui Tocilescu l-a avut în epocă, vine din Transilvania. Întâia notiță a descoperirii cetății Axiopolis este publicată în revista *Familia*, la 4 octombrie 1898⁵²; apoi, în același an și în aceeași revistă⁵³, publicându-și însemnările de călătorie, Iosif Vulcan expune pe larg rezultatele cercetărilor întreprinse de Tocilescu la Axiopolis și la Adamclisi⁵⁴.

Ultimii ani de viață ai lui Gr. Tocilescu stau sub semnul unei severe afecțiuni cardiace, grefată pe o permanentă surmenare a sistemului nervos. Într-o scrisoare datată 25 iulie 1907, Bad Nauheim⁵⁵, magistrul își descrie starea clinică: „[...] o boală ticăloasă, care nu iartă, căci e vorba de inimă, mi s-a ivit cu atâta furie, încât a îngrozit și pe doctori; mi-este absolut interzis: orice osteneală fizică sau morală; orice emoțiune; umblat nu mai mult de două ore în timpul unei zile... pe carte, hârtie, condei, să nu pun mâna. [...] Deși ardeam de dorința să pot sfârși cele începute, și doamne! câte mai sunt începute – mă văd silit să mă uit și să mă gândesc la ele, să le las trunchiate”. Și continuă pe același ton: „N-am

⁵⁰ Ion Bulei, *Atunci când veacul se naște*, Editura Iminescu, București, 1990, p. 346.

⁵¹ Citat de Ion Bulei, *op. cit.*, p. 346.

⁵² Aurelia Lăpușan, Ștefan Lăpușan și Tiberiu Birda, *Cernavodă 1995*, Editura Mondograf, Constanța, 1995, p. 24.

⁵³ *Familia*, XXXIV, nr. 41, 11/23 octombrie 1898, pp. 481-483.

⁵⁴ Vd. Iosif Vulcan, *Însemnări de călătorie*, vol. I, ed. îngrijită de Lucian Drimba, Editura Minerva, București, 1994, p. 296 și 299 sq.

⁵⁵ Citată de N.I. Apostolescu, „Din viața lui Tocilescu”, în *R.I.A.F.*, XI, 1910 (pp. 356-361), p. 357.

teamă de moarte, căci o dată trebuie să mor; dar regret că trebuie să închid ochii înainte de a-mi fi încheiat opera. Soarta însă așa a voit. Împlinescă-se voia ei”⁵⁶. Cu toate acestea, în lunile septembrie și octombrie 1907 îl găsim pe arheolog pe șantierul de la Tropaeum Traiani, cazat într-o „căscioară cu trei cămăruțe”, pe care o împarte cu gardienii și cu oamenii de serviciu, dormind pe un „pat tare ca piatra”, ars de soare și respirând „un praf subțirel” ridicat de vânt⁵⁷.

Starea precară a sănătății și excesele de care aminteam mai sus au dus la implacabilul sfârșit. Ultimele clipe ale vieții lui Grigorie Tocilescu sunt evocate de fostul său elev, N.I. Apostolescu: „Când vineri, 18 septembrie 1909, pe la 4 ceasuri după-amiază, Tocilescu se zbătea în dureri, fu întrebat la un moment, spre a i se da vreun ajutor, ce simte? – „Plictiseală”, a răspuns el, și adormi pentru totdeauna”⁵⁸.

În încheierea acestei schițe biografice, considerăm că este nimerit să prezentăm câteva mărturii privind personalitatea magistrului. „Grigorie Tocilescu a fost o personalitate dinamică prin temperament, prin marea-i dorință de muncă, prin dragostea pentru cercetarea istoriei. Dacă activitatea sa a fost dispersată, este mai întâi deoarece capacitatea sa a fost solicitată în numeroase domenii, dar și pentru că spiritul său vivace a fost atras în direcții variate”⁵⁹. De altfel, această versatilitate a fost subliniată și de cei ce l-au cunoscut îndeaproape: „Tocilescu era în toate și pretutindeni; unde nu gândea, acolo îl aflai. Iată-l radios în fruntea studenților conducându-i prin țară la locurile istorice sau pășind departe peste hotare, peste mări și țări, pe la locurile clasice. Iată-l la catedră mai devreme și mai punctual ca oricare dintre colegii săi. Privește-l la Academie ținând în respect pe

⁵⁶ Fragment dintr-o scrisoare datată 26 iulie 1907, Bad Nauheim, citată de N.I. Apostolescu, *loc. cit.*, p. 358.

⁵⁷ N. I. Apostolescu, *loc. cit.*, p. 358.

⁵⁸ N. I. Apostolescu, *Tocilescu*, *ibid.*, p. 27.

⁵⁹ Radu Vulpe, „Un Pionnier des recherches archeologiques...”, *Dacia*, N.S., II, 1959, p. 610.

învățați prin comunicările sale științifice pline de erudițiune: la Societatea Geografică⁶⁰, la Atheneul Român, entuziasmând și fermecând publicul prin darul vorbirii sale. Sau caută-l aiurea, în fruntea iar a studenților sau a profesorilor pe care îi conduce la Adam-kissi, la Cetatea Neamțului, pe vârful Ceahlăului [...], pretutindenii vesel și zâmbitor, povestind cu drag trecutul neamului, încălzind și înflăcărând cu cuvântul și îndemnând la datorie și fapte bune”⁶¹. Și, pentru ca tabloul să fie complet, trebuie adăugată și o notiță referitoare la marea generozitate a magistrului: „Am o amintire scumpă de răposatul profesor Gr. G. Tocilescu, de la Universitate, Academie, care m-a ajutat și, când mă duceam acasă la el, mult îmi îndulcea inima și-mi înălța sufletul. Dacă trăia și putea și el, mult m-ar fi ajutat. Asta, după munca mea folclorică, care s-a publicat în revistele lui”⁶².

II. Grigorie G. Tocilescu, profesor de istorie antică și epigrafie

Onoranta numire în fruntea catedrei de Istorie Antică, Antichități Greco – Romane și Epigrafie din cadrul Facultății de Litere, survenită în primăvara lui 1881, pe când Gr. Tocilescu avea mai puțin de 31 de ani, a însemnat fără îndoială o puternică motivație pentru tânărul istoric. Există o sumă de mărturii privind activitatea sa ca profesor, însă, din păcate, ele fac referire în special la ultima parte a carierei magistrului, când numeroasele preocupări păreau a fi pe punctul de a-l exceda: „Domnul Grigorie Tocilescu lucra noaptea foarte târziu, de multe ori până

⁶⁰ Din al cărui comitet director a făcut parte; în această calitate, a fost unul din principalii autori ai *Marelui dicționar geografic al României*, în V volume (1898-1902) (Vd. Radu Vulpe, *loc. cit.*, p. 608).

⁶¹ *** „Grigorie Gr. Tocilescu”, necrolog, *loc. cit.*, p. 13.

⁶² Fragment dintr-o scrisoare semnată N. Mateescu și datată „Brăila, 29 mai 1928”, în *Scrisori către Ovid Densusianu*, ed. Liviu Onu, Ileana Vartosu și Maria Rafaila, vol. III, Editura Minerva, București, 1984, p. 104 sq.

în zori de zi – și la ora 8 de dimineață era la curs, neobosit și punctual. Găsea apoi vreme în timpul zilei pentru Muzeu, Bibliotecă, Academie, pentru conferințe la Atheneu, pentru comunicări interesante pentru ministrul Instrucțiunii și pentru audiențe la Palat”⁶³. La fel, asiduitatea sa este nuanțată și în necrologul publicat în *R.I.A.F.*⁶⁴: „Ca profesor la Universitate, el lasă cele mai frumoase amintiri printre studențime, care nu se vor șterge niciodată. A fost devotat cu sufletul și cu corpul catedrei și științei sale. Foarte punctual, intra la prelegeri întotdeauna cu mintea veselă și deschisă, comunicativ, fără egoism; nici o muncă nu-i era prea mult, nici o osteneală nu-i era prea grea, știa să deștepte spiritele, să încălzească și înflăcăreze inimile pentru materia ce predă, pentru subiectul despre care scria sau vorbea”.

Cu toate acestea, o importantă critică este ridicată de Dumitru Tudor⁶⁵: „Îi putem reproșa un singur lucru. El nu a creat o pepinieră arheologică, adică o școală, așa cum a realizat-o în chip strălucit Vasile Pârvan. Asistenți nu a avut la catedră, iar pe șantiere nu primea pe nimeni. Bun dascăl, orator, educator și patriot, el și-a adus studenții pe ruinele Sarmizegetusei romane din Imperiul Habsburgic, i-a suit pe Acropola Athenei și i-a adus în fața Columnei Traiane din Roma, dar nici unul n-a obținut permisiunea de a se apropia de un șantier arheologic condus de profesor. Îi era teamă să nu-i copieze inscripțiile descoperite, pe care le ferea de ochii lumii în chip neobișnuit. Când Polonic îi telegrafiază la București că a descoperit la Bumbești inscripția de care am pomenit mai înainte⁶⁶, Tocilescu îi cere să o întoarcă cu fața scrisă la pământ, iar un om să o păzească zi și noapte, ca nu cumva să fie copiată de cineva”.

⁶³ M. Stăurcanu, în *Grigorie G. Tocilescu, Omagiu, 26 octombrie 1900*, *ibid.*, p. 4.

⁶⁴ XI, partea I, 1910, p. 13.

⁶⁵ Dumitru Tudor, „Gr. G. Tocilescu și arheologia Olteniei”, în *S.C.I.V.*, XXVII, 4, 1976, (p. 573-579), p. 578.

⁶⁶ Inscripție din 201 e. n., făcând referire la construcția zidului din piatră al castrului (D. Tudor, *loc. cit.*, p. 576).

Asupra acestei obsesii a lui Tocilescu de a fi unicul cunoscător al secretelor săpăturilor conduse de el, ca și asupra marelui său orgoliu (pe deplin justificat, de altfel), există o mărturie în epocă, ce se referă în parte tocmai la inscripția de care vorbea profesorul Dumitru Tudor: „Săpăturile de la Bumbești n-au scos la iveală nimic nou, afară de inscripția împăraților Sever și Caracalla, pe care deja o cunoașteți. Domnul Teohari Antonescu, profesorul de la Iași, se află aici de mai multe zile și crede că săpăturile lui Polonik, inginerul domnului Tocilescu, sunt cu totul neștiințifice, de aceea și rezultatul săpăturilor în curs de două luni este slab. Polonik, pe de altă parte, e tare supărat pe domnul Tocilescu, pentru niște cuvinte puțin amabile ce i-ar fi adresat, într-o scrisoare, Domnul Tocilescu. Acesta din urmă acuza pe Polonik că ar fi trădat secretul săpăturilor lui Piekarski și că se intitulează în *Universul* „arheolog”⁶⁷! Această teză este susținută și de N.I. Apostolescu, fost student al lui Tocilescu, ce arată însă și maniera de lucru a arheologului, atunci când se afla în fața unei inscripții: „*Am avut norocul și prilejul, ca elev al lui mai intim, ca prieten devotat și respectuos mai târziu, să-l vad la lucru, sa înțeleg ce dragoste puneă în cercetarea lui epigrafică*”⁶⁸. Când se găsea în fața unei pietre cu o inscripție oarecare, Tocilescu începea cercetarea cu un fel de grijă prietenească pentru recea bucată de marmură. El vroia parcă să ceară dezlegarea tainei trecutului nu numai de la cuprinsul scrisului – de multe ori șters pe jumătate – al inscripției, ci, dacă s-ar putea zice, de la bunăvoința pietrei care nu știe ce este viața, dar care luase forma de *azi* sub ciocanul și dalta lapidului de *odinioară*⁶⁹. Tocilescu spală cu băgare de seamă scrisul în relief ori săpat al inscripției; o estampa; și apoi, spre a nu rămâne la îndoială asupra unor mici nedumeriri, cari însă puteau avea mari urmări în întreprinderea posterioară a cunoștințelor istorice scoase din

⁶⁷ Fragment dintr-o scrisoare semnată de Al. Săndulescu, în *B. P. Hasdeu și contemporanii săi români și străini*, vol. II, p. 239.

⁶⁸ Sublinierea noastră.

⁶⁹ Sublinierea autorului.

inscripție, începea să pipăie, cu grija unui medic cercetând un bolnav, să pipăie fiecare literă nesigură, sfărâmată de nevoile timpului ori ștearsă de picăturile ploilor. De câte ori nu l-am văzut în genunchi ori aproape culcat pe lespezi de străvechi morminte, în cercetarea adevărului pe care trebuia să i-l dea scrisul de pe piatră... și după ce isprăvea cu desăvârșire cercetarea, în timpul căreia rareori vorbea cu cei din jur, îți arăta cari fuseseră greutățile descifrării, de ce fel sunt și cum se pot învinge în inscripții asemănătoare. Apoi, pe nesimțite, intra în istorisirea vieții, a legăturilor de prietenie ori de rudenie, a faptelor de seamă ale personajului acoperit de piatra funerară și îți învia un colț dintr-o epocă dată, de pare că trăiai în timpul zugrăvit de el”⁷⁰.

În ceea ce privește activitatea propriu-zisă de profesor a lui Gr. Tocilescu, de multă vreme istoria arheologiei românești a fost marcată de un topos, care a fost străbătut, printre alții, de academicianul Fm. Condurachi: „Deosebit de înzestrat cu darul expunerii, Grigorie G. Tocilescu nu a lăsat nici un curs scris, litografiat sau tipărit. Scurte note ce-i serveau la curs indică o predilecție pentru istoria Romei, în cadrul căreia un capitol special l-a dedicat perioadei romane din istoria veche a patriei noastre. În schimb seminariile, în al căror program intrau atât arheologia greco-romană cât și inscripțiile, s-au bucurat de o grijă specială. Din aceste preocupări au izvorât mai multe lucrări cu caracter didactic, dintre care amintim: *Tabele pentru exerciții arheologice* (București, 1897) și *Res Gestae Divi Augusti* (București, 1898). O lucrare de mult mai mari proporții, *Monumentele epigrafice și sculpturale ale Muzeului Național de Antichități* (București, 1902), folosită în chip curent de studenții săi, constituie și astăzi o contribuție științifică deosebit de valoroasă”⁷¹. Această idee, cum că nu s-au păstrat urme substanțiale din cursurile lui Tocilescu, este veche și i se datorează aceluiași N.I. Apostolescu:

⁷⁰ N. I. Apostolescu, *Tocilescu*, *ibid.*, p. 13.

⁷¹ Emil Condurachi, „Învățământul arheologiei și istoriei vechi la Universitatea București”, în *A.U.B. (S.S.S.-I.)*, XIII, 1964 (pp. 13-22), p. 15 sq.

„Cuvântările lui erau, mai ales în improvizări, adevărate comori de elocință. Graiul lui, totdeauna emoționant, mișca adânc și avea darul evocator. E o pierdere mare și de ea nu-și pot da seama decât cei cari l-au ascultat – după cum spusei – mai ales în improvizări, ori la amintite cursuri universitare, e o pierdere simțitoare faptul că aceste cuvântări ale lui Tocilescu nu au fost scrise ori prinse din fugă în momentul rostirii lor”⁷².

Totuși, în fondul B.C.U. există un manuscris⁷³, „în redacția lui Economu”, conținând transcrierea cursului de *Antichități* ținut de magistrul în anul 1902. Manuscrisul a fost donat la 1 iulie 1946 de către C. Secașanu și, în ciuda unicității sale, s-a bucurat de o circulație minimă. Cauza unicității acestui manuscris ne este relevată într-o notiță ce apare la pagina 112 a textului și pe care o redăm aici: „*Domnilor*, anunțăm că acest curs va înceta să apară, deoarece Domnul Tocilescu nu dă voie. Este *opera* Domnului Economu. Să-i mulțumim deci, că-i băiat gentil!!!” Iar începând cu pagina 113, grafia se schimbă.

A urmări câteva din ideile emise de profesor în acest curs este un exercițiu util pentru schițarea concepției sale vis-à-vis de civilizația clasică. În spiritul epocii, magistrul înțelege prin „antichități” instituțiile antice, pe care, în prelegerea a VI-a (pp. 81-93), le împarte în trei categorii: militare, urmărind organizarea și tehnica militară, financiară, comportând o discuție numismatică, și juridice. În prezentarea lor, a urmărit o parte generală, tratând bazele vieții de stat, dezvoltarea și raporturile elene, și o parte specială, preocupându-se în amănunt de unele dintre state, alianțe și federații. În lecția inaugurală (pp. 9-18), Tocilescu numește categoriile de izvoare de care se va servi în expunerea materiei: surse literare, inscripții, monede, monumente de arhitectură, sculptură și pictură, produsele „artei industriale” și, în fine, informațiile etnologice din prezent. Într-o sumară bibliografie

⁷² N.I. Apostolescu, *Tocilescu*, ibid., p. 13.

⁷³ Biblioteca Facultății de Istorie, Grigorie G. Tocilescu, *Antichități*, „în redacția lui Economu”, cu cota C. R. III 1101.

figurează *Corpora Inscriptionum Graecarum*, *Corpus Inscriptionum Atticarum*, *Inscriptiones Graecae Antiquissimae*, *Inscriptiones Selectae*, *Viața populară a Neogrecilor și Grecilor antici* semnată de Schmidt (Berlin, 1888), lucrările lui Carolus Sigonius (francezul Charles Sigogne), J.-J. Bartheleny, Winkelmann, Denis sau Müller.

Prelegerca a II-a (pp. 18-36) se ocupă cu definirea noțiunii de „stat” la vechii greci. Sursele principale sunt Aristotel și Platon, citați adesea în greacă. Adept declarat al ideii aristotelice, Tocilescu afirmă că statul precede familia (p. 25) și că limbajul a apărut datorită necesității indivizilor de a se înțelege în comunitate (p. 27). Și continuă: „Când vedem învățați moderni, ca Fustel de Coulanges, cari expun teorii asupra originii statului roman, trebuie să știm că teoriile acestea nu sunt exacte. De Coulanges face să se dezvolte statul roman ca o reuniune a capetelor de familie. Dacă este așa, ne mulțumim mai bine să găsim că erau cu mult mai corecți învățați antici, ce raportau originea statului roman la o acțiune de voință a întemeietorului lui, și anume la acel Romulus. Aceasta ar fi mai logic decât cum vrea Fustel de Coulanges să explice originea Statului roman.” (p. 28sq.)

În prelegerile următoare (a III-a, pp. 36-52, și a IV-a, pp. 52-71), profesorul schițează câteva generalități privind statele grecești și prezintă instituțiile ce le fac posibilă existența; apoi radiografiază monarhia, oligarhia și democrația greacă. Lecția a V-a (pp. 71-80), tratând instituția sclaviei, are o importanță deosebită, căci în ea apar idei fundamentale ale cercetării civilizației grecești. În primul rând, Tocilescu critică teza conform căreia sclavia nu ar fi existat până în secolul al IV-lea (p. 74), iar apoi respinge ipoteza că această instituție ar fi fost suprimată de creștinism (p. 76). În fine, la pag. 79 citim „cetățeanul era sclavul ideii de stat”, loc comun în cercetarea modernă de la Fustel de Coulanges încoace. Apoi, discuția despre sclavi va fi reluată în lecția a IX-a (pp. 113-120) și a X-a (pp. 120-128), după cum prelegerile a XIV-a (pp. 153-158) și a XV-a (pp. 158-163) vor vorbi iarăși despre formele îmbrăcate de statele grecești. Toate acestea vin în continuarea

unor lecții dedicate familiei, tribului, satului și orașului. În lecția a VIII-a (pp. 105-112), întâlnim o altă idee fundamentală prezentă în toate studiile moderne dedicate subiectului: „Cuvântul πόλις la singular are o îndoită însemnare. În înțeles de loc, πόλις înseamnă mai întâi cetățuie, care este mai adesea construită pe un munte și care alcătuiește punctul primitiv al orașului. [...] În sensul dreptului public, termenul juridic de πόλις înseamnă o comunitate de stat reunită împrejurul cetățuiei și corespunde cam unui canton din locuința comună.” (p. 107 sq.). Ultima prelegere conținută în manuscris (pp. 209-224) se constituie într-o caracterizare a regalității Spartei, și îi urmărește evoluția până la Războiul Peloponesiac.

Nu putem încheia acest capitol fără a arăta crezul lui Grigorie Tocilescu în ceea ce privește tratarea izvoarelor literare: „Nu trebuie să neglijăm în studiul acestor antichități pe oratorii antici, nici pe Aristophanes sau pe ceilalți comici, căci adesea comediiile lor ne descoperă sufletul, seriozitatea acestor instituții; aceștia, glumele lor, au pătruns în moravuri și moravurile se potrivesc cu virtuțile. [...] Nici poemele homerice nu trebuie neglijate, ele cuprind un tezaur pentru cunoașterea timpurilor primitive. Din ele putem avea o icoană a vieții publice din timpul în care au fost compuse. [...] Utilizarea acestui material atârână însă de critica izvoarelor, care are sarcina să purifice și să deosebească grăunții de aur de pietricelele nisipului.” (p. 85 sqq.)

III. Campaniile de săpături și principalele scrieri arheologice. **Gr. G. Tocilescu, director al M.N.A.**

Întâiul contact pe care Grigorie Tocilescu l-a avut cu arheologia este plasat în contextul redactării tezei sale de doctorat,

*Dacia înainte de Romani*⁷⁴. Capitolul al XII-lea al lucrării, „Monumentele antice ale Daciei înainte de Romani” (pp. 412-554), adună informațiile privitoare la urmele pre- și protoistorice de pe teritoriul României. În prima parte a capitolului, autorul publică urne neolitice, clasifică uneltele din piatră, afirmă că piesele din obsidiană provin din importuri și, în fine, observă just că uneltele litice supraviețuiesc și în epoca bronzului. Secțiunea următoare, „Dacia după cunoștința metalelor”, aduce la lumina tiparul arme, podoabe, obiecte casnice și de natura sacră, vase din bronz, și dă o listă a stațiunilor în care s-au descoperit asemenea piese. După un paragraf dedicat originii bronzului și a metalurgiei în Dacia, Tocilescu trece la prezentarea monedelor preromane și încearcă să realizeze o tipologie completă a acestora. Partea dedicată ceramicii Daciei cuprinde piese datând încă din neolitic. Întâlnim aici descoperiri de la Vădastra, Joseni și Nandru, Gușterița, Mediaș, Bistrița, Calomfirești, Balaci, Tinosu, Piscu-Crășani sau Zimnicea. Secțiunea F., „Asiedimente preromane și tumuli”, cercetează „locuința omului primitiv”, propune o clasificare a orașelor Daciei preromane și arată universalitatea tumulilor în antichitate. În sfârșit, ultimul paragraf, „Sisteme de înmormântare în Dacia preromană”, face distincția între mormintele tumulare și cele plane și între înhumăție și incinerație. Printre sursele folosite în acest capitol se numără studiile unor arheologi din Transilvania (Gooss, Hene, Arneth) și desigur seria de articole publicate în *Trompeta Carpaților* de către Bolliac.

După acest periplu în arheologia pre- și protoistorică, Tocilescu își va îndrepta atenția către antichitățile romane. Se pot găsi două cauze majore pentru această fericită reorientare. Prima ar fi misiunea epigrafică din 1877-1878 din Bulgaria, urmată de specializarea efectuată la Paris. A doua cauză este spiritul epocii, o

⁷⁴ Grigorie G. Tocilescu, *Dacia înainte de Romani: Cercetări asupra popoarelor care au locuit în țările romane de-a stânga Dunării mai înainte de conștientizarea acestor țări de către imperatorul Traian*, Tipografia Academiei, București, 1880.

epocă „în care istoria și arheologia romană constituiau obiectul principal al cercetării istorice în întreaga Europă”⁷⁵.

Elementul ce a determinat amploarea preocupărilor magistrului pentru arheologia clasică a fost fără îndoială numirea sa în funcția de director al M.N.A., în 1881. Întâi de toate, este necesar să prezentăm câteva din acțiunile întreprinse de Tocilescu pentru radicala prefacere a acestei instituții. Urmând tradiția deceniilor precedente, ce atribuie Muzeului postura de depozitar al obiectelor antice, învățatul a urmărit în permanență îmbogățirea colecțiilor și prin alte mijloace decât cele strict arheologice. Prestigiul său în lumea științifică europeană și într-un larg spectru al societății românești a determinat pe un mare număr de amatori să-și doneze colecțiile, adesea de o deosebită importanță, cum ar fi cele ale lui Beldiceanu (conținând mai ales vase Cucuteni) ori D. A. Sturdza⁷⁶. La fel, s-au făcut impresionante achiziții, nu fără mari eforturi și după îndelungi demersuri oficiale; la acest capitol amintim vastele colecții Papazoglu și Kogălniceanu (conținând 70 de inscripții în greacă și latină, piese sculpturale, obiecte din sticlă și metal și piese ceramice – între care și 40 de vase attice cu figuri negre)⁷⁷ și desigur colecția Bolliac, achiziționată în 1882 pentru suma de 40.000 lei, conținând nu mai puțin de 1761 de obiecte antice și o serie monetară⁷⁸.

⁷⁵ Eugenia Zaharia și Bucur Mitrea, „Sur le developpement de l'archéologie et de la numismatique en Roumanie”, în *R.R.H.*, X, 1, 1971, (pp. 101-127), p. 107.

⁷⁶ Alexandra Ștefan, „Istoricul M.N.A. din București – Institutul de Arheologie: II Progresele arheologiei și muzeografiei românești în perioada 1881-1927”, în *S.C.I.V.A.*, XXXV, 2, 1984 (pp. 109-143), p. 116.

⁷⁷ Alexandra Ștefan, *loc. cit.*, p. 112.

⁷⁸ Informația în Mihail Kogălniceanu, *Opere*, vol. V (*Oratorie*-tomul III: 1878-1891), partea a II-a, (1881-1883), editor Georgeta Penelea, Editura Academiei, București, 1986, pp. 109 sq.

Mai mult încă, sub conducerea lui Grigorie Tocilescu, M.N.A. va face primii pași spre transformarea într-un institut de cercetare, prin începerea constituirii unei biblioteci de specialitate⁷⁹. Nu în ultimul rând trebuie menționată permanenta grijă a magistrului pentru protecția obiectivelor arheologice, fapt ce a dus la constituirea primelor rezervații de acest fel din țară, la Turnu Măgurele și Adamclisi⁸⁰.

Maniera prin care M.N.A. a obținut covârșitoarea majoritate a pieselor de inventar rămâne totuși cercetarea arheologică prin mijloace proprii. „Directorul său stabilise numeroase relații oficiale sau personale cu revizorii școlari, directori de școli, învățători, preoți, și chiar cu unii dintre amatorii de antichități din diferite județe, care constituiau o rețea de informatori personali și de sprijinitori în campania de depistare a noilor descoperiri și de recuperare a lor pentru M.N.A.”⁸¹. Rezultatele acestei strategii s-au văzut încă în 1893, când Gr. Tocilescu anunța că Muzeul nu mai are spațiu pentru depozitarea inscripțiilor – iar lipsa de spațiu va deveni din ce în ce mai acută, până în 1908, când M.N.A. a obținut „cinci săli și o săliță” pentru adăpostirea colecției⁸².

Abia instalat la conducerea Muzeului, Grigorie Tocilescu întreprinde primele sondaje arheologice în Insula Șerpilor și la Trocsmis⁸³, așezare celebră încă din anii '60 ai secolului al XIX-lea. Apoi, în anul următor, îl găsim pe magistrul într-o excursie arheologică în Dobrogea, care va duce la inițierea săpăturilor la monumentul triumfal de la Adamclisi. „Explorarea Trofeului a durat peste un deceniu (1882-1894). Pentru studierea construcției

⁷⁹ Alexandra Ștefan, *loc. cit.*, p. 112.

⁸⁰ *Ibid.*, p. 124.

⁸¹ Alexandra Ștefan, *loc. cit.*, p. 119.

⁸² *Ibid.*, pp. 113 sq.

⁸³ Alexandra Ștefan, *loc. cit.*, p. 119.

și a pieselor sculptate, care o împodobeau, Tocilescu a apelat la colaborarea celor mai calificați specialiști din acel timp: arhitectul vienez G. Niemann și arheologul Otto Benndorf, istoricul român rezervându-și conducerea săpăturilor, studiul epigrafic și interpretarea istorică⁸⁴.

Programul explorării ne este relevat de Tocilescu însuși în monografia monumentului⁸⁵: „curățarea edificiului de sfărâmturile provenite din dărâmtură; săparea la poale pentru a dezgropa bucăți din înveliș; cercetarea cimitirelor din zonă pentru descoperirea de piese provenind de la monument; adunarea pieselor arhitectonice și sculpturale ale edificiului și depunerea lor la M.N.A. pentru a fi mai lesne consultate de specialiști; a face cunoscute rezultatele cercetărilor; în fine, a rezuma rezultatele cercetării într-o operă ilustrată”. Între 1882-1885 se desfășoară 5 campanii de săpături, în urma cărora Tocilescu trage concluzia că edificiul datează din vremea lui Valens și celebrează victoria acestuia împotriva goților⁸⁶.

În 1885, în urma unei hotărâri oficiale, piesele sculpturale sunt transportate la București, în vederea reconstituirii monumentului în centrul capitalei⁸⁷. În această chestiune, se impune o notă: „Ne facem o datorie de onoare să precizăm că nu este nimic adevărat din mențiunea, care circulă fără control de atâtea decenii, că unele din aceste piese s-ar fi pierdut în Dunăre cu prilejul transportului lor pe șlepuri de la Rasova la Giurgiu, de unde au fost duse cu trenul la București”⁸⁸. În fapt, acest transport a lăsat urme dureroase în memoria lui Tocilescu: „Cu ocaziunea

⁸⁴ R. Vulpe și I. Barnea, *Romanii la Dunărea de Jos (Din Istoria Dobrogei, vol. II)*, Editura Academiei, București, 1968, p. 101.

⁸⁵ Grigorie G. Tocilescu, *Monumentul de la Adamklissi: Tropaeum Traiani* (în colaborare cu Otto Benndorf și Georg Niemann), Alfred Hoelder, Editor, Viena, 1895, pp. 18 sq.

⁸⁶ *Ibid.*, p. 19.

⁸⁷ R. Vulpe și I. Barnea, *op. cit.*, p. 103.

⁸⁸ *Ibid.*, p. 103.

așezării acestor pietroaie avui nefericirea să-mi frâng un picior, pe care, după două luni de suferințe, era aproape să-l pierd”⁸⁹.

Același an 1885 va aduce un element spectaculos în cercetarea monumentului. Primarul din Enige, efectuând săpături pe cont propriu și fără știrea lui Tocilescu, va descoperi un fragment din inscripția dedicatorie. Aceasta îi va permite arheologului să dateze edificiul în 108/109, însă faptul s-a petrecut abia în 1889, când s-au adunat suficiente fragmente ale inscripției⁹⁰.

După asigurarea datării, săpăturile sunt reluate în forță, la 16 august 1890, cu câteva zeci de lucrători⁹¹. De data aceasta se va păstra un jurnal strict de săpătură și se va fotografia locul descoperirii blocurilor mari⁹². În această epocă, savantului român i se vor alătura cei doi colaboratori vienezi: Otto Benndorf, la recomandarea arheologilor A. Conze, Adolf Michaelis și Friedrich von Dubin și Georg Niemann la recomandarea lui Benndorf și a lui Eugen Bormann⁹³. Cercetările continuă până în 1893, când Moritz Breger realizează mulajul din gips al monumentului, iar Solomon Reinach anunță că „misterul edificiului a fost elucidat”, iar Tocilescu și Benndorf se pregătesc să publice monografia⁹⁴.

Rezultatele muncii de 12 ani au fost adunate în volumul publicat la Viena în 1895. Primul capitol al cărții (pp. 1-7) redă situația monumentului la acea dată. Apoi este schițat istoricul cercetărilor asupra edificiului (pp. 8-32), inclusiv al celor întreprinse de Tocilescu însuși. Capitolul al III-lea (pp. 33-61), redactat de G. Niemann, se constituie într-o savantă expunere asupra construcției; arhitectul schițează secțiuni prin fundația crepidomei, prin parapetul crenelat și prin acoperiș. Următorul capitol, „Sculpturile” (pp. 62-123), descrie cele 49 de metope

⁸⁹ Grigorie G. Tocilescu, *Monumentul de la Adamklissi*, p. 21.

⁹⁰ *Op. cit.* pp. 20, 23.

⁹¹ Gr. G. Tocilescu, *Monumentele de la Adamklissi: Tropaeum Traiani*, *ibid.*, p. 25.

⁹² *Op. cit.*, p. 25.

⁹³ *Ibid.*, p. 24.

⁹⁴ Florea Bobu Florescu, *Monumentul de la Adamklissi*, ed. a II-a, Ed. Academiei, București, 1961, p. 32.

păstrate (din 54), le indică ordinea, analizează stilul sculptural, conchizând că au existat mai mulți cioplitori ai plăcilor – și compară figurația cu cea de pe alte monumente (e. g. Columna Traiană); analiza metopelor este continuată de cea a trofeului și de studiul sculpturilor de prizonieri barbari. Capitolul al V-lea (pp. 124-130) este dedicat inscripției votive a monumentului. În sfârșit, capitolul al VI-lea (pp. 131-172) este dedicat interpretării istorice; în acest demers, Tocilescu a urmărit trei mari direcții: motivul construcției (chestiune în care a considerat incorect că debutul celui de-al doilea război dacic trebuie plasat în Dobrogea), problema artistică și cea a execuției, toate acestea formând în fapt concluziile generale ale lucrării.

Faptul că monografia a apărut concomitent și în limba germană i-a asigurat o imediată notorietate. Mai mult încă, monumentul a început să suscite interesul arheologilor de pe tot cuprinsul Europei, iar reacțiile la adresa interpretării lui Tocilescu au venit la scurt timp. Tonul a fost dat în 1896, de către Adolf Fürtwangler, care consideră că edificiul a fost ridicat sub Augustus, și de Aloïs Riegl, care îl datează în vremea lui Constantin, Konrad Cichorius (1904), care crede că este înălțat sub Traian pentru luptele lui Domitianus și refăcut sub Constantin, W. Jenecke (1919), care avansază o interesantă interpretare, ce propune un clivaj net între construcția miezului de piatră (datând fie din vremea lui Augustus, fie din vremea lui Traian) și trofeul de deasupra (operă fie a lui Traian, fie a lui Constantin) și, în fine, Silvio Ferri (1933), care îl consideră o operă târzie, constantiniană, admitând totuși preexistența miezului masiv de piatră⁹⁵. În ciuda opiniilor acestor arheologi, un impresionant număr de cercetători rămâne în acord cu concluziile lui Grigorie Tocilescu. Dintre aceștia, se cuvine să-i amintim pe Franz Studniczka, W. Dörpfeld, G. Giglioli, M. Picard, Em. Condurachi, D. M. Pippidi și mulți alții⁹⁶.

⁹⁵ *Op. cit.*, p. 9.

⁹⁶ *Ibid.*, pp. 9 sq.

În anii din urmă, o nouă piesă vine să se adauge la dosarul cercetării monumentului. Facem aici referire la articolul Emiliei Doruțiu-Boilă, apărut în 1988⁹⁷. Ipoteza avansată de autoare schimbă total perspectiva asupra interpretării inscripției; pornind de la descoperirea fragmentelor unei alte inscripții, aproape identică cu cea cunoscută de Tocilescu, Emilia Doruțiu-Boilă afirmă, în spiritul lui G. Niemann, că edificiul a avut doua fațade, fiecare dintre ele afișând câte o inscripție (și nu câte o jumătate din piatra descoperită de Tocilescu, așa cum credea magistrul). Elementul cel mai spectaculos al acestei ipoteze este însă faptul că Tocilescu ar fi realizat datarea pe baza inscripției ridicate în urma restaurării constantiniene⁹⁸. Viciul de procedură în lectura inscripției a fost intuit de N. Iorga în 1935⁹⁹, când critica citirea lui Tocilescu și datarea în 108/109, însă nu este locul aici să insistăm asupra neîncrederii lui Iorga în rigurozitatea metodelor lui Grigorie Tocilescu, pe care îl considera „unul din cei din urmă reprezentanți ai școlii romantice apusene”¹⁰⁰. Și chiar cu mult înainte de critica lui Iorga, încă de pe prima pagină a lucrării dedicate de T. Antonescu monumentului¹⁰¹ citim că „Benndorf și Tocilescu au explicat în parte originea [...], fără să dateze epoca precisă a construcției”. De altfel, profesorul de la Iași ridică și alte critici la adresa cercetării lui Tocilescu: faptul că inițial magistrul a considerat că edificiul a aparținut lui Valens¹⁰² și mai ales maniera aranjării „tematice” a metopelor¹⁰³, soluția adoptată de arheolog

⁹⁷ Emilia Doruțiu-Boilă, „Despre inscripția votivă a monumentului de la Adamklissi”, în *St. Cl.*, XXV, 1988, pp. 45-56.

⁹⁸ Idem, *loc. cit.*, p. 55.

⁹⁹ N. Iorga, „Explicația monumentului de la Adamklissi”, în *Analele Academiei Române – Memoriile Secțiunii Istorice*, seria III, tom XVII, 1936, pp. 201-214 (memoriu citit în ședința din 20 decembrie 1936).

¹⁰⁰ N. Iorga, *Două concepții istorice* (discurs de recepție în Academie, 17 mai 1911), Carol Göbl, București, 1911, p. 6.

¹⁰¹ Teohari Antonescu, *Le Trophée d'Adamklissi (Étude archéologique)*, Tipographie Nationale I. S. Ionescu, Jassy, 1905, p. 1.

¹⁰² *Op. cit.*, p. 2.

¹⁰³ *Ibid.*, p. 67.

din cauza că „cei ce au întreprins săpăturile nu au avut grijă de a nota în detaliu descoperirile făcute, și nici să fotografieze poziția blocurilor”¹⁰⁴.

Cu toate acestea, prestigiul de care s-a bucurat monumentul a fost imens pe toată durata deceniilor ce au urmat, și nu e mirabil să descoperim chiar și o lucrare de vulgarizare ce i-a fost dedicată în 1928¹⁰⁵, care, pe lângă informațiile specifice, face referire și la câteva halucinante mărturii ale localnicilor despre fenomene neobișnuite, desigur foarte gustate de public.

În încheierea acestui paragraf, trebuie să notăm că între 1882 și 1909, Grigorie Tocilescu a scris și susținut nu mai puțin de 9 articole și comunicări privind edificiul de la Adamclisi.

În paralel cu cercetările întreprinse la monumentele de la Adamclisi, Tocilescu va găsi timp și pentru efectuarea de scurte sondaje. Dintre acestea, îl amintim pe cel din 1888 la Petrești, în urma căruia ajunge la concluzia că așezarea este mai veche decât cele de la Cucuteni și Vădastra¹⁰⁶, și pe cel din 1890 la Sinaia, unde descoperă 5 toporașe din bronz, la care s-au adăugat alte 21, găsite întâmplător de localnici¹⁰⁷.

Apoi, în 1891, arheologul își abate atenția asupra ruinelor din vecinătatea monumentului triumfal. Cercetările au un debut fast, căci la 15 iulie este descoperită o inscripție din 115/116, dedicată de locuitorii orașului împăratului Traian¹⁰⁸. Întâia problemă cu care s-a confruntat Tocilescu a fost stabilirea numelui așezării. Pentru aceasta, s-a servit de trei elemente: inscripția din 115/116, unde așezarea e menționată ca „vicus”, două inscripții de la sfârșitul secolului al III-lea și un pasaj din listele lui Hierokles, care notează „Tropaios” alături de alte cetăți

¹⁰⁴ *Ibid.*, p. 13.

¹⁰⁵ Ion Dinu, *Ruinele romane de la Adamklissi*, Tipografia ziarului „Dobrogea Jună”, Constanța, 1928.

¹⁰⁶ Alexandra Ștefan, *loc. cit.*, p. 120.

¹⁰⁷ *Idem*, *loc. cit.*, p. 120.

¹⁰⁸ Gr. Tocilescu, *Monumentul de la Adamklissi: Tropaeum Traiani*, *Ibid.*, p. 24

dobrogene¹⁰⁹. De-a lungul celor 18 ani de săpături, au fost descoperite 3 porți, 8 tunuri, 3 bazilici (forensis, Julia și bazilica cu „criptă”)¹¹⁰. În plus, este descoperită inscripția de la rezidirea cetății, datând din 316, la poarta de est a orașului¹¹¹. Și în privința acestor cercetări memoria lui Tocilescu a avut de suferit o critică aspră, venită din partea lui G. Murnu¹¹². Acesta îi reproșează fostului său coleg o sumă de nereguli în organizarea săpăturii, dintre care amintim: încrederea nemărginită în cei însărcinați cu conducerea săpăturii (p. 4); jurnalul de săpătură parțial și defectuos (p. 5); explorările făcute fără jurnal, și chiar sub conducerea unui paznic, nemenționate în scripte (p. 5); necunoașterea provenienței și chiar a existenței obiectelor mărunte descoperite (p. 5); neglijența în conservarea descoperirilor, nenumerate și neinventariate și neglijența vis-à-vis de uneltele și vagoanele Muzeului (p. 6); lipsa de sistem și de plan unitar în săpătură, astfel că „parte din terenul explorat apare ca și devastat, nu curățat și cercetat cu rost și socoteală” (p. 6); faptul că s-a săpat „pe sărite”, căutându-se ruine senzaționale și mai cu seamă inscripții (p. 6); în fine, „pe alocuri s-au înlăturat ziduri așa-zise «barbare»” (p. 6). Față de aceste acuzații va lua poziție N.I. Apostolescu¹¹³, ce arată că ultimele campanii la Tropaeum Traiani au fost conduse de ing. Von Kube din München (1906), Tocilescu însuși (1907) și Heinrich Brotz, elev al lui von Tiersch din München, care a săpat între 22 mai – 15 noiembrie 1909; în consecință, spune elevul lui Tocilescu printre rânduri, ar fi fost

¹⁰⁹ Vd. „Sur le monument triomphal de l'empereur Trajan à Adamklissi (Dobroudja) et la Ville de Tropaeum Traiani” (Communication Faite à l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres de Paris, séance du 8 juillet 1982)”, în *R.I.A.F.*, VII, 1894, pp. 241-253.

¹¹⁰ Gr. Tocilescu, „Fouilles et nouvelles recherches archéologiques en Roumanie”, în *Fouilles et recherches archéologiques en Roumanie*, *ibid.*, pp. 79-141.

¹¹¹ R. Vulpe și I. Barnea, *op. cit.*, p. 384.

¹¹² G. Murnu, *Noi săpături în cetatea Tropaeum*, Carl Göbl, București, 1910.

¹¹³ „Din viața lui Tocilescu”, *loc. cit.*, p. 360, n. 1.

imposibil ca noul director al M.N.A. să găsească situl într-o asemenea stare.

Un alt capitol major din activitatea arheologică a lui Grigorie Tocilescu este reprezentat de săpăturile întreprinse în Oltenia. Din păcate, rezultatele acestora nu s-au găsit în situația celor din Dobrogea și au rămas în mare parte inedite; nu s-au păstrat decât o colecție de manuscrise la Biblioteca Academiei¹¹⁴ și, desigur, obiectele descoperite.

În linii mari, în cei 10 ani (1892-1901) de activitate pentru cunoașterea Olteniei în epoca romană, programul lui Tocilescu a fost următorul:

- călătorii pe teren pentru depistarea vechilor așezări romane; urmărirea valului de pământ și a limes-ului, toate importante obiective ce trebuiau cercetate;

- săpături arheologice, în marea lor majoritate limitate la sondaje de informare cronologică și epigrafică despre unele caestre romane;

- publicarea principalelor descoperiri epigrafice;

- informarea Academiei Române prin scurte comunicări despre ceea ce a realizat¹¹⁵.

Întâia săpătură a fost efectuată la Poiana Bivolari, în 1891-1892, unde Tocilescu degajează o parte din castrul Arutela și termele, amenințate de lucrările ce se desfășurau în zonă pentru captarea apelor termale. Din cele două inscripții descoperite lângă porta praetoria și principalis, arheologul află că așezarea a fost construită în 138 de *Suri sagittarii*. În urma acestor descoperiri va abandona cercetarea și la puțin timp după aceea, jumătate din castru va fi acoperit de terasamentul căii ferate¹¹⁶.

În 1893, Tocilescu se îndreaptă către Slăveni, unde sondează parțial praetoriul și portile praetoria și daecumane ale

¹¹⁴ Dumitru Tudor, *Oltenia romană*, ed. a II-a, Editura Științifică, București, 1958, p. 15.

¹¹⁵ Idem, „Grigorie Tocilescu și arheologia Olteniei”, în *S.C.I.V.A.*, XXVII, 4, 1976 (pp. 573-579), pp. 573 sq.

¹¹⁶ D. Tudor, *loc. cit.*, p. 574.

castrului; după ce descoperă cele 240 de fragmente ale inscripției din 205 care informează că așezarea a fost construită a fundamentis de ala I Hispanorum, magistrul părăsește și acest punct¹¹⁷.

Anii următori (1894-1895), sunt dedicați săpăturilor în alte patru castre: Copăceni, Rădăcinești și Titești (hadriance) și Racovița (de epoca târzie). Deși s-au efectuat îndelungate cercetări, la Titești și la Racovița nu au fost găsite inscripții. În schimb, la Copăceni s-au descoperit două, datând din 138 și respectiv 140 și lăsând să se știe că așezarea a fost construită de un necunoscut până atunci *Numerus burgariorum et Verederiorum*. De asemenea, la Rădăcinești, după un sondaj ce a durat o singură zi, s-a descoperit la poarta sudică o inscripție fragmentară din 138, care îi numea pe aceiași *Suri sagitarii* drept constructori¹¹⁸.

Între 1895-1900, la îndemnul lui Tocilescu, inginerul Pamfil Polonic urmărește „călare sau per pedes” cele două limites (Alutanus și Transalutanus), Brazda lui Novac de Nord și de Sud, și așezările de pe Jiu și cele de pe Dunăre, între Orșova și Celei¹¹⁹.

Așezarea și podul roman de la Drobeta au reținut atenția lui Tocilescu vreme de mai mulți ani (1896-1899, când s-au efectuat patru campanii de săpături), pe de o parte datorită bogatului material epigrafic descoperit, iar pe de altă parte datorită opiniei arheologului german H. Jacobi (ce a vizitat situl în 1896), care considera obiectivul mai important chiar decât cel de la Adamclisi¹²⁰. Profesorul Dumitru Tudor critică și de data aceasta maniera defectuoasă în care s-au desfășurat săpăturile și pune neregulile pe seama celor ce au organizat lucrările, oameni cu o slabă experiență arheologică (ing. P. Polonic, arhitectul Falker, I.

¹¹⁷ *Ibid.*, p. 574.

¹¹⁸ *Ibid.*, p. 575.

¹¹⁹ *Ibid.*, p. 577.

¹²⁰ D. Tudor, „Obiecte de metal din Drobeta descoperite în săpăturile lui D. C. Butculescu (1883) și Gr. G. Tocilescu (1896-1899), în *Drobeta*, ed. de Muzeul Regional „Porțile de Fier”, Drobeta - Turnu Severin, 1976, (pp. 117-138), p. 124

M. Ștefănescu și Otto Richter)¹²¹. În cercetarea întreprinsă, Tocilescu s-a servit de vechiul plan al lui Marsigli, ceea ce a dus la identificarea zidurilor de incintă, a unui șanț de apărare în fața zidului și a unui agger, în spatele acestuia¹²². Pe lângă piesele epigrafice și sculpturale, săpăturile s-au soldat cu un important număr de „Kleinefunde”, ce datează din Neolitic până în Evul Mediu: 24 de piese din os și corn, 156 din bronz și 154 din fier, reprezentând podoabe, arme și unelte¹²³. De asemenea, au fost descoperite și cca. 150 de monede, datând în perioada cuprinsă între Vespasianus și Traianus Dacius. „Lui [Tocilescu] îi revine meritul de a fi precizat fazele de viață ale așezării¹²⁴ și de a o fi făcut cunoscută lumii științifice internaționale¹²⁵.”

Între 8 iulie și 17 august 1897, ing. Polonic va efectua o campanie de săpături în castrul de la Bumbești; din inscripția deja celebră, la care au făcut referire mai sus, când am notat dorința magistrului de a fi unicul beneficiar al rezultatelor săpăturilor, Tocilescu a aflat că inițial castrul fusese înconjurat doar de o brazdă de pământ și abia în 201, prin grija lui Octavianus Iulianus, guvernator al celor trei Dacii, așezarea a fost închisă cu un zid de piatră¹²⁶.

În 1897 și 1898, Tocilescu și Polonic sapă castrul de la Răcari. Au fost descoperite fragmente din statuile de bronz a trei împărați, obiecte din metal, ceramică și monede. Dat fiind că nu s-au descoperit inscripții, Tocilescu a fost foarte atent la stratigrafie. Pe baza acestora și a descoperirilor monetare, a stabilit cele trei faze ale așezării; într-o fază timpurie, aceasta se prezenta ca un castru de pământ, în jurul căruia încep deja să se înfiripe

¹²¹ *Ibid.*, p. 124.

¹²² D. Tudor, *Orașe, târguri și sate în Dacia romană*, Editura Științifică, București, 1968, pp. 296 sq.

¹²³ Idem, „Obiecte de metal din Drobeta...”, *loc. cit.*, p. 124.

¹²⁴ Faza traianee, constantiniană și restaurarea bizantină din sec. VI (vd. D. Tudor, „Gr. Tocilescu și arheologia Olteniei”, *loc. cit.*, p. 576).

¹²⁵ D. Tudor, *Orașe, târguri și sate...*, *ibid.*, p. 290.

¹²⁶ Idem „Gr. Tocilescu și arheologia Olteniei”, *loc. cit.*, p. 576.

canabele; a doua fază este cea a castrului de piatră, violent distrus, ca și așezarea civilă de alături, în timpul invaziei carpice din 245-247 (stratigrafic, acestea îi corespunde o pătură de cenușă, în care a fost găsit un bogat inventar); ultima fază este atestată de câteva monede de la Filip Arabul și Decius; viețuirea continuă până la Aurelian, când castrul este părăsit definitiv, locuirea în așezarea civilă continuând însă¹²⁷.

Perioada imediat următoare (1898-1899) este dedicată castrului de la Sucidava. Aici, Tocilescu dezvălește total ruinele podului lui Constantin și parțial incinta cetății romano-bizantine, fapt ce a dus la trasarea planului așezării. Din bogatul material epigrafic, magistrul a dedus numele cetății și a respins identificarea acesteia cu Malva¹²⁸.

În anul următor, Tocilescu se mută la Romula, unde întreprinde săpături sistematice și dezvălește somptuoasele terme. În 1901, în centrul așezării este decopertat un foarte mare edificiu, cu cel puțin 11 încăperi, ce a fost interpretat ca o baie publică, datorită planului și a hipocaustului de la subsol. „Clădirea fusese luxoasă și confortabilă, cu pereții îmbrăcați în plăci de marmură sculptată sau acoperiți de picturi”¹²⁹.

Ultimul obiectiv din zonă cercetat de Tocilescu a fost castrul de la Jidava (1901), situat pe limes Transalutanus. Campania s-a desfășurat între 26 iulie-21 august și a avut mai degrabă caracterul unui sumar sondaj¹³⁰.

Cu toate că maniera improprie de executare a săpăturilor a fost unanim subliniată de cercetătorii ce i-au urmat lui Grigorie Tocilescu, profesorul Dumitru Tudor găsește două argumente în favoarea magistrului. Primul este universalitatea săpăturilor fugitive pe limes în Europa, iar al doilea insistențele cu care Theodor Mommsen îi solicită arheologului român alte și alte inscripții

¹²⁷ D. Tudor, *Orașe, târguri și sate...*, p. 311.

¹²⁸ D. Tudor, „Gr. Tocilescu și arheologia Olteniei”, *loc. cit.*, p. 576.

¹²⁹ Idem, *Orașe, târguri și sate...*, *ibid.*, p. 347.

¹³⁰ Idem „Gr. Tocilescu și arheologia Olteniei”, *loc. cit.*, p. 576.

pentru a le publica în suplimentul celui de-al treilea volum din C.I.L.¹³¹.

Deși îi atrăseseră de mai multă vreme atenția, Tocilescu a urmărit cele trei valuri dobrogene abia către sfârșitul secolului (1897-1898). În comunicarea de la 27 octombrie 1897 la Académie des Inscriptions et Belles-Lettres de Paris¹³², magistrul consideră că ele nu formează un sistem de fortificații unitar și le atribuie pe primul dintre ele (valul mic de pământ) dacilor, pe al doilea (tot de pământ) epocii lui Traian, iar pe cel din piatra epocii constantiniene. O critică la adresa acestei interpretări poate fi găsită în lucrarea *Bizantini, Romani și Bulgari la Dunărea de Jos*¹³³. Autorii prezintă în paralel observațiile lui Tocilescu și ale lui Carl Schuckhardt, relativ contemporane, și insistă asupra ideii că micile puncte fortificate nu sunt anterioare celor mari, așa cum susține Tocilescu.

În 1898 și 1899, sub conducerea lui Grigorie Tocilescu și execuția inginerului Polonic, este săpat castrul de la Axiopolis¹³⁴. Rezultatele cercetării au fost publicate în 1903, în volumul omagial dedicat lui Otto Hirschfeld la împlinirea vârstei de 60 de ani¹³⁵. Inițial, arheologul distinge numai două așezări, însă cercetările din 1899 relevă existența și a unei a treia. Obiectele descoperite se întind pe un larg interval cronologic, începând cu Neoliticul și sfârșind cu era bizantină. Acestea i-au permis lui Tocilescu să schițeze cele 5 faze ale istoriei orașului¹³⁶:

- faza preistorică, din care provin obiecte ceramice, din os și silex, precum și un număr de idoli;

¹³¹ *Ibid.*, p. 578.

¹³² Reprodusă în *Fouilles et recherches archéologiques en Roumanie*, *ibid.*, pp. 143-184.

¹³³ I. Barnea și Șt. Ștefănescu, *Din istoria Dobrogei*, vol. III, Editura Academiei, București, 1971, pp. 100-107.

¹³⁴ R. Vulpe și I. Barnea, *Romanii la Dunărea de Jos. Din Istoria Dobrogei*, vol. II, *ibid.*, p. 425.

¹³⁵ Gr. Tocilescu, „Les Fouilles d'Axiopolis”, în *Festschrift zu Otto Hirschfelds sechzigsten Geburtstage*, Berlin, 1903, pp. 354-359.

¹³⁶ *Ibid.*, p. 281.

- faza romană timpurie, până la Constantin, al cărei început este considerat momentul constituirii limes-ului danubian, în 15 î.e.n.; acestei faze îi aparține și amenajarea portuară de sub pîntenul de deal pe care e constituit castrul;

- faza constantiniană, în care orașul este reconstituit și importanța îi crește vizibil, datorită poziției sale de aripă a marelui val de piatră;

- faza justiniană, din care datează cele două capele și cele două morminte cu inscripții în greacă;

- faza slavo-bulgară, a orașului de Sud cu 7 turnuri în afara zidurilor și cu ziduri groase, din piatră brută, cu asize neregulate, „construite de un popor puțin avansat, căci se văd așezate blocuri foarte mari pe blocuri mult mai mici”¹³⁷.

Deși interesat aproape exclusiv de ruinele romane, Grigorie Tocilescu nu a ocolit nici cetățile Tomis și Callatis. Istoricul săpăturilor în orașele grecești începe în 1897-1898, când arheologul efectuează un sondaj în necropola greco-romană de la Tomis, amenințata de lucrările de amenajare ale portului Constanța¹³⁸. Apoi, în octombrie 1901, în timpul unei excursii arheologice la Constanța și Mangalia, magistrul culege 10 pietre cu inscripții în greacă și latină¹³⁹. În fine, în vara lui 1902, îl găsim pe Tocilescu iarăși la Mangalia, alertat de faptul că localnicii exploatează un tumul de lângă oraș ca pe o carieră de piatră. Deși cele două morminte descoperite în interiorul movilei au fost jefuite și piesele au dispărut, arheologul descoperă totuși, „după minuțioase săpături, un inel de aur cu piatră scumpă și o rosetă de argint de la caseta care desigur conținuse giuvaerele bogatei femei ce fusese acolo îngropată alături de soțul ei”¹⁴⁰.

¹³⁷ *Ibid.*, p. 357.

¹³⁸ Alexandra Ștefan, *loc. cit.*, p. 120.

¹³⁹ *** „Comunicări de la M.N.A.”, în *RLA.F.*, VIII, 1902 (pp. 281-284), p. 282

¹⁴⁰ *Ibid.*, p. 281.

Acest capitol cu siguranța nu ar fi complet dacă nu ne-am face fireasca datoria de a prezenta pe scurt câteva din studiile și articolele lui Grigorie Tocilescu privind antichitatea, studii și articole despre care nu am vorbit încă.

În 1883, magistrul publică în România primul său studiu arheologic mai amplu, „Monumente epigrafice și sculpturale din Dobrogea”¹⁴¹. Lucrarea reia cele 55 de inscripții de la Troesmis cunoscute din deceniile anterioare și deja publicate în parte de Ernest Desjardins și în totalitate de Theodor Mommsen; ca element de noutate, face cunoscute alte 11 inscripții, de asemenea de la Troesmis, intrate în colecția M.N.A. după 1873, data apariției volumului al III-lea din *C.I.L.*; dintre acestea, 6 au fost aduse de către Grigorie Tocilescu, în urma sondajului efectuat în 1881.

Din 1884, Tocilescu va începe să publice la Viena o serie de articole purtând același nume: *Neue Inschriften aus der Dobrutscha*. În articolul din 1887¹⁴², pe lângă inscripții din Dobrogea (Durostorum și Oltina, Carssium, Seimenii Mari, Axiopolis, Cius, Troesmis, Callatis, Babadag, Arrubium și Medgidia), arheologul român prezintă și piese descoperite la Romula, Drobeta, Oescus, Sexanta Prista sau Novae. De reținut însă că multe dintre ele erau deja publicate, fie de Mommsen, fie de Tomascheck sau Desjardins.

În 1893, într-o conferință ținută la Atheneu¹⁴³, Grigorie Tocilescu prezintă concluziile cercetărilor asupra monumentului triumfal. După ce schițează istoricul trofeelor și face un portret idealizat al lui Decebal, magistrul discută plasarea trofeului – anunțând ideea că al doilea război dacic ar fi început în Dobrogea – descrie monumentul, prezintă lectura inscripției votive și arată

¹⁴¹ În *R.I.A.F.* I, 1882, pp. 97-132 și II, 1883, pp. 248-282.

¹⁴² În *A.E.M.*, XI, 1897, pp. 19-70 și în extras la „Verlag des Verfassers-Druck von Carl Gerold's Sohn”, Wien, 1887).

¹⁴³ „Monumentul triumfal al lui Trajan de la Adam-kissi – Conferința publică ținută la Atheneul Român la 15 aprilie 1893, în prezența M.S. Regelui”, în *R.I.A.F.*, VII, 1893, pp. 265-300.

ordinea pe care o propune în ce privește metopele, după analiza figurației (bătălia cavaleriei, bătălia infanteriei și asaltul unei fortărețe constituite din care, discursul împăratului, defilarea prizonierilor și sacrificiul făcut înaintea împăratului).

O altă serie de articole publicate în „A.E.M.” poartă numele de „Neue Inschriften aus Rumänien”; în primul dintre ele¹⁴⁴ face cunoscute inscripții de la Rădăcinești, Durostorum, Capidava, Troesmis, Tropaeum Traiani și Istropolis, Callatis și Tomis (cele din orașele pontice, fie în greacă, fie în latină); în plus, reia inscripția de la Thessalonik, de pe cippusul funerar al lui M. Aurelius Cassianus, fost praesis al Daciei Malvensis.

Broșura de numai 8 pagini *Omer la Reșca*¹⁴⁵, adesea trecută cu vederea de arheologi, prezintă o importanță deosebită. Prima pagină este dedicată descrierii orașului antic (de 64 ha), a zidului și a valului de apărare, a acropolei (de 4 ha), a celor 4 porți vizibile și a turnurilor, ce au avut de suferit de pe urma spoliilor localnicilor. În pagina a doua găsim o referire la inscripția din 248, din vremea lui Filip Arabul, inscripție în care se dă numele orașului, Romula, și informația că incinta a fost construită de *Surri sagittarii*. După ce amintește că, în vremea lui Marcus Aurelius, Romula era stație vamală, Tocilescu trece la obiectul studiului, o inscripție pe cărămidă, cu litere cursive, de la sfârșitul secolului II – începutul secolului III, conținând începutul unui hexametr:

Τοῦ Τρωχοῦ Πολέμον καθ' Ὀμη[ρου]...¹⁴⁶

Această cărămidă crudă, scrisă probabil de sitlus-ul unui școlar, îi prilejuiește lui Tocilescu o scurtă relatare despre învățământul antic în Dacia – relatare pe parcursul căreia deplânge interesul exclusiv al vechilor literați pentru Roma. Alte două inscripții similare descoperite la Sarmizegetusa și Moigrad îl determină pe magistrul să conchidă că nivelul educației provinciei dunărene era comparabil cu cel curent în lumea romană.

¹⁴⁴ În *A.E.M.*, XVII, Left I, 1894, pp. 81-118.

¹⁴⁵ Grigorie Tocilescu, *Omer le Resca*, I. V. Socecu, București, 1897.

¹⁴⁶ *Ibid.*, p. 4.

O lucrare cu caracter didactic este ediția din *Res Gestae Divi Augusti*¹⁴⁷, „Latina cum supplementum ad usum Academicum”, publicată sub auspiciile Seminarului Istorico-Epigrafic de pe lângă Facultatea de Litere.

*Fouilles et recherches archéologiques en Roumanie*¹⁴⁸ constituie fără îndoială una din lucrările capitale ale lui Grigorie Tocilescu. Lucrarea conține cinci dintre comunicările susținute de magistrul la Paris:

- „Sur le Monument Triomphal de l'Epereur Trajan à Adam-kissi (Dobroudja) et la Ville de Tropaeum Trajani” – 8 iulie 1892 (pp. 5-28)

- „Nouvelles Recherches sur le Monument de Tropaeum” – 21 iulie 1893 (pp. 29-59)

- „La Mausolée d'Adam-kissi” – iulie 1896 (pp. 60-78)

- „Fouilles et Nouvelles Recherches Archéologiques en Roumanie” – 22 iulie 1898 (pp. 79-141)

- „Les Valums de Cernavoda à Constantza dans la Dobroudja/Inscriptions Inédites” – 27 octombrie 1899 (pp. 143-184) și (185-237).

Cea mai importantă dintre aceste comunicări este fără îndoială „Fouilles et Nouvelles Recherches Archéologiques en Roumanie”. Pe lângă excelenta hartă arheologică a României, realizată de inginerul topograf Pamfil Polonic, abundența informației este copleșitoare. Pentru început, Tocilescu rezumă discuția în jurul construcției monumentului de la Adamclisi și respinge ipoteza lui Fürtwangler, cum că acesta ar data din epoca lui Augustus; apoi face o prezentare a mausoleului ridicat în memoria soldaților căzuți în luptă și arată asistenței modelul monumentului triumfal, complet reconstituit. Discuția continuă

¹⁴⁷ Grigorie Tocilescu, *Res Gestae Divi Augusti quibus orbem terrarum impressio populi romani subiecit et impensae quae in rem publicam Populumque romanum fecit*, Tipografia Corpului Didactic C. Ispirescu și S. Brătăsescu, București, 1898.

¹⁴⁸ *Fouilles et recherches archéologiques en Roumanie* (Communications faites à l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres de Paris, (1892-1899), Imprimerie du „Corps Didactique” C. Ispirescu et S. Bretanescu, Bucarest, 1900.

cu indicarea rezultatelor noilor săpături de la Tropaeum Traiani și a unui turn de observație din vecinătatea localității. În partea a doua a alocuțiunii, magistrul vorbește pentru început despre noile achiziții ale M.N.A. În materie de epigrafie: câteva inscripții în greacă și latină de la Callatis și o diplomă militară din vremea lui Hadrian. Apoi anunța, cu o satisfacție pe care lesne o putem bănuși, rezultatele generale ale cercetărilor din Dobrogea: localizarea a 60 de cetăți și o descriere a celor trei valuri. Cât despre Dacia, atenția arheologului român s-a îndreptat către cele două limite, Transalutanus și în special Alutanus, (pe ai cărui 235km a detectat 27 castela și zidul crenelat din pamânt bătut și ars) și spre cele 5 drumuri romane de dincolo de Olt, dintre care doar unul este menționat în Tabula Peutingeriana; la acest capitol, discursul a fost completat de expunerea planurilor unor castre din sud-vestul țării: Drobeta, Flămânda, Putinei, Valea Urлуiei, Ghioca, Jidava, etc.

La un interval de numai doi ani, Tocilescu publică o altă lucrare majoră: *Monumentele epigrafice și sculpturale ale Muzeului național de antichități din București*¹⁴⁹. Prima parte a lucrării este structurată pe șapte capitole: I „Monumente religioase” (pp. 1-144); II „Monumente imperiale” (pp. 146-184); III „Vămile Illyricului și Ripei Thracae” (pp. 185-251); IV „Monumente funerarii” (pp. 253-318); V „Monumente ceramice și metalice” (pp. 319-395); VI „Inscripțiuni în limba elenă” (pp. 397-477); VII „Inscripțiuni orientale” (pp. 479-488). Încă la o simplă parcurgere a paginilor acestui tom, suntem frapați de extrema rigurozitate cu care Tocilescu tratează materialul cercetat; fiecare inscripție este descrisă și reprodușă, i se prezintă lectura și traducerea, se indică locul publicării și, eventual, se fac corectări de lectura. Partea a doua, publicată la o distanță de 6 ani, tratează monumentele sculpturale intrate în colecția M.N.A. până în 1881. Împărțită în

¹⁴⁹ Partea I: *Colecțiunea epigrafică a Muzeului până în anul 1881* (pp. 1-488), Tipografia Corpului Didactic, București, 1902; Partea a II-a: *Monumentele sculpturale*, ibid., București, 1908 (pp. 489-648).

doar două capitole („Reliefuli antice” și „Capete, statui și diferite fragmente sculpturale antice”), aceasta atrage atenția într-o măsură cu mult mai mare decât prima parte. Păstrându-și rigurozitatea, Tocilescu renunță adesea la rigiditatea savantului, și se lasă surprins în numeroase și atrăgătoare dizertații, cum e de pildă cea referitoare la jocul cu arșice la efebii athenieni.

Numărul VIII, din 1902, al *Revistei pentru Istoria, Arheologia și Filologia*, ne prezintă cinci articole semnate de Grigorie Tocilescu¹⁵⁰ asupra antichității. În primele dintre ele, Tocilescu publică o inscripție din colecția Mavros, cu o proveniență probabilă din insula Rheneia; inscripția prezintă un picior, tabula pe care este scris textul și, deasupra, două mâini înălțate pentru rugăciune. După lectura și traducerea inscripției – anatemă, magistrul indică alte inscripții similare în greacă și latină, face un excurs în religia ebraică și cultul îngerilor creștini și un studiu asupra anatemeilor pe tabule de plumb, cu conținutul și zeii invocați de ele și, în fine, caută similitudini cu alte monumente ce prezintă două mâini ridicate spre rugăciune. Al doilea articol prezintă un fragment de alabastru din colecția Bolliac, ce conține trei rânduri de caractere cuneiforme. Pe baza descifrării și traducerii efectuate de profesorul D. H. Müller din Viena, Tocilescu arată că este vorba de un fragment din analele regelui Asur-nasil-pal. Articolul al treilea are ca obiect un fragment de granit negru, din colecția Mavros, cu o inscripție hieroglifică descifrată de egiptologul J. Krall din Viena. Articolul al patrulea, în fapt transcrierea unei comunicări susținute la Paris, reia cele trei studii precedente. De notat faptul că aduce un omagiu Academiei

¹⁵⁰ „O carte de afurisenie de acum 2000 de ani (la Muzeul Național de Antichități), pp. 8-49; „Un fragment de cronică asyriană din secolul al IX-lea înainte de Christ, în Muzeul Național de Antichități”, pp. 100-105; „O inscripțiune hieroglifică pe un sarcofag egyptean în Muzeul Național de Antichități”, pp. 106-109; „Sur quelques monuments antiques du Musée de Bucarest – Communication faite à l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres de Paris, séance du 23 novembre 1900”, pp. 224-241; „Duoze statui antice din Micia”, pp. 268-273.

des Inscriptions et Belles-Lettres, prin dăruirea, în numele guvernului și al său personal, a două opere ale arheologiei românești: lucrarea lui Al. I. Odobescu, *Le Trésor de Pétrossa* și propria-i lucrare, *Fouilles et recherches archéologiques en Roumanie*. În sfârșit, ultimul dintre articole prezintă două statui descoperite la Micia, în colecția comitelui Dr. Géza Kunn, vice-președinte al Academiei Maghiare și președinte al Societății istorice din Deva. Statuile au fost văzute de arheologul român într-o vizită la reședința lui Kunn de la Maros-Nemeti și reprezentau pe Pan și „un patron de corăbieri”.

Anul 1903 marchează apariția unui nou studiu de o mai mare amploare¹⁵¹: „Câteva monumente epigrafice descoperite în România”. În total, sunt publicate 119 inscripții, de la Carsium, Grădiștea, Reșca (pe cărămidă), Bumbești și Drobeta (inscripții de fundare), Capidava, Tropaeum Traiani, Aegyssus, Cius, Tomis (monumente funerare și mici altare); de asemenea, sunt publicați o serie de stâlpi miliari și o inscripție în greacă descoperită la Apollonia.

În 1906, Grigorie Tocilescu publică ultima lucrare de mare întindere ce s-a constituit într-un volum: *Catalogul M.N.A. din București*¹⁵². Lucrarea nu reprezintă doar un interes muzeografic, ci dă și o serie de detalii privind activitatea redactorului ei. Încă din primele pagini sunt menționate cele aproape 2000 de inscripții și fragmente sculpturale și arhitectonice culese de Tocilescu în prodigioasa sa activitate. De asemenea, din acest simplu catalog, reiese acuta lipsă de spațiu a Muzeului, astfel că personalul său a fost silit să așeze 300 de pietre cu inscripții în depozit și încă altele, alături de coloane și piese arhitectonice ecleziastice, în grădina Universității. Desigur, cea mai prețioasă podoabă a M.N.A. era Tezaurul de la Pietroasa, despre care aflăm că, prin

¹⁵¹ „Câteva monumente epigrafice descoperite în România”, în *RI.A.F.*, IX, 1903, pp. 3-83.

¹⁵² *Catalogul Muzeului Național de Antichități din București*, Imprimeria Statului, București, 1906.

grija directorului muzeului, a fost definitiv restaurat în 1886, de către giuvaergiul vienez P. Telge. Un fapt semnificativ este inițierea așezării exponatelor pe epoci, cum este cazul dulapurilor I și II din „sala Mavros”, ce conțin obiecte preistorice. Dintre curiozitățile și obiectele rare aflate la acea dată în M.N.A. se pot aminti vasele din Danemarca, provenite din donația colecției Bülner, cele 1100 monede provenind din Egipt, din donația Lucaci, mumia lui Bes-en și a preotului zeului Ammon, donate de M. Krețulescu sau un cartonaj de mumie, alături de 4 ibiși și 4 papagali mumificați, donate în parte de căpitanul Horovitz din Cairo. În inventar, sunt prezente și piese extrem de valoroase: 179 de vase grecești, 59 de figuri de divinități din epoca romană, colecția de vase Cucuteni a lui N. Beldiceanu, cumpărata la 14 martie 1890 pentru suma de numai 2500 de lei, obiecte din vremea Renașterii, din colecția Mavros, piese obținute de M.N.A. în urma secularizării averilor mănăstirești, etc. În fine, referirile la activitatea arheologică a autorului abundă. Sunt amintite sondajele de la Sinaia și Petrești (unde s-au descoperit cuțite, nuclee de silex și „capul unui idol animalic”), săpătura de la Axiopolis (1898), cea de la Bivolari, sondajul din 1890 din necropola greco-romană de la Tomis, unde s-au săpat 85 de morminte în doar 6 săptămâni și de unde s-au adus nu mai puțin de 283 de vase; apoi, citim că în dulapul V din sala a treia sunt expuse obiecte descoperite în săpăturile de la Slăveni, Celei, Drobeta și Jidava; în sfârșit, autorul face adesea referire la activitatea sa la Adamclisi.

Anul morții magistrului aduce și ultimele articole relative la antichitate¹⁵³. În primul dintre ele, magistrul reia discuția în jurul satului dobrogean Adamclisi și arată că în cei 25 de ani de cercetări întreprinse acolo a decopertat orașul roman, a cercetat

¹⁵³ „Despre monumentele de la Adamklissi și diferite păreri asupra originii lor” (rezumatul comunicării din ședința din 27 martie 1906 a Academiei Române), în *R.I.A.F.*, X, 1909, pp. 87-105.

„Fouilles dans le Bas-Danube” (Communication faite à l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres de Paris, séance du 13 Octobre 1905, în *R.I.A.F.*, X, 1909, pp. 252-257.

monumentul triumfal și a descoperit monumentul funerar al soldaților căzuți în luptă. Partea cea mai interesantă este desigur cea referitoare la săpăturile din orașul roman. După descrierea zidului de incintă, din blocuri cubice, Tocilescu menționează cele 24 de turnuri și 4 porți cu câte două turnuri fiecare, templele scoase la lumină, băile, 3 bazine (cea „cu cripta”, forensis, cu 36 de coloane și bazine „de pe vremea când Adam-kissi era scaun episcopal”). În afara acestor obiective cunoscute, arheologul menționează un uriaș tumul aflat în vecinătate, ce depășea ca dimensiuni miezul monumentului triumfal, și pe care l-a interpretat ca aparținând unei căpetenii barbare, pe baza craniului, a câtorva oase și a doi cercei din argint în formă de inimioară descoperiți în mormânt. În încheierea comunicării, magistrul respinge încă o dată ipotezele avansate de K. Cichorius și A. Fürtwangler cu privire la originea monumentului triumfal.

Ultimul studiu tipărit în timpul vieții lui Tocilescu, „Fouilles dans le Bas-Danube”¹⁵⁴ se constituie de fapt într-o polemică cu Adolph Fürtwangler, ce considera că monumentul comemorează victoria lui Licinius Crassus asupra bastarnilor, în 27 î.e.n. Argumentele aduse de Tocilescu apar și astăzi deosebit de îndrituite: faptul că sfinxul de pe cilindru e din aceeași piatră ca și restul monumentului; uriașul tumul din vecinătate nu aparține nicidecum lui Cornelius Fuscus, ci unui șef barbar; deși stilul sculptural al edificiului poate aminti de epoca augusteană, în arta provincială au existat numeroase supraviețuiri.

După această scurtă parcurgere, o concluzie se detașează cu claritate. Dincolo de valoarea în sine a operei arheologice a lui Grigorie Tocilescu, se afla o semnificație mai profundă; momentul Tocilescu este unul de răscruce în arheologia clasică românească, el reprezintă abandonarea manierei romantice de cercetare a lui Bolliac și face tranziția spre fundarea unei riguroase științe, realizate, la noi, de către Vasile Pârvan. Situația în care s-a aflat magistrul este definitiv ambivalentă; o putem desigur

¹⁵⁴ Vd. N. 153.

considera fericită, dacă ne gândim la spațiul larg de manevră, la mulțimea siturilor necercetate până la el, sau la dobândirea unei provincii, Dobrogea, respirând încă la 1878 aerul antichității clasice; pe de altă parte, tocmai această libertate de acțiune și neputința de a se concentra doar asupra câtorva obiective, i-au atras vehemente critici ale contemporanilor și urmașilor. Mai mult încă, opera scrisă a arheologului poate fi privită ca o prelungire a acestui clivaj: multe din lucrările sale adăpostesc alături de cel mai ascuțit spirit critic și cele mai spumoase mostre de retorică romantică. Rolul pe care l-a avut de îndeplinit Grigorie Tocilescu este acela de deschizător de drumuri: în fundarea epigrafiei științifice în România; în inițierea arheologiei clasice; chiar în editarea de studii monografice, *Monumentul de la Adamclisi* reprezentând o decentă alternativă la opulentul tratat al lui Odobescu. *Le Trésor de Petrossa*; în fine, în săpăturile a zeci de puncte din Dobrogea și din Oltenia – și nu trebuie să uităm că Tocilescu a considerat întotdeauna că este de datoria urmașilor să-i continue și să-i sfârșască opera¹⁵⁵.

În încheiere, după ce am prezentat atâtea voci care critică pe diverse tonuri activitatea lui Tocilescu, se cuvine să-i dăm magistrului dreptul la replică, prin prezentarea câtorva sfaturi urmate și astăzi cu sfințenie de către arheologi: „procură-ți un ciur cu care în prezența D-tale să se strecoare pământul [...] spre a găsi obiecte [...] nu dărâma vreun zid, nu sparge vreun obiect și notează într-un ziar pe fiecare zi ceea ce sapi și ceea ce se găsește, ca și locul unde s-a[u] găsit obiectele”¹⁵⁶.

¹⁵⁵ D. Tudor, „Gr. Tocilescu și arheologia Olteniei”, *loc. cit.*, p. 578.

¹⁵⁶ Citat în Alexandra Ștefan, *loc. cit.*, p. 122.

Addenda

A. Bibliografia lucrărilor lui Grigorie Tocilescu privind antichitatea

(O atare bibliografie poate fi găsită în articolul lui R. Vulpe, „Un Pionnier des sciences archéologiques en Roumanie: Grigorie G. Tocilescu”, în *Dacia*, N.S., II, 1959, pp. 607-612. Vom semna lucrările ce nu apar în această bibliografie cu un asterisc.)

1. *Despre legat în dreptul roman și în dreptul român; preces de un studiu istoric asupra legatelor din timpurile primitive până astăzi*, București, 1874, XL+112 p.
2. „Cercetări asupra popoarelor care au locuit țările române de la stânga Dunării, mai înainte de conștina acestori țări de către imperatorul Traian”, în *A.S.A.R.*, seria I, X, 1877, p. 362 și urm.
3. *Monumentele epigrafice și sculpturale ale Muzeului de Antichități din București și a altor colecțiuni particulare din România*, București, 1878, 12 p.
4. *Raport asupra unei misiuni epigrafice în Bulgaria*, București, 1878, 29 p.
5. „Inscripfen aus Rumänien”, în *A.E.M.*, III, 1879, pp. 40-46
6. *Dacia înainte de Romani: Cercetări asupra popoarelor care au locuit țările române de la stânga Dunării mai înainte de conștina acestori țări de către imperatorul Traian*, București, 1880, X+587 p.
7. „Monumente epigrafice și sculpturale din Dobrogea”, în *R.I.A.I.*, I și II, 1883, pp. 97-132 și 248-282.
8. „Inscripfen aus der Dobrutscha”, în *A.E.M.*, VI, 1882, pp. 1-52.
9. *Neue Inschriften aus der Dobrutscha*, în *A.E.M.*, VIII, 1884, pp. 1-34; XI, 1887, pp. 19-70; XIV, 1891, pp. 10-37.
10. „Comunicațiune asupra monumentului de la Adam-Klissi”, în *A.A.R.*, seria a II-a, XII, 1890, pp. 29-36 și 38-40.
11. „Das trajanische Siegesmonument von Adam-Klissi”, în *B.I.A.G.*, VI, 1, 1891, pp. 151-152.

12. „Rezultatele cercetării arheologice făcute în vara anului 1891 la castrul roman de lângă Adam-Klissi”, în *A.A.R.*, seria a II-a, XIV, 1891, pp. 13-34.
13. *Castrul Tropaeum Traiani de lângă Adam-Klissi. Raport prezentat D-lui ministru al Cultelor și Instrucțiunii Publice*, București, 1892, 9 p.
14. ***. „Monumentul triumfal al lui Trajan de la Adam-Klissi” (Conferință publică ținută la Atheneul Român 5 aprilie 1893, în prezența M.S. Regelui), în *R.I.A.F.*, VI, 1893, pp. 265-300.
15. ***. „Nouvelles recherches sur le Monument de Tropaeum (Communication lue à l’Académie des Inscriptions et Belles Lettres de Paris, séance du 21 Juillet 1893), în *R.I.A.F.*, VII, 1897, pp. 254-259 = *Fouilles et recherches archéologiques en Roumanie*, pp. 29-59.
- 16.***. Sur le monument triomphal de l’empereur Trajan à Adam-Klissi (Drobudja) et la ville de Tropaeum Traiani (Communication lue a l’Académie des Inscriptions et Belles Lettres de Paris, séance du 8 Juillet 1892), în *R.I.A.F.*, VII, 1894, pp. 241-253 = *Fouilles et recherches archéologiques en Roumanie*, pp. 5-28.
17. „Monumentul de la Adamklissi” în *Tinerimea Română*, IX, 1, 1894, pp. 9-11.
18. „Inscripfen aus Racovitza – Copaceni”, în *A.E.M.*, XVII, 1894, pp. 224-226.
19. „Raport asupra lucrărilor de explorare întreprinse pe *limes Alutanus*, în *A.A.R.*, seria a II-a, XVIII, 1895-1896, pp. 97-113.
20. *Monumentul de la Adamklissi: Tropaeum Traiani*, publicat în colaborare ce Otto Benndorf și George Niemann, Viena, 1895, 172 p.
21. *Das Monument von Adamklissi*, în colaborare cu Otto Benndorf și Georg Niemann, Wien, 1895, 149 p.
22. „Über die Ausgrabungen in der Stadt Tropacensium Civitas”, în *Verhandl. d. 43. Kers. Deutsch. Philol. u. Schulm*, Köln, 1895, pp. 193-200.
23. *Cuvântare la înmormântarea lui Al. Odobescu în numele Academiei Române, la 11 noiembrie 1895*, București, 1896, 7 p.
24. „Neue Inschriften aus Rumänien”, în *A.E.M.*, XVII, 1894, pp. 81-118, XIX, 1896, pp. 79-111 și 213-229.

25. *Omer la Reșca*, București, 1897, 8 p.
26. *Tabele pentru exerciții arheologice. Fasciculul I: Ceramica greacă, reprezentățiunile figurate ale zeilor și heroilor greci și romani*, București, 1897, 4 p.+XXXI pl.
27. *Res gestae divi Augusti quibus orbem terrarum imperio populi Romani subiecit, et impensae quas in rem publicam populumque Romanum fecit*, București, 1898, 29 p.
28. „Monumentul triumfal de la Adam-Clissi”, în *Ovidiu*, I, 1898-1899, pp. 2-289 passim.
29. „Un monument epigrafic găsit la Iglîța”, în *Tinerimea Română*, I, 1898, 70 p.
30. *Fouilles et recherches archéologiques en Roumanie; Communications faites à l'Académie des Inscriptions et Belles Lettres de Paris 1892-1899*, București, 1900, 243 p.
31. „Explicațiuni despre lucrarea *Poids et monnaies romaines* de M. Sutz, în *A.A.R.* seria a II-a, XXIII, 1901, pp. 67-68.
32. „Despre sarcofagul de la Găiești”, în *A.A.R.*, seria a II-a, XXIV, 1901, pp. 27-30.
33. ***. „O carte de afurisenie de acum 2000 de ani (La Muzeul Național de Antichități)”, în *R.I.A.F.*, VIII, 1902, pp. 8-49.
34. ***. „Un fragment de cronică assyriană din secolul al IX-lea înainte de Christ în Muzeul Național de Antichități”, în *R.I.A.F.*, VIII, 1902, pp. 100-105.
35. ***. „O inscripțiune hieroglifică pe un sarcofag egyptean în Muzeul Național de Antichități”, în *R.I.A.F.*, VIII, 1902, pp. 106-109.
36. ***. *Sur quelques monuments antiques du Musée de Bucarest (Communication faite à l'Académie des Inscriptions et Belles Lettres de Paris, séance du 23 novembre 1900)*, în *R.I.A.F.*, VIII, 1902, pp. 224-241.
37. ***. „Doue statui antice din Micia”, în *R.I.A.F.*, VIII, 1902, pp. 268-273.
38. *Monumentele epigrafice și sculpturale ale Muzeului Național din București. I: Colecțiunea epigrafică a Muzeului până în 1881* (pp. 1-488),

- București, 1902; *II: Monumentele sculpturale* (pp. 489-648), București, 1908.
39. „Comunicațiuni arheologice și epigrafice”, în *A.A.R.*, seria a II-a, XXV, 1902, 11 p.
40. „Communication sur les routes et les valums romaines en Valachie”, în *A.A.R.*, seria a II-a, XXV, 1902, 14 p.
41. „Valurile antice din Dobrogea”, în *Tinerimea Română*, V, 1902, p. 14 și urm.
42. „Fouilles d'Axiopolis”, în *Festschrift zu Otto Hirschfelds 60. Geburtstage*, Berlin, 1903, pp. 267-275.
43. „Câteva monumente epigrafice descoperite în România”, în *R.I.A.F.* IX, 1903, pp. 3-80.
44. „Elogiu memoriei lui Theodor Mommsen, pronunțat în ședința Academiei Române din 24 octombrie 1903”, în *A.A.R.*, seria a II-a, XXVI, 1903, pp. 42-46.
45. „Ein neues Militärdiplom des Kaisers Hadrianus”, în *J.O.A.I.*, II
46. „Funde în Rumänien”, în *AA.*, 3, 1904, 2 pp.
47. „Comunicațiuni arheologice și epigrafice”, în *A.A.R.*, seria a II-a, XXIX, 1906-1907, pp. 100-103.
48. *Catalogul Muzeului Național de Antichități din București. Edițiune prescurtată*, București, 1906, 164 p.
49. „Despre monumentele de la Adam Klissi și diferite păreri asupra originii lor”, în *R.I.A.F.*, X, 1909, pp. 87-105.
50. „Fouilles dans le Bas-Danube (Communication faite à l'Académie des Inscriptions et Belles Lettres de Paris)”, în *R.I.A.F.*, X, 1909, pp. 252-257.
51. „Asupra comunicării lui M. Sutz la Congresul Internațional de Arheologie de la Cairo, asupra originii assyro-chaldeene a greutăților romane”, în *A.A.R.*, seria a II-a, XXXI, 1909, pp. 283-285.

B. Conferințe (Comunicări inedite privind Antichitatea)

- 1883 – „Izvoarele istoriei românilor”
- 1884 – „Dacia sub Romani”

1887 – „Viața municipală în Dacia”

1889 – „Tomis în epoca greco-romană”

1894 – „Traian”

1902 – „Călătoria studenților în Grecia”

*** 1902 – „Sarmizegetusa și monumentele ei”

***1902 – „Obiectele antice din aur și din argint descoperite în România”

1904 – „Monumentele noastre”

1907 – „Țările Române și sistemul de apărare în epoca romană”

(***. Conferințele marcate cu asterisc au fost ținute la Academie, iar celelalte la Atheneul Român)

Bibliografie

Antonescu, Teohari, *Le trophée d'Adamclissi (Étude archéologique)*, Tipografia Națională I. S. Ionescu, Jassy, 1909.

Apostolescu, N. I., „Din viața lui Tocilescu”, în *R.I.A.F.*, XI, partea I, 1910, pp. 356-261.

Apostolescu, N. I., *Hasdeu și Tocilescu*, (Conferință ținută la Societatea Istorică Română la 18 februarie 1912), Carol Göbl, 1913.

Apostolescu, N. I., în *Omagiu lui Grigorie G. Tocilescu*, Tipografia Corpului Didactic, București, 5 octombrie 1900, p. 5.

Apostolescu, N. I., *Tocilescu* (Conferință ținută la Atheneul Român la 11 martie 1912), Albert Baes, București, 1912.

Barnea, Ion și Ștefănescu, Ștefan, *Bizantini, români și bulgari la Dunărea de Jos (Din istoria Dobrogei, vol. III)*, Ed. Academici, București, 1971.

Bulei, Ion, *Atunci când veacul se naștea*, Ed. Eminescu, București, 1990.

*** „Comunicări de la Muzeul Național de Antichități”, în *R.I.A.F.*, VIII, 1902, pp. 281-284.

- Condurachi, Em., „Învățămintul arheologiei și istoriei vechi la Universitatea București”, în *A.U.B. (S.S.S.-I.)*, XIII, 1964, pp. 13-32.
- Dinu, Ion, *Ruinele romane de la Adamclisi*, Institutul de Arte Grafice al ziarului „Dobrogea Jună”, Constanța, 1928.
- Doruțiu-Boilă, Emilia, „Asupra inscripției votive a monumentului de la Adamclisi”, în *St.Cl.*, XXV, 1988, pp. 45-56.
- Florescu, Florea Bobu, *Monumentul de la Adamclisi*, ed. a II-a, Ed. Academiei, București, 1961.
- Goia, Vistian, *B.P. Hasdeu și discipolii săi*, Ed. Minerva, București, 1987.
- *** „Grigorie Gr. Tocilescu (1850-1909)”, necrolog, în *R.I.A.F.*, XI, partea I, 1910, pp. 7-14.
- Ionescu-Gion, G., în *Omagiu lui Grigorie G. Tocilescu: 26 octombrie 1900*, Tipografia Corpului Didactic, București, 25 octombrie 1900, p. 1-2.
- Iorga, Nicolae, „Cum se predă istoria în școalele noastre”, în *Convorbiri Literare*, XXXIV, 1900, pp. 42-77 și 206-236.
- Iorga, Nicolae, *Două concepții istorice*, discurs de recepție în Academia Română, 17 mai 1911, Carol Göbl, București, 1911.
- Iorga, Nicolae, „Explicațiunea monumentului de la Adam-Clissi”, în *A.R.M.S.I.*, seria a III-a, XVII, 1936, pp. 201-204.
- Kogălniceanu, Mihail, *Opere, vol. V, Oratorie – tomul III: 1878 - 1889*, Partea a II-a (1881-1883), ed. Georgeta Penelea, Ed. Academiei, București, 1986.
- Lăpușan, Aurelia, Lăpușan, Ștefan și Birda, Tiberiu, *Cernavoda 1995*, Ed. Mondograp, Constanța, 1995.
- Murnu, George, *Noi săpături în cetatea Tropaeum*, Carol Göbl, București, 1910.
- Onu, Liviu și col., editori, *Scrisori către Ovid. Densusianu*, vol. III, Ed. Minerva, București, 1984.
- Popescu, Dorin, „Le centenaire de M.N.A.”, în *Dacia*, N.S., VIII, 1964, pp. 39-46.

- Rosetti, Radu D., în *Omagiu lui Grigorie G. Tocilescu: 26 octombrie 1900*, Tipografia Corpului Didactic, București, 25 octombrie 1900.
- Săndulescu, Al. coord., *B.P. Hasdeu și contemporanii săi români și străini*, 3 vol. De corespondenta, Ed. Minerva, București, 1983, Vol. II, pp. 254-282 – corespondența cu Tocilescu.
- Stăurcanu, M., în *Omagiu lui Grigorie G. Tocilescu: 25 octombrie 1900*, Tipografia Corpului Didactic, București, 1900, p. 2.
- Ștefan, Alexandra, „Istoricul Muzeului Național de Antichități din București – Institutul de Arheologie: II. Progrescle arheologiei și Muzeografiei românești în perioada 1881-1927”, în *S.C.I.V.A.*, XXXV, 2, 1984, pp. 109-143.
- Ștefănescu, Ștefan, „Grigore G. Tocilescu – Omul și opera”, în *A.R.M.S.I.*, seria a IV-a, X, 1985, pp. 95-98.
- Tudor, Dumitru, „Grigore G. Tocilescu și arheologia Olteniei”, în *S.C.I.V.A.*, XXVII, 4, 1976, pp. 573-579.
- Tudor, Dumitru, „Obiecte de metal din Drobeta descoperite în săpăturile lui D. C. Butculescu (1883) și Grigore G. Tocilescu (1806-1899)”, în *Drobeta*, ed. de Muzeul Regional Porțile de Fier”, Drobeta-Turnu Severin, 1976, pp. 117-138.
- Tudor Dumitru, *Oltenia Romană*, ed. a II-a, Ed. Științifică, București, 1958.
- Tudor, Dumitru, *Orașe, târguri și sate în Dacia romană*, Ed. Științifică, București, 1968.
- Vulcan, Iosif, *Însemnări de călătorie*, vol. I, ed. îngrijită de Lucian Drimba, Ed. Minerva, București, 1994.
- Vulpe, Radu, „Centenarul Muzeului Național de Antichități”, în *St.Cl.*, VI, 1964, pp. 269-272.
- Vulpe, Radu și Barnea, Ion, *Romanii la Dunărea de Jos (Din istoria Dobrogei*, vol. II), Ed. Academiei, București, 1968.
- Vulpe, Radu, „Grigorie G. Tocilescu – cercetător al antichității și director al M.N.A.”, în *R.M.*, II, 1, 1965, pp. 29-38.

Vulpe, Radu, „Un pionnier des sciences archéologiques en Roumanie – Grigorie G. Tocilescu (1850-1909)”, în *Dacia*, N.S., II, 1959, pp. 607-612.

Zaharia, Eugenia și Mitrea, Bucur. „Sur le développement de l'archéologie et de la numismatique en Roumanie”, în *R.R.H.*, X., 1, 1971, pp. 101-127.

Lucrările lui Gr. Tocilescu folosite în acest studiu

- *Antichități*, text litografiat, în redacția lui E. Economu, Fondul B.C.U. – Facultatea de Istorie, cota C.R. III 1010
- *Catalogul Muzeului Național de Antichități din București* [48]
- „Câteva monumente epigrafice descoperite în România” [43]
- *Cum se scrie la noi istoria (Duo istorici: G. Panu și P. Cernătescu – Schițe critice)*, Tipografia Curții, București, 1874
- *Cuvântare rostită la înmormântarea lui Al. Odobescu* [23]
- *Dacia înainte de Romani* [6]
- „Despre monumentele de la Adamclissi și diferite păreri asupra originii lor” [49]
- „Doue statui antice din Micia” [37]
- „Fouilles dans le Bas-Danube” [50]
- *Fouilles et recherches archéologiques en Roumanie* [30]
- „Monumente epigrafice și sculpturale din Dobrogea” [7]
- *Monumente epigrafice și sculpturale ale Muzeului Național de Antichități* [38]
- *Monumentul de la Adamklissi: Tropaeum Traiani* [20]
- „Monumentul triumfal al lui Trajan de la Adam-Klissi” [14]
- „Neue Inschriften aus der Dobrutscha” [9]
- „Neue Inschriften aus Rumänien” [24]
- *Omer la Reșca* [25]
- *Res gestae Divi Augusti* [27]
- „O carte de afurisenic de acum 2000 de ani” [33]
- „O inscripțiune hieroglică pe un sarcofag egiptean” [35]

- „Sur le monument triomphal de l'empereur Trajan a Adam-Klissi (Dobroudja) et la ville de Tropaeum Trajani” [16]
- „Sur quelques monuments antiques du Musée de Bucarest” [36]
- „Un fragment de cronică assyriană” [34]

Lista abrevierilor

<i>AA.</i>	- Archäologisches Anzeiger, Berlin
<i>AA.R.</i>	- Analele Academiei Române, București
<i>A.E.M.</i>	- Archäologisch-Epigraphische Mitteilungen aus Österreich-Ungarn, Wien
<i>A.R.M.S.I.</i>	- Academia Română – Memoriile Secției Istorice, București
<i>A.S.A.R.</i>	- Analele Societății Academice Române, București
<i>A.U.B. (S.S.S.-I.)</i>	- Analele Universității București (Secția Științe Sociale – Istorie), București
<i>B.I.A.G.</i>	- Bulletino dell' Istituto Germanico, Roma = Ber.R.G.K. – Deutsches Archäologische Institut, Bericht der Romisch-Germanischen Kommission, Frankfurt am Main
<i>Dacia</i>	- Dacia, recherches et découvertes archéologiques en Roumanie, N.S., Bucarest
<i>J.Ö.A.I.</i>	- Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Instituts, Wien
<i>R.I.A.F.</i>	- Revista pentru Istorie, Arheologie și Filologie, București
<i>R.M.</i>	- Revista Muzeelor, București
<i>R.R.H.</i>	- Revue Roumaine d'Histoire, București
<i>S.C.I.V.A.</i>	- Studii și Cercetări de Istorie Veche și Arheologie, București
<i>St. Cl.</i>	- Studii Clasice, București

În paginile ce urmează vom reda o comunicare făcută de Grigorie Tocilescu la Académie des Inscriptions et Belles Lettres de Paris, publicată pentru întâia oară în *R.I.A.F.*, VII, 1894, pp. 241-243 și reluată în capitala lucrare *Fouilles et recherches archéologiques en Roumanie*, pp. 5-28. Ne-am decis să prezentăm această lucrare deoarece este, pe de o parte, radiografia cercetărilor întreprinse pe marginea monumentului triumfal, iar pe de altă parte, prima dare de seamă asupra săpăturilor efectuate în așezarea Tropaeum Traiani, a cărei importanță nu mai este nevoie să o subliniem.

SUR LE MONUMENT TRIOMPHAL DE L'EMPEREUR TRAJAN A ADAM-KLISSI (Dobroudja) ET LA VILLE DE TROPAEUM TRAJANI

Communication lue à l'Académie Des Inscriptions et Belles-Lettres de Paris, Séance du 8 Juillet 1892¹.

I. Le monument d'Adam-Klissi

1. Situation et historique du monument

A 30 kilomètres environ vers l'est de Medjidié et à 20 km. vers le sud de Rassoava, sur un point culminant de la plaine, s'élève isolée une massive construction circulaire en forme de tour de pierre.

Le monument est situé au N.-Ouest de la vallée *Urloia*, entre les villages d'Adam-Klissi et d'Iusfanar; il domine d'une hauteur d'environ 25 m. toutes les sommités d'alentour à une distance de 4-5 heures. A 20-25 minutes de distance, à un kilomètre environ, dans la vallée d'Urloia (entre les villages d'Adam-Klissi et d'Urloia), vers le S.-Ouest du monument, on

¹ «M. Tocilescu, sénateur roumain, directeur du *Musée de Bucarest*, expose à l'Académie, avec de nombreuses photographies à l'appui, les résultats des fouilles récentes pratiquées sous sa direction auprès d'un monument de la Dobroudja (Roumanie), connu depuis longtemps, mais resté inexpliqué. Ce monument, dit Adam-Klissi, présente l'aspect d'une grosse tour ornée de bas-reliefs. M. Tocilescu a pu établir qu'il a été construit vers l'an 108 de notre ère, en souvenir des victoires remportées par Trajan sur les Daces. Les sculptures qui décorent l'édifice et qui ont été retrouvées presque complètement se rapportent aux campagnes de Trajan et offrent par suite de nombreux points de comparaison avec les bas-reliefs de la colonne Trajane à Rome. La ville antique prit le nom du trophée et s'appela *Tropaïos* ou *Tropaeum Trajani*. M. Tocilescu annonce que les fouilles seront continuées et qu'une publication illustrée sera consacrée à la description du monument triomphal.»

(*Revue critique*, 18 juillet 1892. Comp. *Journal des Débats*, *Le Temps*, *Le Matin*, *Le Soir*, *La France*, etc.)

voit d'imposantes ruines; ce sont celles d'un grand camp romain qui présente encore des restes de remparts, de fossés, de murailles, et une porte cintrée sur la face Est; à côté on aperçoit quelques traces d'une ville antique qui devait s'étendre jusqu'au village d'Adam-Klissi. Un ancien chemin, visible encore par places, reliait le castrum stativum et la ville avec le monument.

Les photographies que j'ai l'honneur de vous présenter donnent une idée de l'état des ruines avant les fouilles qui ont commencé l'été passé. Comme on peut le voir, la tour, autrefois revêtue de pierres de taille, se terminait par un cône arrondi en forme de meule de foin; au pied de la tour, quelques arbustes cachaient encore en partie aux regards de grands blocs de pierre, tandis que d'autres blocs, déterrés à la suite de précédentes fouilles, gisaient çà et là, encombrant les abords du monument.

Aujourd'hui les restes de la tour ont un peu changé d'aspect. Débarassés de toute la végétation et de la terre qui s'y étaient accumulées, ils présentent l'apparence d'un massif cylindrique en maçonnerie; toute autour, on voit un escalier circulaire avec sept marches conservées en grande partie (pl. A).

La tour était autrefois bien plus élevée; elle n'a plus maintenant que 18 mètres de hauteur et 25-27 mètres de diamètre.

Le nom donné à ce monument en turc est *Kumbet* (tumulus) ou Adam-Kilessi = Adam-Klissi (Église de l'homme). Cette dernière désignation s'explique sans doute par le fait qu'au moment de la conquête musulmane le sommet de la tour conservait encore une ou plusieurs des statues qui la décoraient.

Du reste, les habitants racontent toutes sortes d'histoires au sujet de ce monument. Comme à sa partie supérieure on voit une ouverture carrée, pratiquée, dit-on, par les Anglais qui ont voulu pénétrer dans l'intérieur, les Turcs et les Roumains des villages d'alentour prétendent avoir vu tirer de l'eau de ce puits; ils disent que l'eau était amenée de loin par un souterrain de plus de 10 kilomètres; qu'un jour un paysan, cherchant son boeuf dans le souterrain, aurait rencontré un grand taureau noir, qu'il l'aurait tué, et puis, retrouvant son boeuf, aurait continué son chemin

dans ce souterrain, et serait enfin arrivé jusqu'au sommet de la tour d'Adam-Klissi.

Ce qui a pu donner naissance à cette légende c'est l'ondulation de terrain qui commence à quelque distance de la tour et aboutit aux ruines du camp; cette ondulation a été prise pour une voie souterraine, tandis qu'en réalité ce n'est que l'ancien chemin mentionné comme établissant une communication entre la tour et le camp.

2. Résumé des premières explorations

La première personne qui ait attiré l'attention du monde savant sur notre monument, fut le maréchal de Moltke dans une lettre datée du 2 Novembre 1837 et publiée dans son ouvrage: *Sur la situation de la Turquie en 1835-1839*²:

“Dans la direction du Danube et à trois heures et demie de Rassoava, nous avons trouvé une ruine remarquable que les Turcs appellent Adam-Kalessi ou l'église d'Adam. C'est une solide construction en pierre, ayant la forme d'une coupole revêtue autrefois de reliefs et de colonnes, dont les restes sont épars sur une grande distance tout alentour. On a vainement essayé deux fois de pénétrer dans le solide noyau de cette construction; une mine a été poussée jusqu'au-dessous des fondations au prix de grandes fatigues, mais n'a fourni aucune découverte. La ruine, dans son état actuel, présente à l'extérieur l'aspect d'un grand amas de pierres mêlées à du mortier tout aussi dur que la pierre. Mais au milieu de cette masse se trouve un noyau impénétrable composé de grands blocs de pierre de taille. C'est probablement le monument funéraire d'un général romain.”

Comme on vient de le voir, le maréchal de Moltke a reconnu au premier abord: 1° qu'il s'agissait d'un monument romain; 2° que ce monument se compose de deux parties, un noyau construit en grandes pierres de taille, et une muraille circulaire qui l'enveloppe, formée de petits matériaux reliés par un

² *Briefe über Zustände und Begebenheiten in der Türkei in den Jahren 1835-1839.*

ciment très dur; 3⁰ que la tour a dû être autrefois revêtue de reliefs et de colonnes et 4⁰ que l'ouverture pratiquée à la partie supérieure de l'édifice n'est qu'un ouvrage de date tout à fait récente. Cela exclut l'hypothèse d'un puits, ou d'un couloir donnant accès dans une chambre funéraire à l'intérieur du monument.

Trois ans plus tard, M. de Vincke publia une description plus détaillée du même monument dans son étude: *Sur la vallée de Karassu entre le Danube et la Mer Noire* publiée dans le *Bulletin de la Société géographique de Berlin*, 1-ère année, Berlin 1840³).

Mais comme M. Moltke, Vincke se trompa en voyant dans cette construction le mausolée d'un Empereur ou d'un général. Vincke signala en même temps les ruines situées à quelque distance du monument principal et les prit pour les vestiges d'une ville ancienne, dont le nom serait inconnu.

En 1856, le médecin et naturaliste C. W. Wutzer, alors professeur à l'Université de Bonn, eut l'occasion de voir notre monument; il en a donné une description dans le premier volume de son ouvrage: *Voyage dans l'Orient de l'Europe*⁴). Cette description, assez exacte pour l'ensemble, devient fantaisiste lorsque l'auteur croit voir sur les bas-reliefs qui émergeaient du sol à son époque, plusieurs têtes d'animaux sauvages (loups, hyènes) et même quelques serpents; il en est de même lorsqu'il croit reconnaître dans la Tour d'Adam-Klissi une construction persane et dans les détails du costume d'un prisonnier barbare, des inscriptions cunéiformes.

Mais Wutzer nous donne des renseignements précieux sur l'ouverture qui existe à la partie supérieure du monument; elle aurait été pratiquée, d'après la tradition locale, par un pacha turc, qui cherchait des trésors au centre. Wutzer cite une autre tradition

³ *Das Karassu-Thal zwischen der Donau unterhalb Rassowa und dem Schwarzen Meere bei Küstendtschi* (Monatsberichte über die Verhandlungen der Gesellschaft für Erdkunde zu Berlin, erster Jahrgang, Berlin, 1840).

⁴ *Reise in den Orient Europa's und einen Theil Westasiens*, Elberfeld, 1860.

locale suivant laquelle Saïd, pacha de Silistrie, accompagné de quelques voyageurs étrangers, aurait emporté quelques-unes des sculptures qui ornaient le monument. J'ai recueilli à mon tour cette tradition et je le crois que les sculptures enlevées par Saïd sont aujourd'hui à Tchimli Kiosk⁵).

Presque à la même époque, un ingénieur français chargé d'une mission dans la Dobroudja, M. Jules Michel, visita les ruines d'Adam-Klissi; il donna une description dans son mémoire intitulé: *Les travaux de défense des Romains dans la Dobroudscha*⁶). Comme de Moltke et de Vincke, il vit dans ce monument un tombeau; il ajouta que cette construction massive, située sur une éminence, avait pu servir à la défense militaire du pays et en particulier de la ville, dont les ruines se voient à une petite distance; il reconnut que tout le massif était autrefois garni d'un revêtement en pierres de taille, qui pour la plus part ont été arrachées et transportées dans les cimetières voisins. "Quelques-unes sont restées au pied du monument: deux entre autres, dit M. Michel, portent des bas-reliefs remarquables. Le profil des personnages, leur pose, la forme de leurs vêtements rappellent les oeuvres de la Rome impériale, mais le dessin d'une incorrection qui accuse une main barbare... Dans les cimetières voisins, nous avons reconnu quelques débris de corniches, des pierres sculptées, portant des ornements imbriqués comme des écailles de poissons." Ces pierres sans doute faisaient partie de la toiture du monument.

Quelques années plus tard, en 1867, le géologue viennois, K. Peters, dans son étude *Sur la géographie et la géologie de la Dobroudja*⁷), consacre deux pages à la tour d'Adam-Klissi; il la considère lui aussi comme un mausolée et croit que l'ouverture de la partie supérieure date de l'antiquité; il joint à son texte trois

⁵ Cette prévision a été, du moins en partie, réalisée. Un des bas-reliefs a été retrouvé au mois d'Avril 1893 dans un jardin de Constantinople.

⁶ *Mémoires de la Société des Antiquaires de France*, tome XXV.

⁷ *Grundlinien zur Geographie und Geologie der Dobrudscha*. (Denkschriften der Wiener Akademie, Mathem., Abth., Wien 1867, p. 63-64).

figures: une vue générale du monument, tel qu'il se présentait alors, une coupe de l'ouverture et la reproduction, malheureusement inexacte, d'un des bas-reliefs alors visibles. Il a commis en outre la même erreur que M. Wutzar, en prenant pour du marbre la matière des sculptures et des bas-reliefs, qui est, en réalité, un calcaire coquillier assez dur, extrait des carrières voisines, où l'on voit encore les traces de l'exploitation antique.

Si nous ajoutons que Sacken, ancien Conservateur du Musée des Antiques de Vienne, a reconnu le premier dans un des bas-reliefs le costume d'un barbare dace, nous aurons signalé toutes les mentions qui ont été faites de notre monument avant l'année 1881.

3. Les dernières explorations

A cette époque la Dobroudja se trouvant annexée au royaume de Roumanie, l'accès du pays devint plus facile, et par suite les études d'archéologie et d'histoire prirent un plus grand développement.

Ayant été à cette date chargé de diriger le musée national de Bucarest, mon attention fut spécialement attirée par le monument d'Adam-Klissi.

Déjà un de mes compatriotes, M. M. Soutzo, dans un article intitulé *Coup d'oeil sur les monuments antiques de la Dobroudja* et publié par la *Revue Archéologique* de 1881, avait consacré quelques pages à ce monument, mais il le considérait comme antérieur aux Romains et attribuait sa construction au peuple thrace des Odrysses.

De 1882 au mois de Septembre 1890, j'ai poursuivi autour du monument d'Adam-Klissi cinq campagnes de fouilles; elles m'ont permis de déterminer avec certitude le caractère de ce monument et la date précise de sa construction.

Pendant mes quatre premières expéditions, j'ai dégagé l'ensemble du monument et j'ai retrouvé la plus grande partie des

sculptures: frises, métopes⁸, créneaux, statues, pièces du trophée, ainsi qu'une partie des fragments de l'inscription dédicatoire, grâce auxquels j'ai pu dater le monument.

Plus de 40 métopes, 30 pièces de la frise et une bonne partie du trophée ont été transportées par mes soins au Musée National de Bucarest.

Mes communications faites à diverses reprises à l'Académie Roumaine contribuèrent à éveiller l'attention du gouvernement sur l'importance du monument, et dès lors il fut décidé qu'on pousserait les fouilles jusqu'à la fin.

C'est en compagnie de M. Niemann, l'explorateur bien connu de Samothrace et de la Lycie, que j'ai entrepris mes derniers travaux. M. Otto Benndorf est venu assister à nos recherches pendant dix jours. Notre tâche était grandement facilitée par la présence de 80 soldats mis à notre disposition par le gouvernement roumain.

Nous avons d'abord déblayé complètement la tour, l'escalier de 7 marches et la plate-forme qui l'entourait; en outre nous avons recherché, dans les villages environnants, tous les débris d'architecture ou de sculpture qui avaient été arrachés du monument et employés à divers usages par les habitants actuels.

Cette double série de recherches, dont les résultats ont été considérables, a donné tous les éléments nécessaires à la restauration complète du monument (Pl. B).

4. Description du monument

Il se composait dans son ensemble d'une tour de forme cylindrique, surmontée d'un gigantesque trophée: c'était juste une *saxea turris*, dont parle Florus III, 3: "*saxeas erexere turres et desuper exornata armis hostilibus trophaea fixere.*"

La tour cylindrique, haute de 32 mètres et mesurant 30 mètres de diamètre, était constituée dans sa plus grande partie par une sorte de blocage très dur; au centre se trouve encore un

⁸ Ce terme ne doit pas être pris dans son acception étroite.

noyau quadrangulaire en pierres de taille à joints parfaits, situé exactement au-dessous du trophée; le blocage qui entourait ce premier noyau a été décoré sur sa face extérieure d'un revêtement que nous décrivons plus loin.

Cette tour reposait sur une plate-forme circulaire, de telle sorte qu'il règne au pied du monument un premier trottoir large de 1m. 70 et formé de grandes dalles. On accédait à ce trottoir par un escalier circulaire de 7 marches qui sont restées presque toutes en place.

Au bas de l'escalier, un second trottoir large de 4 mètres et construit en béton, entourait le monument tout entier. La tour se terminait à sa partie supérieure par un toit de forme à peu près conique, construit avec des plaques de calcaire disposées à la façon de tuiles. Au centre et juste au-dessus du noyau quadrangulaire que nous avons signalé plus haut, se dressait, sur un socle hexagonal, le trophée proprement dit.

Le revêtement extérieur de la tour cylindrique se compose de deux parties très distinctes; la partie inférieure est constituée au-dessus d'un socle qui repose directement sur la plate-forme de l'escalier par six rangées de pierre de taille sans ornements; le socle, la première rangée et une partie de la seconde, sont encore en place. Le socle et les six rangées de pierre de taille avaient une hauteur de 4^m13.

La partie supérieure du revêtement, de beaucoup la plus intéressante, se composait de cinq parties distinctes:

I^o Une première frise, haute de 0^m59 centimètres, est ornée principalement de feuilles d'acanthe en spirale et terminée par une tête de loup dentée, qui rappelle les étendards daces, figurés sur la Colonne Trajane (Pl. C nr. 1).

II° Deuxièmement, une ligne de métopes, hautes de 1^m50 et larges de 1^m15. D'après nos calculs, ces métopes devaient être au nombre de 54; nous en avons retrouvé 49 parmi les bas-reliefs qui gisaient encore au pied du monument, ou qui avaient été dispersés dans les environs. Il y a encore un au musée de Tchinkli-Kiosk.

Les scènes représentées sur ces métopes sont des épisodes d'une campagne militaire.

Ces métopes étaient séparées par des pilastres alternativement cannelés et décorés des rinceaux, ayant la même hauteur que les métopes et une largeur moyenne de 0^m59 (Pl. C nr. 2 et 3).

III° Troisièmement, au-dessus de la ligne des métopes et des pilastres, une seconde frise, dont chaque pièce était reliée en son milieu par un crampon en fer au pilastre exactement situé au-dessous. Cette seconde frise, haute, comme la première, de 0^m59 centimètres, est décorée beaucoup plus simplement; elle est ornée de palmettes et de volutes (Pl. C nr. 4).

IV° Quatrièmement: une corniche composée d'une grande *simā* et d'un *torus* sans ornement. L'extrémité supérieure de la corniche se trouve à 7^m53 au-dessus de la plate-forme de l'escalier.

V^o Cinquièmement: Sur la corniche se dressait un parapet orné de créneaux, hauts de 1^m20. La face extérieure de chaque créneau était décorée d'un bas-relief représentant un prince barbare prisonnier, les mains attachées derrière le dos à un arbre. Entre les créneaux, le parapet était simplement orné de figures géométriques (cercles, losanges et octogones) (Pl. D nr. 1). En avant du parapet, sur la corniche, de distance, se trouvaient des lions groupés par deux, et dont les gueules servaient à l'écoulement des eaux de pluie (Pl. D nr. 2). Lions et bas-reliefs des créneaux ont été trouvés presque tous au pied du monument. Nous avons découvert 8 lions, 27 créneaux et presque toutes les pièces du parapet.

La partie supérieure du monument se composait, comme on l'a vu, d'un socle et du trophée proprement dit:

Le socle, de forme hexagonale, reposait lui-même sur une base circulaire haute de 0^m89 et sa plinthe était décorée d'armures barbares (Pl. H nr. 1). Il était revêtu sur chaque face d'une plaque de pierre calcaire sans ornementation, mais dont deux portaient l'inscription dédicatoire.

Chaque angle était décoré d'un pilastre cannelé à double face (Pl. C nr. 5), et le socle se terminait à sa partie supérieure par un entablement.

La hauteur totale du socle est d'environ 2^m05, et la largeur de chaque plaque de 2^m70.

Nous n'avons trouvé de l'inscription que dix fragments, dont les uns étaient en place, et les autres dispersés dans les villages d'alentour.

Mais ces fragments nous ont permis de reconstituer d'une manière certaine les 7 premières lignes du document.

Première plaque

M A r t i V I T O R I
I M p . c a e s A R . D I V I
N E R V A E . f . n E R V A
T r a I A N V s . a u g . g e r m .
d a c I c u S . P o n t . M A x .

Deuxième plaque

t r i b . p o T . X I I I
i m p . v i . c o s . V . P . P .
p e r e x e r c . I T V m
V
E

Nous avons par bonheur les N^{os} de la puissance tribunitienne de l'empereur et de son consulat; les chiffres nous mènent en 108-109 près J. Chr. or, précisément, la deuxième campagne de Dacie prit fin en 107. Il est donc certain que le monument d'Adam-Klissi se rapporte aux victoires de Trajan sur les Daces et, qu'à ce titre il doit être rapproché de la Colonne Trajane ainsi que des bas-reliefs de l'arc de Constantin.

J'ajoute que plusieurs de ces sculptures contiennent le portrait de Trajan, facile à reconnaître d'après les autres monuments archéologiques et numismatiques qui nous ont conservé les traits de cet empereur (Pl. E); nous constatons en outre une parfaite ressemblance de la représentation d'une métope (Pl. F nr. 1) avec une médaille de Trajan (de l'an 104-110) (Pl. F nr. 2), dans laquelle l'empereur est représenté à cheval, écrasant sous les pieds de sa monture et frappant de sa lance un barbare renversé, qui ne peut être qu'un dace. La base qu'on voit

sous les pieds du cheval de la métope indique clairement l'intention de l'artiste de reproduire une statue équestre de Trajan.

Nous observons encore que le type des prisonniers barbares, leurs armes et même quelques scènes des métopes rappellent, malgré la différence des styles, les sculptures analogues de la Colonne Trajane.

Au milieu du socle hexagonal se dressait un trophée gigantesque, dont le tronc, formé de 5 morceaux, était haut de 5^m40 et mesurait 2^m de diamètre. Sur ce tronc était disposée une lorica (cuirasse), analogue à d'autres cuirasses impériales que nous connaissons déjà. On y voit représenté en bas-relief un cavalier romain et trois guerriers à pied; derrière le cavalier, il y a un chef barbare renversé (Pl. G). La cuirasse avait une hauteur de 4 mètres. A droite et à gauche se trouvaient 2 boucliers décorés de têtes de Méduse et dont l'extrémité supérieure était plus haute que celle de la cuirasse. Il y a aussi des jambières pareillement décorées de têtes de Méduse (Pl. H nr. 2).

Toutes ces parties du trophée ont été retrouvées au pied du monument; seul le casque, qui devait certainement couronner le trophée, est resté jusqu'à présent introuvable.

A la base du tronc devaient se trouver plusieurs statues; les fragments de 4 statues distinctes ont été relevés au pied de la tour. On a pu constater, d'une manière certaine, que l'une de ces statues représentait un prince barbare debout, les mains attachées derrière le dos (Pl. H nr. 3), tandis que les autres étaient assises et adossées au tronc du trophée, représentant elles aussi des prisonniers enchaînés.

La hauteur totale du monument depuis le bas de l'escalier jusqu'au casque était de 32^m40, c'est à dire juste cent pieds romains.

Nous ajoutons encore à notre communication que parmi les médailles frappées par la ville de Tomis, il y en a une en bronze, de 2 millimètres de diamètre, portant sur une face, le buste de l'empereur Trajan, avec l'inscription grecque au datif: *à l'autocrator César Nerva Trajan Auguste, Germanique, Dacique* ΑΥΤ

ΚΑΙΣ ΝΕΡΟΥΑ ΤΡΑΙΑΝΩ ΣΕΒ Ι'ΕΡ ΔΑΚ et à son revers l'inscription grecque: *les habitants de Tomis* (ΤΟΜΙΤΩΝ), ainsi que la représentation d'un trophée sur une base portant encore des traces de sculptures. Mon opinion, basée sur l'autorité incontestable de M. B. Pick de Zürich⁹), est que cette médaille, selon toute probabilité, représentait le trophée d'Adam-Klissi dans sa partie supérieure, avec la base cylindrique du monument (Pl. H nr. 1). Elle aurait été frappée par les habitants de Tomis en l'honneur de Trajan, et la représentation du monument y est toute naturelle, vu que la contrée et la ville avaient parfaitement le droit de s'enorgueillir d'une oeuvre unique chez elles, et d'imiter la métropole romaine qui frappait ainsi sur ses médailles l'image de ses monuments. La ville de Tomis notamment était trop importante et devait trop à Trajan, pour n'avoir pas voulu manifester son dévouement à cet empereur, sinon par un monument triomphal, – au moins par la frappe d'une médaille avec un monument de telle nature. Et comme le *Tropaeum* d'Adam-Klissi se trouvait dans le voisinage, il est naturel d'admettre qu'elle n'a pas hésité à le choisir pour modèle¹⁰.)

5. Conclusion

Comme il résulte de toute cette étude, la tour d'Adam-Klissi n'était ni un mausolée, comme l'ont cru beaucoup de voyageurs, ni une construction défensive suivant l'hypothèse de M. Michel. L'intérieur en était massif et ne contenait aucun espace vide. C'est simplement une base colossale construite avec beaucoup d'art et destinée à supporter un trophée gigantesque. La

⁹ *Das Monument von Adam-Klissi, auf Münzen von Tomis*, dans les *Archaeologisch-epigraphische Mittheilungen aus Oesterreich*, t. XV, 1892, p. 18 à 20.

¹⁰ M. B. Pick, de même que M. I. Adrien Blanchet (*Revue numismatique*, 3-e série, t. X, 1892, p. 78), pensent que les monnaies de Septime Sévère, de Géta César et de Plautille portant sur le revers: un trophée entre deux captifs accroupis et coiffés d'un bonnet phrygien, rappellent le même monument. M. Blanchet le retrouve encore sur les monnaies de Macrin, frappées à Nicopolis (oeuvre cité, p. 74).

solidité de la construction est digne de l'architecture romaine; elle assurait au monument une très longue durée; la destruction en put être commencée par un tremblement de terre, puis complétée par les habitants, qui ont arraché tous les crampons de fer, dont presque aucun n'a été retrouvé, et qui ont transporté à une assez grande distance toutes les pierres dont ils pouvaient se servir.

Nous avons établi d'après l'inscription même et d'après les sujets des bas-reliefs la date exacte du monument; il nous reste à signaler une objection et une difficulté: Si nous comparons l'art des sculptures d'Adam-Klissi avec celui de la Colonne Trajane et d'autres monuments contemporains, nous trouvons une différence très sensible: les sujets sont à peu près les mêmes, mais l'exécution est beaucoup plus grossière; cela provient sans doute de ce que notre monument est une oeuvre provinciale: à toute les périodes de l'empire romain l'art des provinces non hellénisées est resté inférieur à celui des pays grecs.

La décoration des frises et des pilastres est plus soignée et dénote une main plus habile que la sculpture des métopes et des créneaux; il était facile de copier d'après un modèle les ornements géométriques, les volutes et les rinceaux; il était beaucoup moins de composer une scène historique ou de reproduire le costume et l'attitude des prisonniers barbares. Cette difficulté existait surtout dans quelques provinces frontières, où les artistes n'avaient pas pu se former à l'école des maîtres de leur art et se trouvaient réduits à leurs propres moyens.

Quelle que soit d'ailleurs la valeur artistique de la tour d'Adam-Klissi, elle ne reste pas moins l'un des monuments les plus importants de l'époque impériale. Nous y trouvons représenté un nombre considérable d'armes offensives et défensives, ainsi que les costumes des soldats romains, des princes et des peuples barbares qui habitaient au premier siècle de l'ère chrétienne la vallée inférieure du Danube et avec lesquels les Romains se sont trouvés en contact pendant de longues années.

Il est même probable que la représentation de ces peuplades danubiennes est plus fidèle à Adam-Klissi qu'à Rome,

car le monument a été construit pour ainsi dire, au milieu des tribus, dont il a perpétué le souvenir jusqu'à nous; les artistes qui ont exécuté les sculptures et les bas-reliefs ont travaillé sans doute d'après nature.

Comme le paysan du Danube de La Fontaine, la tour d'Adam-Klissi n'a pas hésité à venir jusqu'à Paris; moins riche en marbre, moins brillante comme exécution artistique que les monuments de la Capitale, elle est peut-être plus puissante et plus grandiose; elle se dressait fièrement aux portes de l'Empire, en face des populations barbares, leur rappelant, comme elle rappelle encore aujourd'hui, le nom redouté de Rome et de son plus grand Empereur !

II. La ville de Tropaeum Trajani

Il nous reste à faire connaître le nom de la ville antique dont Adam-Klissi occupe l'emplacement.

Nous avons pour établir, les documents qui suivent:

1° Une dédicace à Trajan datée de l'an 115 où on lit les lignes suivantes:

[Imp(eratori) Ces(arē), divi Nervae f(ilio), N]er[vae Trajano op]t(imo) Aug(usto), Germ(anico) Dac(ico) Parthic(o), p(ontifici) m](aximo) [trib(unicia p]ot(estate) XX, imp(eratori) XII, co(n)s(uli) VI, p(atri) p(atriae); [Tra]ianenses Tropaeense[s Q. R]oscio Murena Coelio Po[mpe]io Falcone leg(ato) aug(usti) p(ro) [pr(aetore).

La ville était donc, à l'époque de Trajan, un simple vicus et avait pris le nom du monument triomphal, comme celle qui, dans les Alpes Maritimes, est devenue Turbie (Tropea Augusti).

2° et 3° Deux autres inscriptions appartenant à la fin du III-e siècle:

Ordo spl[endi]sissima (sic) mun[ic]i[ipii] Trop(aei), per Tib(erium) Cla[ud]i[um] Germanu(m) e(t) M(arcum) Aur(elium) Flaviu(m)

d[uu]mveros a(e)dile[s] Val(erius) Valerianus e[t] Iul(ius) Quirillus qu(ae)stores, Ulp(ius) H(e)rculanus et Iul(ius) H(e)rcula[nu]s [ma]g(istros) pag(i) Oc [po]s(uit).

D(is) m(anibus) Iulia Valentina qu(a)e vix(it) ann(is) XI, dies LVIII, Iul(ius) Valentinus bis duumviral(is) munic(ipi) Trop(aei) pater eius, cum Iulia Surrila avia eius, posuit; ne qui(s) pos(it) hoc aperuerit dabet fisco denarios duo milia quingentos.

4° Un passage des listes d'Hiérocès où *Tropaios* figure entre les villes de Constantiana (Kustendje) et Axiopolis (près de Cernavoda). Le *Tropaios* d'Hiérocès est incontestablement identique au municipium *Tropaei* des inscriptions:

1. Τόμις Tomis Constantza.
2. Διονυσόπολις Dionysopolis Balcik.
3. Ἀκραι Acrae Akrania.
4. Καλλατίς Callatis Mangalia.
5. Ἰστρος Istrus Karanasib et Kasapkioi.
6. Κωνσταντίανα Constantiana Constantza.
7. Ζέλδεπα Zeldepa X.
8. Τρόπαιος Tropaeum Adam-Klissi.
9. Ἀξιούπολις Axiupolis Hinok (près de Černavodă).
10. Καπίδαβα Capidava Ceatalorman.
11. Κάρσος Carsum Hirschova.
12. Τρόσμις Troesmis Iglitza.
13. Νοβιόδουνος Noviodunum Isakcea.
14. Αἴγισος Aegissus Tulcea.
15. Ἁλμυρίς Halmyris Près de Iezero Razelum.

Je suis heureux d'annoncer à l'Académie que les fouilles vont être continuées dans la ville de *Tropaeum*. Quant au monument triomphal, il sera l'objet d'une publication illustrée qui paraîtra bientôt.

Gr. G. Tocilescu

Precursorii arheologiei profesionale din Transilvania: biografia lui Gábor Téglás (1848 – 1916)

Gáll Erwin

Introducere

Secolul XIX nu a însemnat numai „*veacul națiunilor*”, ci și punerea bazelor *arheologiei profesionale*, atât a instituțiilor de cercetare, cât și a instituțiilor de învățământ.

Acest proces poate fi urmărit și în Ungaria, unde „*epoca de reformă*” (1830-1846) a propus ridicarea prestigiului spiritualității maghiare, a istoriei maghiare, a literaturii maghiare, și, în consecință vor apărea structurile moderne, în cadrul cărora arheologia va căpăta un statut total independent. Ca act de introducere în 1802 a fost înființat Muzeul Național Maghiar, iar ca urmare, ca for coordonator al științei și al culturii, a fost înființată și Academia de Științe Maghiară, în 1828¹.

Nici Transilvania nu a rămas în urmă în mișcarea culturală, dar la fel de adevărat este că a fost relansată de relațiile sale cu mișcarea culturală din Ungaria. Astfel, în 1814, sub influența lui *Ferenc Kazinczy*, *Gábor Döbrentei* a înființat revista „Muzeul Ardelean”, care va deveni una dintre cele mai importante ale epocii. Este importantă și activitatea lui *Farkas Bolyai*, care va iniția cercetarea și învățământul științelor naturii la nivelul european. Nu trebuie uitat în această dezvoltare nici numele lui *Johann Christian Baumgarten* (ramura botanică) și a lui *Vasile Pop* în medicină și în etnografie. Opera lui *Sándor Gyarmathi* („*Affinitas linguae hungaricae*”), va apărea și la Göttingen, și, tot în această

¹ Primul ei președinte a fost sătmăreanul József Teleki.

perioadă, *Sándor Körösi Csoma* pleacă în Asia Centrală pentru cercetare limbii maghiare.

Paralel și cultura românească (având cea mai grea situație) a arătat rezultate importante, dar mai ales la Buda și Lemberg².

I. Arheologia maghiară din Transilvania la sfârșitul secolului XIX – începutul secolului XX

A. Instituții de arheologie

În Transilvania crearea arheologiei maghiare este consecința creării infrastructurii și dezvoltării arheologiei din Buda. Este adevărat că, politic, nu ținea de Ungaria, dar ca model cultural și curente politice Ungaria a fost mereu simbolul maghiarimii din Transilvania.

Dezvoltarea cercetării, a spiritului de cercetare, a științei a cunoscut o dezvoltare importantă prin crearea în 1859 a Asociației Muzeului Ardelean, sub impactul creării în 1840 de către sași a asociației „Verein für Siebenbürgische Landeskunde”. Este stimabil entuziasmul oamenilor acestei epoci pentru știință. Astfel, groful Imre Mikó a donat pentru asociație o grădină de 10 ha., respectiv o vilă în Cluj, iar conservatorul Samu Jósika a oferit 10000 de forinți de aur.

Asociația a fost interesată de o gamă largă de domenii, de la știința istorică până la științele naturii, iar sub conducerea polihistorului Brassai Sámuel, anuarul asociației s-a bucurat de o largă răspândire.

Dacă înființarea sa în 1859 a însemnat și un act politic, importanța sa din punct de vedere politic după 1867 a dispărut, dar a păstrat rolul important pe care l-a jucat în vederea dezvoltării științei.

Arheologia a ajuns la nivelul profesionist ca urmare a semnării proiectului de lege, numit „Articolul XII/1872 din 12

² Introducerea a fost realizată pe baza informațiilor culese din Istoria Transilvaniei. Lit.: „Scurtă istorie a Transilvaniei”, Budapesta, 1989.452-496.

octombrie”, de către regele Franz Ioseph privind crearea Universității din Cluj, care continua Academia de Drept și Institutul de Medicină.

Cu această ocazie, **Asociația Muzeului Ardelean** predă toate fondurile sale, iar îngrijitorii acestor fonduri devin profesori universitari. De acum încolo activitatea Asociației se îmbină cu Universitatea, dar este independentă, tipărind în fiecare an anuarul în patru semestre. Prin îmbinarea celor două instituții consecința va fi aceea că Clujul devine un oraș universitar modern, din care 30% din populație, spre sfârșitul veacului, este reprezentată de profesori și studenți.

În privința creării infrastructurii arheologiei maghiare (de stat atunci) remarcăm dezvoltarea importantă a acestei ramuri de știință în cadrul Universității, mai ales spre sfârșitul veacului. După modelul pestan a fost înființată catedra de arheologie, căreia îi aparțineau bibliotecile și fondurile de izvoare predate de **Asociația Muzeului Ardelean**, respectiv institutul denumit Muzeul Național Ardelean de Arheologie și Numismatică.

După o stagnare de aproape două decenii, activitatea catedrei a fost impulsionată de unul dintre personajele de marcă ale arheologiei maghiare, **Béla Pósta**, arheologul-călător în Rusia pentru detectarea analogiilor antichităților maghiare. El a fost numit în fruntea catedrei de arheologie a Universității din Cluj în 1896. Sub conducerea lui vor fi create structuri profesionale și o generație de excepție. Dar despre elevii săi, mai târziu.

Activitatea sa după 10 ani a apreciat-o în următorul mod: „*Din 40 de ani de nimic este greu să faci ceva*”³. Este adevărat însă că peste un an, în anuarul **Asociației Muzeului Ardelean**, este mult mai optimist privind posibilitățile și viitorul arheologiei transilvane⁴.

³ Scrisoarea adresată lui Josef Hampel în 1906.

⁴ Pósta B., „Régészeti tanfolyam az Erdélyi Nemzeti Múzeum érem és régiségtárában”, EMÉ, 25, 1907, 230.

Catedra condusă de **Béla Pósta** a urmărit atât scopuri pedagogice (creșterea unei generații de profesioniști) cât și scopuri mai practice: pregătirea profesionistă cât mai bună a cadrelor muzeologice din Transilvania. În acest sens, Muzeul Național Ardelean de Arheologie și Numismatică a organizat în 1907 cursurile sezoniere. Aceste cursuri aveau atât un caracter practic (investigații de teren) cât și teoretic (analiza de material).

Așa cum am amintit, Muzeul, ca parte a catedrei de arheologie, a fost dirijat de conducătorul catedrei, un rol important jucându-l și șeful bibliotecii, precum și de paznicul principal, **dr. Lajos Márton**, la începutul secolului.

Cercetarea arheologică a fost susținută de muzeele teritoriale: Muzeul Național Secuiesc, Muzeul din Alba-Iulia, Muzeul din Deva, etc.

Un rol important a fost jucat și de **Asociația Istorică și Arheologică din Hunedoara**, înființată spre anii '90 ai secolului XIX și condusă de arheologul **Gábor Téglás**.

Aceste instituții au condus săpături arheologice, au editat reviste în care a avut un rol important și arheologia, pentru ca, la începutul secolului, ca rezultat al specializării, să apară și o revistă de arheologie și istoria artei, grație activității fără precedent a lui **Béla Pósta**.

O dată cu întemeierea **Asociației Muzeului Ardelean** cercetarea a găsit instituția prin care să existe posibilitatea de investigație. Printre pionierii arheologiei transilvane trebuie să menționăm numele lui **Henrik Lajos Finály**⁵, care se ocupa de epoca preistorică, apoi a numelui lui **Lajos Schmidt**, care a prezentat pentru prima oară cetatea Deva. **Károly Torma** a propus ca temă de investigație urmele romanilor în părțile din nordul Transilvaniei, luând parte și în comisia care lucra pentru *Corpus Inscriptionum Latinarum*.

⁵ Finály H.L., Az apahidai lelet, *Archaeológiai Értesítő*, 9, 1889, 158-163.

În părțile de sud-vest ale Transilvaniei o contribuție esențială pentru relansarea arheologiei a avut, în al treilea sfert al secolului XIX, **doamna Zsófia Torma**⁶, care a renunțat la cercetarea geologiei, sub influența lui **Flóris Rómer**, pentru cercetarea urmelor vechi, arheologice, ale epocii preistorice și romane.

Fratele lui **Gábor Téglás**, **István Téglás**, locuind la Turda, a cercetat cu predilecție antichitățile preistorice și romane ale acestei zone. A săpat și o necropolă (sau fragment de necropolă) din secolele X-XI, de pe lângă Turda, oferind o descriere destul de sumară a acesteia⁷. Putem spune că activitatea lui nu a fost nici pe departe la fel de prolifică precum cea a fratelui său, **Gábor Téglás**.

Acestei generații aparține și **Béla Cserny**, nobil de origine, care a fost și arheolog la Alba-Iulia, cu preocupări pentru epoca romană.

Acestui grup care era interesat cu predilecție de istoria anterioară epocii medievale, se alătură și specialiștii care erau interesați de epocile mai noi: **Károly Herepey**, profesor și arheolog-numismat, care a reușit să investigheze prima necropolă a epocii descălecării (necropola de la Gâmbaș), respectiv **János Bodrogi**.

Aceste persoane prezentate anterior aparțin mediului de arheologi amatori, și, cu excepția lui **Károly Herepey**, n-au avut studii propriu-zise de arheologie.

Așa cum aminteam anterior, sosirea la Cluj, din ordinul regelui, a lui **Béla Pósta** a schimbat total situația în domeniul arheologiei. El a reușit într-un timp foarte scurt să creeze o școală arheologică de renume, care era cunoscută în tot spațiul țării. Aceasta este noua generație strânsă în jurul maestrului Pósta,

⁶ De exemplu: Torma Zs., *Hunyadmegyei neolitikorbeli telepek*, Kolozsvár, 1879.; A nándori barlangsoport, Cluj, 1880.

⁷ Téglás I., „Keresztesmezei sarkophagok”, *Archaeológiai Értesítő*, 16, 1896, 65-68.; Téglás I., „Tordaaanyosmegyei régiségekről”, *Archaeológiai Értesítő*, 16, 1896, 427-428.; etc.

învățând arheologie, atât metodele teoretice ale acesteia, cât și cele practice.

Ei, în contradicție cu generația anterior prezentată, mulțumită profesionalismului lui Pósta, au devenit într-adevăr profesioniști, iar nivelul lor se va reflecta și în nivelul articolelor din publicațiile în care au apărut, atât din punct de vedere teoretic (cercetare pe spații mari-procedeu pe care nu l-am putut observa la generația lui **Gábor Téglás**), cât și punerea în practică a procedeeleor de săpătură (planuri de necropolă, documentarea „in situ” a descoperirilor).

Printre „copiii” lui Pósta putem socoti pe **Márton Roska, István Kovács, Balázs Létay, Árpád Buday, Ferencz László, János Gulyás, János Banner**, etc. Unii dintre ei au avut o soartă mai norocoasă, alții o soartă foarte tristă. Prin două lucruri se asemanau:

1. Îi putem socoti „generația de aur” a arheologiei maghiare din Transilvania.
2. Au suferit șocul Trianonului, unii chiar retrăgându-se în alte ocupații⁸.

B. Biografia lui Gábor Téglás (23 martie 1848 – 4 februarie 1916)

Unul dintre precursorii arheologici profesioniști din Transilvania, Gábor Téglás s-a născut la Brașov pe 23 martie 1848. Studiile elementare și secundare le-a efectuat în orașul natal, după care, la Buda, se înscrie la Facultatea de Drept.

După studiile efectuate se întoarce în Transilvania, în 1871, devenind profesor secundar la *Școala regală superioară reală din Deva* (Dévai magyar királyi állam főreáliskola – în limba maghiară)

⁸ Aceste cuvinte probabil sunt șocante, dar aceasta este realitatea din punct de vedere **maghiar**. Pentru aceasta edificator este că, de exemplu, Kovács n-a scris nimic după 1918, până în 1941. La fel, nici Roska n-a scris nimic după 1918 despre epoca descălecării, retrăgând în epoca paleolitică și neolitică.

Imediat după stabilirea sa în orașul de pe cursul inferior al Mureșului, își declanșează activitatea în două direcții: științifică și organizatorică. Alături de **doamna Zsófia Torma**⁹, care a renunțat la cercetarea geologică, sub influența lui **Flóris Rómer, Téglás** începe cercetările în partea de sud-vest a Bazinului Transilvan. Totodată, în mare parte, lui i se datorează anuarul școlii superioare, în care publică unul dintre primele lui studii, de repertoriere a descoperirilor preistorice din județul Hunedoara.

Înainte de a ne ocupa de activitatea sa științifică (care ne interesează cel mai mult) vom încerca, în câteva fraze, să reliefăm activitatea sa organizatorică.

Încă de la începutul activității sale pedagogice, a contribuit din plin la funcționarea anuarului liceului. Anul 1888 este un an important în viața lui **Gábor Téglás**: ca semn de mulțumire pentru activitatea sa, este ales membru corespondent al Academiei de Științe Maghiare. Totodată, din 1888 devine directorul liceului, funcție pe care o ocupă până la retragerea sa din funcție, în 1904.

În acest an se stabilește, pentru ultima parte a vieții, în una dintre capitalele Austro-Ungariei, la Budapesta. Din acel moment activitatea sa se rezumă doar la aspectul ei publicistic.

În ultimii ani ai vieții trăiește retras în casa sa din Budapesta, unde continuă activitatea publicistică în domeniul arheologiei. Spre deosebire de generația crescută de **Béla Pósta**, nu a apucat dezastrul primului război mondial: catastrofa Trianonului. **Gábor Téglás** moare pe 4 februarie 1916, lăsând în urmă o activitatea arheologică prodigioasă, o activitate care declanșa în partea de sud-vest a Transilvaniei cercetările epocilor preistorice și a epocii romane.

B.I. Activitatea organizatorică

Una dintre sferele activității lui **Gábor Téglás** a fost organizarea structurilor științifice, mai ales arheologico-istorice

⁹ De exemplu: Torma Zs., *Hunyadmegyei neolitikorbeli telepek*, Cluj, 1879; Torma Zs., *A nádori barlangcsoport*, Cluj, 1880.

din zona Hunedoarei. Figura lui devine proeminentă în această mișcare nu mult după ce sosește la Deva.

Printre primele sale activități trebuie socotită editarea anuarului școlii superioare regale de la Deva, unde devine redactorul șef, publicând și el articole privind epoca preistorică.

Activitatea organizatorică a lui **Gábor Téglás** va cunoaște o nouă dimensiune o dată cu anul 1882, când este înființat Muzeul din Deva, datorită muncii arheologului originar din Brașov.

Ca membru al „Societății de istorie și arheologie din comitatul Hunedoara” (Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat), **Gábor Téglás** va avea meritul să devină redactorul șef și al acestei reviste care a funcționat până la 1914, și care a apărut în 22 de volume.

Îl putem socoti astfel, prin aceste încercări de organizare a infrastructurii de arheologie, ca unul dintre pionierii arheologiei din Transilvania.

B.II. Activitatea arheologică a lui Gábor Téglás

Dimensiunea activității sale de arheolog s-a desfășurat în mai multe planuri, care au cuprins cercetări de teren, publicarea materialului rezultat din cercetări, respectiv lucrările sale teoretice despre diferite aspecte arheologice, epigrafice și istorice.

În încercarea de a sistematiza datele privind activitatea arheologică a lui Gábor Téglás, am împărțit-o pe perioade, epoci și teme cercetate. Reperele biografice ale arheologului au stat la dispoziția noastră pentru a stabili repere cronologico-biografice.

Astfel, prima perioadă este cuprinsă între 1871-1887, an în care devine directorul școlii superioare de la Deva. Următoarea perioadă este 1888-1904, data pensionării și a plecării din Deva, Téglás mutându-se la Budapesta. Ultima etapă este de fapt ultima perioadă a vieții sale, 1905-1916.

Un alt scop al lucrării noastre este de a urmări activitatea publicistică a lui Téglás pe epocile pe care le-a cercetat și în legătură cu care a publicat material arheologic, iar o altă doleanță este de a urmări această activitate pe temele atinse în publicații de către arheologul-anticar din Deva.

I. Perioada 1871-1887

După sosirea sa la Deva și începutul carierei de profesor secundar, în paralel începe și activitatea arheologică, realizând repertorierea zonei Deva în epoca primitivă. Rezultatul cercetării sale pe teren a fost materializat într-un studiu din 1876, când a realizat un repertoriu al acestor descoperiri pe teritoriul comitatului¹⁰. După această repertoriere, G. Téglás, ca rezultat al activității de teren, publică alte studii despre epoca preistorică. Este vorba de cercetări de peșteră de la Nandru, materializate într-un studiu¹¹, respectiv cercetări în așezările preistorice de la Turdaș, Ardeu¹². Cu articolul despre peștera de la Nandru debutează în revista de mare prestigiu, numită **Archaelógiai Értesítő**.

Până la alegerea sa ca membru corespondent al Academiei Maghiare de Științe, **Gábor Téglás** continuă cercetările și publicările, unele de mare anvergură, despre peșterile din epoca preistorică din zona Hunedoarei¹³, și începe seria cercetărilor despre minerit¹⁴.

Paralel cu publicațiile din **Archaelógiai Értesítő** publică și în anuarul **Societății Muzeului Ardelean**, tot despre epoca preistorică, respectiv depozitul de bronz de la Șpălnaca și un tezaur de aur din Trei Scaune¹⁵.

În 1885 **Gábor Téglás** debutează și în domeniul studiilor privind epoca romană. Astfel, el publică un articol în anul menționat despre minerit și mineri din zona auriferă din Dacia, în epoca romană¹⁶.

Din această prezentare reiese destul de clar că, în prima perioadă a activității sale, Téglás se concentrează asupra epocilor preistorice, publicând materiale arheologice despre minerit în epocile străvechi, despre epoca neolitică, epoca bronzului, etc.

¹⁰ Lista bibliografică: nr. 1.

¹¹ Lista bibliografică: nr. 2.

¹² Lista bibliografică: nr. 3.

¹³ Lista bibliografică: nr. 5.

¹⁴ Lista bibliografică: nr. 8.

¹⁵ Lista bibliografică: nr. 9 și 10.

¹⁶ Lista bibliografică: nr. 4.

II. Perioada 1888-1904

Perioada cea mai prodigioasă, care consemna și cele mai mari reușite în viața arheologului din Deva, s-a desfășurat după includerea sa pe lista membrilor corespondenți ai Academiei Maghiare de Științe. Dar, așa cum vom vedea, este și perioada în care își va schimba opțiunile de cercetare, îndreptându-se spre cercetarea epocii romane.

Între 1888-1904 atenția lui s-a concentrat mai ales asupra cercetării epocii romane. Astfel, în 16 ani a realizat 26 de studii despre această epocă, pe diferite teme, pe care le vom dezbate mai târziu.

Cercetarea perioadei preistorice a primit un loc simțitor mai mic, mai neînsemnat decât în perioada anterioară. Astfel, dacă în perioada anterioară este autorul a 8 studii despre diferite epoci preistorice, între 1888-1904 a scris doar 5 studii despre această epocă: despre tezaurul de la Tibod¹⁷, din nou despre minerit în epoca primitivă¹⁸, despre așezarea întărită de la Budvár¹⁹, respectiv o sinteză despre așezările din comitatul Hunedoarei în epoca străveche²⁰.

Din 1891 începe să publice (fiind și redactorul șef) și în anuarul „Societății de istorie și arheologie din comitatul Hunedoara” (Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat Évkönyve), respectiv în „Archaelógiai Közlemények” (editat la Budapesta).

În această perioadă articolele sale ating numărul impresionant de 40. Pe lângă epoca romană, dominatoare, și epoca preistorică, găsim și necrologuri²¹, prezentări de cărți²², o prezentare a situației și a rezultatelor „Societății de istorie și

¹⁷ Lista bibliografică: nr. 50.

¹⁸ Lista bibliografică: nr. 23 și 45.

¹⁹ Lista bibliografică: nr. 27.

²⁰ Lista bibliografică: nr. 33.

²¹ Lista bibliografică: nr. 49 și 32.

²² Lista bibliografică: nr. 41 și 43.

arheologie din comitatul Hunedoara”²³, o carte despre proprietatea Societății Carpaților din Ardeal²⁴.

Tot de numele lui se leagă participarea în comisia din care au mai făcut parte Pál Király, Béla Cserny, Károly Torma și Grigore Tocilescu, comisie care, sub conducerea lui Theodor Mommsen, lucra la volumul al treilea a corpusului de inscripții din Bazinul ~~Dunării mijlocii~~²⁵. Această colaborare ar trebui să-i fie și generației noastre un exemplu de urmat²⁶.

III. Perioada 1904-1916

În 1904 se retrage la Budapesta, ieșind la pensie, după o carieră profesorală, și mai ales arheologică demnă de toate laudele. Nu numai ca arheolog, ci și ca organizator de instituții și de reviste.

După retragere, se ocupă mai ales de lucrări teoretice, publicând și unele descoperiri proprii mai ales vechi. Despre epoca anteromană scrie numai în legătură cu o temă pe care nu a

²³ Lista bibliografică: nr. 22.

²⁴ Lista bibliografică: nr. 39.

²⁵ Mommsen Th., *Corpus Inscriptionum Latinarum*, 1902.

²⁶ Trebuie să amintim că între arheologiile română și central-europeană încă puțin există colaborare practică. Cel mai bun exemplu îl oferă „lipsa” României din marea expoziție dedicată creștinării Europei Centrale (Ungaria, Polonia, Cehia), cu expoziții la Budapesta, Nitra, Bratislava, Praga, Berlin și Varșovia. România nu a participat la aceste „demonstrații de forță” a arheologiei germano-maghiaro-slave, deși prin Transilvania România a fost și este parte a Europei Centrale. Neparticiparea nu înseamnă, potrivit sintagmei cunoscute „nu ne vîndem țara”, apărarea României, ci mai degrabă excluderea culturală a României din concernul „mitteleuropean”, care s-ar putea să fie urmată de excluderea pe termen lung și din punct de vedere politic. Catalogul, realizat superb de cele 5 țări, cu participarea a 193 de specialiști, demonstrează că arheologii din țările vecine, slavi și maghiari au depășit faza de căutare în care stagnează de mulți ani arheologia din România (fără conotații naționale-subliniem). Considerăm că este pe deplin justificată concepția potrivit căreia „drumul spre Europa trece prin Europa Centrală”. Potrivit acestei concepții ar trebui să acționeze și răspunzătorii pentru destinele, pentru viitorul arheologiei din România.

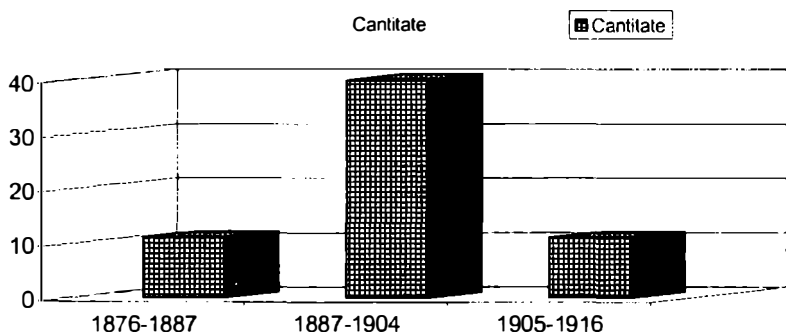
investigat-o niciodată în timpul carierei: despre oglinzile de bronz scitice²⁷. Continuă investigațiile asupra epocii romane (despre care vom vorbi mai târziu), și publică și prezentări de carte²⁸.

Concluzii generale

Fără îndoială, cariera lui Téglás rămâne una dintre cele mai prodigioase din generația de „arheologi anticari” din Austro-Ungaria. Aceasta nu numai prin promovarea cercetării arheologice, ci și pentru activitatea sa organizatorică a infrastructurii arheologice.

Așa cum am constatat, cariera lui publicistică poate fi împărțită în trei mari perioade mari: I. 1871-1887; II. 1888-1904; III. 1905-1916.

Dacă în prima perioadă (1871-1887) a publicat doar 10 studii, în următorii 16 ani a publicat 40, iar în restul vieții încă 11 studii. Pentru ilustrarea acestor faze de publicație ale lui Téglás prezentăm următorul grafic:

Graficul nr. 1. Cantitatea studiilor după repere cronologice din viața lui Gábor Téglás

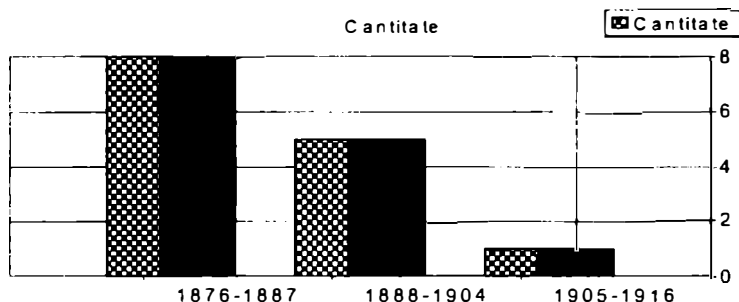
Putem observa astfel „productivitatea” anilor 1887-1904. Este la fel de adevărat că prin graficul următor, evoluția

²⁷ Lista bibliografică: nr. 59.

²⁸ Lista bibliografică: nr. 60 și 62.

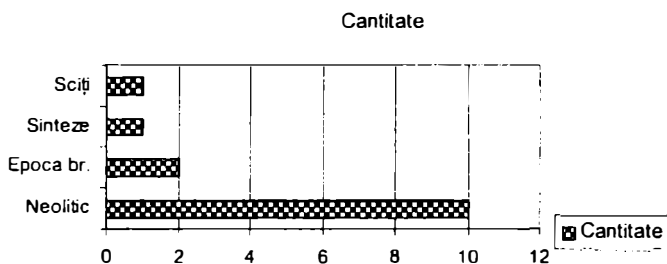
publicațiilor despre epoca preistorică ne arată o cu totul altă configurație: între anii 1871 a publicat 8 studii despre aceste epoci, iar în perioada cea mai prodigioasă (1888-1904) publică numai 5 studii. După stabilirea sa în capitala Austro-Ungariei, aproape nu se mai ocupă de aceste epoci, publicând un singur studiu, dar despre o epocă mult mai apropiată, respectiv epoca scitică.

Pentru a ilustra mai clar, ne-am folosit de graficul următor:

Grafic nr. 2. Cantitatea studiilor despre epoca preistorică pe baza reperelor biografice ale lui Gábor Téglás

În privința studiilor realizate despre epoca preistorică, cele mai multe se concentrează pe epoca pietrei, și pe epoca bronzului.

Graficul nr. 3. Cantitatea studiilor lui Gábor Téglás pe epoca preistorică

B.III. Cercetarea epocii romane

Tema principală a lucrării noastre este modul cercetării epocii romane de către Gábor Téglás. În prezentarea anterioară am amintit că la începutul anilor de cercetare s-a dedicat mai ales

epocii preistorice. Abia după 1888 se orientează spre cercetarea epocii romane, pentru ca în deceniile următoare aceasta să devină principalul scop al activității sale arheologice și publicistice. Este adevărat, în schimb, că și înainte de 1888 se ocupase de epoca romană, publicând însă un singur studiu.

Relansarea de publicații constatată între 1888 și 1904 atinge mai ales perioada romană, când publică un număr de 26 de studii care se referă la această perioadă și care au subiecte diferite.

Unul dintre cele mai importante domenii de care s-a ocupat **Gábor Téglás** a fost epigrafia romană. Lui îi datorăm deschiderea publicării inscripțiilor în revistele **Erdélyi Múzeum** și **Archaelógiai Értesítő**. Toate cele șapte studii au fost realizate în perioada 1888-1904, referindu-se la inscripțiile descoperite pe teritoriul Daciei antice. Șase au fost publicate în revista „Erdélyi Múzeum”, iar ultimul în **Archaelógiai Értesítő**, referindu-se la o inscripție din Serbia²⁹.

O altă temă de cercetare a lui **Gábor Téglás** și la care se refereau și publicațiile respective a fost aceea a studiilor despre minerit. Alături de articolele despre mineritul din epoca preistorică, un important loc a fost ocupat de studierea mineritului din Dacia romană. Astfel, încă din 1885, are un studiu pe această temă. Cercetările vor continua în perioada imediat următoare, redactând până în 1904 cinci studii care se refereau la această temă. Putem constata însă că această preocupare a ținut din 1888 până în 1891, deci în decurs de numai trei ani a avut în vizor această problemă.

Temele abordate a fost mineritul de la Ampelum, ca centrul producției aurifere din Dacia³⁰, uneltele de minerit romane³¹, mineritul din zona Zlatnei³², producția de aur din Dacia

²⁹ Lista bibliografică: nr. 48.

³⁰ Lista bibliografică: nr. 13.

³¹ Lista bibliografică: nr. 19.

³² Lista bibliografică: nr. 20.

Romană³³, zona de graniță a producției aurifere romane din Dacia³⁴.

Din anii '90 ai secolului trecut studiile lui Téglás se diversifică, vizând mai multe direcții de cercetare: studiul de limes, studii de artă și arhitectură romană, etc.

În cadrul studiului de limes, care va deveni o preocupare continuă de atunci încolo, realizează primul repertoriu al cetăților de graniță din zona Târnavelor, în care strânge mai mult de 20 de descoperiri de acest gen³⁵. În cadrul studiilor de limes un alt studiu ocupă un rol important. Este vorba de încercarea lui Téglás de a preciza granița estică a provinciei Dacia, din cursul superior al Mureșului până la zona Racu a Oltului³⁶. Articolul apărut în 1902 aduce noi contribuții privind locurile de graniță³⁷, iar prin descrierea sistemului de cetăți de la Gerebencz pune bazele cercetării locurilor de apărare din epoca romană³⁸.

În primii ani ai secolului XX Téglás se îndreaptă spre studierea aspectelor religiei și cultelor romane. Astfel, cercetează templul de la Ampelum, dedicat lui Jupiter și Fortunei³⁹, după care începe săpăturile de la Orăștie, unde descoperă biserica sirienilor. Articolul va fi publicat abia după plecarea sa din Deva, și stabilirea la Budapesta⁴⁰. Tot după plecarea sa, publică și alte descoperiri cu caracter cultic, de această dată din capitala Daciei, și anume de la Sarmizegetusa. În articolul din 1907 prezintă noi dovezi despre existența cultelor satanice în Sarmizegetusa romană, respectiv din istoria acestuia⁴¹, și antichități ale cultelor de cavaleri thraci, tot din

³³ Lista bibliografică: nr. 21.

³⁴ Lista bibliografică: nr. 18.

³⁵ Lista bibliografică: nr. 24.

³⁶ Lista bibliografică: nr. 31.

³⁷ Lista bibliografică: nr. 35.

³⁸ Lista bibliografică: nr. 47.

³⁹ Lista bibliografică: nr. 37.

⁴⁰ Lista bibliografică: nr. 53.

⁴¹ Lista bibliografică: nr. 55.

capitala Dacici, Sarmisegethusa⁴². Spre sfârșitul zilelor sale, în 1914, scrie un articol despre importanța lui Caelestis Virgo în Dacia⁴³.

Studiile despre arhitectura romană constituie un alt domeniu la fel de important, fiind una din preocupările sale dintre 1896-1904. În acest sens a realizat mai multe studii, printre care menționăm studiul de prezentare a monumentului triumfal de la Adamclisi, săpat de Tocilescu⁴⁴. Este o critică foarte bună, doar că la sfârșit afirmă că studierea acestui important sit este departe de a fi fost încheiată. Tot în cadrul studierii artei și arhitecturii romane menționăm alte două studii despre sculpturile romane descoperite și ajunse în posesia muzeei din Deva⁴⁵.

Bibliografia foarte bogată și variată a lui Téglás mai cuprinde și alte teme privind istoria și arheologia romană din Dacia. Printre acestea menționăm, în strânsă conexiune cu faza în care Téglás cerceta problema mineritului, articolul despre biografia lui Julius Alexander, un fel de „bussinesman” al vremurilor noastre, dar cu capital de stat⁴⁶.

În vârstă și cu o experiență publicistică de invidiat, în primii ani ai secolului XX realizează studii de natură istorico-militară. Astfel, de numele lui se leagă studiul despre cele două campanii ale lui Domitianus în Dacia, respectiv un studiu-sinteză despre căderea Daciei, a statului dac⁴⁷.

Studiile scrise despre toponimia așezării romane Centum Putei, respectiv prezentarea descoperirilor lui Grigore Tocilescu în Dacia sudică reprezintă ultimele studii despre epoca romană ale lui Téglás.

Bogata notă bibliografică despre epoca romană în Dacia completează sinteza scrisă despre istoria comitatului în epocile

⁴² Lista bibliografică: nr. 56.

⁴³ Lista bibliografică: nr. 61.

⁴⁴ Lista bibliografică: nr. 25.

⁴⁵ Lista bibliografică: nr. 44 și 46.

⁴⁶ Lista bibliografică: nr. 16.

⁴⁷ Lista bibliografică: nr. 58.

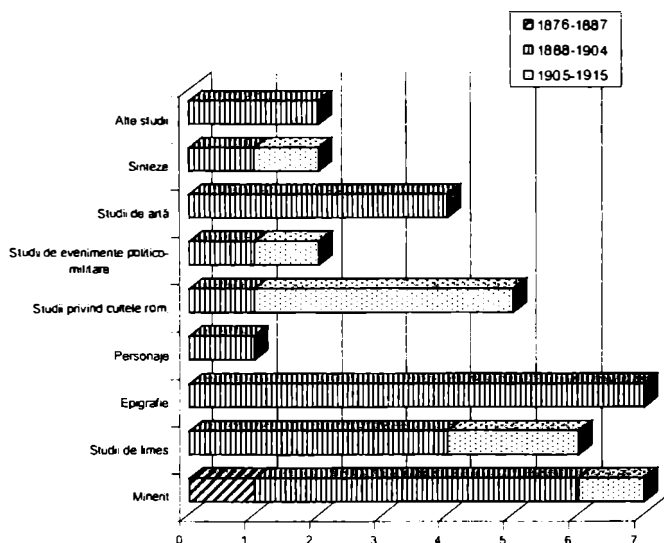
dacică și romană, apărută în cadrul monografiei comitatului Hunedoara⁴⁸.

Studierea mai atentă a bibliografiei lui **Gábor Téglás** privind epoca romană oferă unele posibilități de observare a caracterului său de cercetare și publicare. Astfel, dacă, așa cum am arătat în prima perioadă s-a ocupat de epoca preistorică, începând din 1888 principalul său interes a fost cercetarea mineritului în perioada romană. Din 1892, în paralel, va fi interesat, până în 1902, de studiul de limes, epigrafic respectiv de arhitectura și arta romană. După 1902, în paralel cu aceste interese, atenția lui se va îndrepta spre cultele și religiile romane, scriind mai multe studii și publicând material despre această problemă. Acesta va deveni una dintre principalele sale preocupări în ultima parte a vieții.

O altă preocupare a lui după 1900 sunt sintezele de istorie politică și de istorie militară.

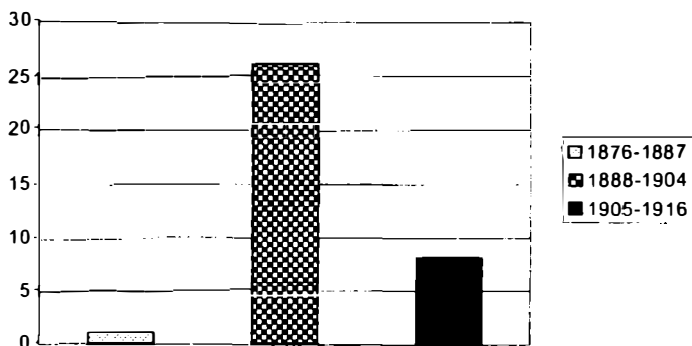
Pentru compararea perioadelor de cercetare și a temelor privind epoca romană, considerăm că este important graficul următor. Din acesta reiese preocuparea între 1888-1904 pentru minerit, epigrafie, studii de arhitectură. Așa cum am amintit, spre sfârșitul vieții a început să se ocupe de studii referitoare la cu total alte teme: cultele romane sau realizarea unor sinteze. Perioada 1888-1904 a fost, în privința cantității de studii realizate, cea mai productivă (vezi graficul 5).

⁴⁸ Lista bibliografică: nr. 34.

Graficul nr. 4. Compararea cantității studiilor pe teme și pe reperele biografice ale arheologului Gábor Téglás despre epoca romană

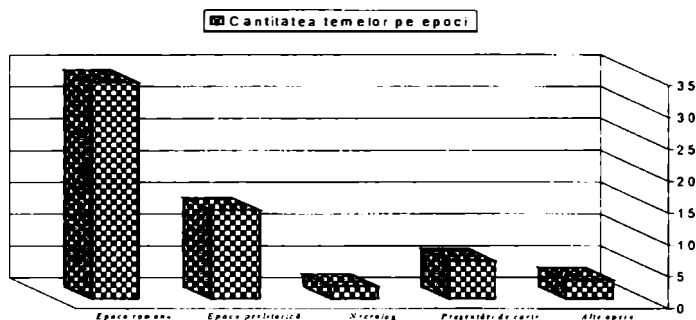
Cantitate

Graficul nr. 5. Numărul studiilor privind epoca romană, sistematizat după reperele cronologice din viața lui Gábor Téglás

1.1876-1887: 1 studiu; 2.1888-1904: 26 studii; 3.1905-19016: 8 studii

Preocuparea prioritară pentru arheologia română a lui **Gábor Téglás** reiese și din următorul grafic. Astfel, din 62 de studii 34 sunt dedicate epocii romane, 14 epocii preistorice; a mai scris 2 necrologuri, 6 prezentări de carte, respectiv alte scrieri de natură diferită față de arheologie.

Graficul nr. 6. Cantitatea studiilor lui Gábor Téglás pe teme

Putem afirma, ca o considerație finală, că opera și activitatea lui, desfășurate chiar cu „accente” de amatorism, a influențat considerabil dezvoltarea cercetării arheologice în Transilvania, chiar dacă nu putem vorbi în cazul lui despre un profesionist desăvârșit ca în cazul lui Pósta, Kovács, Roska, etc. Figura lui, entuziasmul de care a dat dovada, respectul față de arheologii de altă naționalitate și colaborarea sa cu aceștia rămân un exemplu demn de urmat și în perioada noastră, lovită de „cancerul neîncrederii”.

Bibliografia lui Téglás Gábor

1. *A kőkorszaki ember nyomai Hunyad megyében (Urmele omului din preistorie în județul Hunedoara)*. A dévai magyar királyi állam főreáliskola 1876/77 tanévi Értesítője. 1-31.

2. *A petákvölgyi őstelepek s a nándori barlangcsoport (Așezări preistorice din Valea Petacului și grupul de bârlog de la Nandru).* Arch.Ért., 2, 1882, 101-112.
3. *A tordosi őstelep (Așezarea preistorică de la Turdaș).* Arch.Ért., 2, 1882, 285-296.
4. *Bányászokról a dáciai aranyvidékről (Despre minerii din regiunea auriferă din Dacia).* Arch.Ért., 5, 1885, 16-20.
5. *Az erdőfalvi barlangok (Bârloguri din Ardeu).* Arch.Ért., 5, 1885, 299-307.
6. *A bécsi akadémia őstörténeti bizottságának hetedik jelentése (Anunțul al șaptelea al comisiei preistorice din Viena).* Arch.Ért., 5, 1885, 255-259.
7. *Die neuesten Gräberfunde von Watsch und St.-Margarethen in Krain und der Kulturkreis der Hallstädter Periode. Denkschriften der mathematischen und naturwissenschaftlichen Klasse der Kais. Akademie des Wissenschaften. XLVIII., Wien, 1883.* Arch.Ért., 5, 1885, 397-400.
8. *Őskori nemesfémányászatunk némely adalékai (Câteva contribuții la mineritul de metale prețioase din epoca preistorică).* Erdélyi Múzeum, 7, 1887, 116-152.
9. *Az ispánlaki nagy bronzlelet (Marele tezaur de bronz de la Șpălnaca).* Erdélyi Múzeum, 7, 1887, 331-334.
10. *A háromszéki aranykincs (Tezaurul de aur din Trei Scaune).* Erdélyi Múzeum, 7, 1887, 347-357.
11. *Az Erdélyi-medence őstörténelméhez (Contribuții la preistoria Bazinului Transilvan).* Orvos-természettudományi Értesítő, 1887, 1-70.
12. *Adalékok Dacia felirattanához (Contribuții la studiul inscripțiilor din Dacia).* Erdélyi Múzeum, 8, 1888, 56-69, 237-257.
13. *Ampelum, mint Dacia aranybányászatának központja (Ampelum, centrul mineritului de aur din Dacia).* Erdélyi Múzeum, 8, 1888, 295-314.
14. *Újabb feliratok az erdélyi aranyvidékről (Noi inscripții din regiunea auriferă din Transilvania).* Erdélyi Múzeum, 9, 1889, 180-184.

15. *Újabb adalékok Dacia felirattanához (Noi contribuții la studiul inscripțiilor din Dacia)*. Erdélyi Múzeum, 9, 1889, 357-367 (în colaborare cu Király Pál).
16. *Julius Alexander, állami vállalkozó Daciában (Julius Alexander, întreprinzător al statului în Dacia)*. Erdélyi Múzeum, 10, 1890, 92-93.
17. *Újabb adalékok Dacia felirattanához (Noi contribuții la studiul inscripțiilor din Dacia)*. Erdélyi Múzeum, 10, 1890, 388-390.
18. *A rómaiak aranybányászatának őrvideke Dáciában (Zona de graniță a mineritului roman în Dacia)*. FK, 1890, 326-349.
19. *Római bányász emlékekről (Despre antichități miniere)*. Arch.Ért., 11, 1891, 61-63.
20. *A Korábia római bányászata és kettős gerinczéje Zalatna közelében (Mineritul roman de la Corabia, din zona Zlatnei)*. Arch.Közl., 1891, 1-44.
21. *Tanulmányok a rómaiak dáciai aranybányászatáról (Studii despre mineritul de aur al romanilor)*. ÉTTK, 14, 1891, 6, 99.
22. *A hunyadmegyei történelmi és régészeti társulat vivmányai (Rezultatele societății istorice și arheologice din județul Hunedoara)*. Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti társulat évkönyve, 7, 1881-92, 26-36.
23. *A nagyalmási bányamivelés emlékei Hunyad megyében (Antichitățile miniere de la Almașu Mare)*. Arch.Ért., 13, 1893, 133-140.
24. *A két Küküllő völgyében látható római végtornyok és határtöltések viszonya Dacia katonai és tartományi székhelyéhez, vagyis Apulumhoz (Gyulafehérvár) és Sarmisegethusához (Relația dintre cetățile romane din bazinul celor două Târnave cu centrul militar și provincial al Daciei, adică Apulum și Sarmizegetusa)*. Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti társulat évkönyve, 8, 1893-96, 26-36.
25. *A nicopolisi diadalemlék a Dobrudzsában (Monument triumfal de la Nicopolis, în Dobrogea)*. Arch.Ért., 16, 1896, 366-369.
26. *Berzoviai emlékek (Antichități din Berzovia)*. Arch.Ért., 18, 1898, 28-32.
27. *Kik építették a székeljudvarhelyi Budvárát (Cine au construit cetatea Budvár, de la Odorheiu Secuiesc)*. Arch.Ért., 18, 1898, 108-115.

28. Herodotos Dáciára vonatkozó földrajzi adalékainak kritikai méltatása (*Critica contribuțiilor geografice ale lui Herodot privind Dacia*). ÉTTK, 18, 1898, 1, 62.
29. *Centum Putei* nevének helyrajzi vonatkozásai. Arch.Ért., 19, 1899, 214-225.
30. *Feliratos kő a castellum onagrinum temetőjéből* (*Piatră inscripționată din necropola de la Castellum Onagrinum*). Arch.Ért., 20, 1900, 75-76.
31. *Dacia keleti határvonala s annak védelmi rendszere a Maros felső völgyétől az Olt rákos-hévízi szorosáig* (*Granița estică a Daciei și sistemul ei de apărare din partea superioară a văii Mureșului până la strâmtoarea Rașu-Hoghiz a Oltului*). Erdélyi Múzeum, 17, 1900, 261-269, 313-324.
32. Dr. Torma Zsófia emlékezete (*Amintirea lui dr. Zsófia Torma*). Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti társulat évkönyve, 12, 1901, 7-28.
33. Hunyadmegye őskori telepeinek vázlatos áttekintése (*Sinteza descoperirilor de așezări ale epocii preistorice din județul Hunedoara*). In: Hunyadvármegye monographiája, Budapest, 8-22.
34. Hunyadmegye a dákok és a rómaiak idején (*Județul Hunedoara în perioada dacilor și a romanilor*). In: Hunyadvármegye monographiája (*Monografia Hunedoarei*), Budapest, 34-211.
35. Újabb adalékok Dacia különböző határállomásairól (*Noi contribuții la diferite stații de graniță în Dacia*). Erdélyi Múzeum, 19, 1902, 149-154.
36. Újabb adalékok Dacia felirattanához (*Noi contribuții la studiul inscripțiilor din Dacia*). Erdélyi Múzeum, 19, 1902, 213-220, 264-273, 340-351, 394-406, 450-454.
37. Jupiter és Fortuna szentélye Ampelumban vagyis a mai Zalatnán (*Templul lui Jupiter și al Fortunei la Ampelum, adică la Zlatna de azi*). Arch.Ért., 22, 1902, 7-12.
38. Hunyadmegye déli felének és a hátszegi völgynek geológiája Halaváts Gyula jelentéseiben. Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti társulat évkönyve, 13, 1902, 138-142.

39. *Az Erdélyi Kárpát Egyesület tulajdona (Averea Societății Carpatice din Ardeal)*. Cluj, 1902.
40. *Válasz a limestanulmányok ügyében (Răspuns în cazul studiilor de limes)*. Arch.Ért., 23, 1903, 377-379.
41. *Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien und der Herzegovina VII.k. 1900*. Arch.Ért., 23, 1903, 81-88.
42. *Római kőemlékekről a Nagy- és Kis Küküllő közti Somogyomról (Kis-Küküllő m.) (Antichități de piatră romană de la Șmig, dintre Târnava Mică și Mare (jud. Târnava Mică))*. Arch.Ért., 23, 1903, 278-280.
43. *Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien und der Herzegovina VIII.k. 1901*. Arch.Ért., 23, 1903, 291-293.
44. *Díszes női mellszobor a dévai múzeumban (Bust de femeie împodobită în muzeul din Deva)*. Arch.Ért., 24, 1904, 190.
45. *Őskori bálványfej és kőbányászati emlék a dévai várhegyről*. Arch.Ért., 24, 1904, 241-243.
46. *Traianus előtti Dacia aldunai határkapuja*. Arch.Ért., 24, 1904, 318-321.
47. *A gerebenczi várcsoport (Grupul de cetăți de la Gerebencz)*. Arch.Ért., 24, 1904, 397-400.
48. *Újabb római feliratról és Mithras emlékről Szerb-Possesenán (Despre o nouă inscripție și o antichitate Mithras de la Possesana sârbească)*. Arch.Ért., 24, 1904, 413-414.
49. *Mommsen Tivadar emlékezete (Amintirea lui Theodor Mommsen)*. Erdélyi Múzeum, 21, 1904, 16-23.
50. *A tibódi kettős kincslelet tanulsága (Învățămintele din dublul tezaur de la Tibod)*. Erdélyi Múzeum, 21, 1904, 76-78.
51. *Újabb adalékok Domitianus két dácziai hadjáratához (Noi contribuții la cele două campanii ale lui Domitian în Dacia)*. Erdélyi Múzeum, 21, 1904, 365-372.
52. *Tocilescu György régészeti felfedezése déli Dácziában (Descoperirea lui Grigore Tocilescu în Dacia sudică)*. Erdélyi Múzeum, 21, 1904, 447-453.
53. *A várhegyi syrus templom (Templul sirian de la Orăștie)*. Arch.Ért., 26, 1906, 321-330.

54. *Carl Patsch: Das Sandschak Herat in Albanien.* Arch.Ért., 27, 1907, 77-81.
55. *Újab adalékok a sarmisegethusai alvilági cultus történetéhez (Noi contribuții la istoria cultului din Sarmizegetusa).* Arch.Ért., 27, 1907, 368-369.
56. *Thrák lovasemlékek Dácia fővárosából, Sarmisegethusaiból (Antichități thrace de cavaleri din capitala Daciei, Sarmizegetusa).* Arch.Ért., 28, 1908, 82-85.
57. *A Krisztus születése előtti Dácia ezüstötösségének bányatörténelmi jelentősége (Importanța orfevrăriei din Dacia pentru istoria mineritului înaintea nașterii lui Christos).* BKL, 1911, 521-551, 601-607.
58. *Dácia megdülésének története (Istoria căderii Daciei).* BSz, 1913, 56-89, 202-238, 390-407.
59. *Erdélyi skytha tükrök (Oglinzi scitice în Transilvania).* Arch.Ért., 33, 1913, 318-327.
60. *Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien und der Herzegovina VII.k. 1900.* Arch.Ért., 33, 1913, 390.
61. *Caelestis Virgo jelentősége Dáciában (Importanța lui Caelestis Virgo în Dacia).* Arch.Ért., 34, 1914, 350-354.
62. *Hoenes A., Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien XII.k.* Arch.Ért., 34, 1914, 415-418, 454.

RECENZIE transcrisă și tradusă din *Archaeológiai Értesítő*, 16, 1896, p. 366-399.

Monumentul triumfal de la Nikopolis din Dobrogea⁴⁹. La puțin timp după ce România a luat în posesie Dobrogea, care i-a revenit în urma tratatului de la Berlin, a început imediat cercetarea științifică a regiunii. Autoritățile administrative au sprijinit Academia Română din București cu o

⁴⁹ *Tropaeum Traiani. Das Monument von Adamklissi.* Unter Mitwirkung von Otto Benndorf und George Niemann, herausgegeben von Gr.G. Tocilescu. Mit 3 Tafeln und 134 Abbildungen im Text. Wien, 1895; tot acolo a apărut și în limba română.

dăruire demnă de urmat, astfel că mai multe vestigii istorice și arheologice au putut fi salvate prin vigilența lor. Printre alții, prefectul de Constanța a adunat în scurtă vreme un mic muzeu și, prin prezentarea descoperirilor, l-a atras, din 1882, pe tânărul și inimosul profesor de atunci al Universității bucureștene, Grigore Tocilescu. Era vorba despre acea construcție deosebită de la ultimul cot al Dunării de Jos, aflată aproape de Rasova, care a fost mai întâi remarcată de von Moltke⁵⁰, comandant vestit al prusacilor, pe când, împreună cu alți ofițeri, din toamna lui 1837, cerceta cu atenție linia defensivă a Dunării, la solicitarea sultanului Mahmud al II-lea (între 1835-1839).

Cu ocazia primei sale călătorii în zonă, Grigore Tocilescu s-a convins pe dată de importanța monumentului și a sculpturilor aflate în apropierea lui. A reușit să convingă guvernul român să aprobe finanțarea de la buget a săpăturilor și transportului din 1882-1894. În acei 12 ani, Tocilescu a cuprins în aria cercetărilor sale toate siturile arheologice din Dobrogea, reușind să îmbogățească baza documentară a epocii romane cu peste 500 de inscripții descoperite la Mauglia, Iglița, Ceatal Orman⁵¹. Dovada importantă a dragostei de știință a guvernanților români o constituie nu numai aceste săpături, dar și posibilitatea oferită lui Tocilescu de a prezenta rezultatele cercetărilor sale epigrafice în fața judecății cercurilor științifice din Viena, Paris, Roma, și chiar mai mult, a făcut posibilă cercetarea la fața locului a acestora de

⁵⁰ *Unter dem Halbmonde 1837-39*, Wien, 1893. Herausgegeben von Reinhold Wagner. Lásd Leszinsky, *Gesammelte Schriften und Denkwürdigkeiten des Generalfeldmarschall Gr. Helmuth von Moltke*.

⁵¹ Probabil transcriere greșită pentru Mangalia (*Callatis*), apoi toponimul modern pentru *Troesmis*, Turcoaia, jud. Tulcea și cel turcesc pentru *Vlmetum*, azi Pantelimonul de Sus, jud. Constanța (n.n.; cu aceasta se modifică în plus numărul inițial al notelor datorate autorului maghiar. De observat că acesta din urmă, probabil copleșit de importanța descoperirii monumentului victoriei lui Traian, a notat în titlu *Nikopolis*, adică „Orașul Victoriei”, deși inscripția latină pe care o reia în recenzie arată clar numele orașului tropeenilor).

către specialiștii universității vieneze, Otto Benndorf și George Niemann.

Chiar și șansa a fost de partea lui Tocilescu, pentru că supoziția sa făcută încă de la început conform căreia nu era vorba doar de veșnicirea amintirii unui general oarecare prin această construcție rotundă, asemănătoare monumentului funerar al lui Hadrian, ci de unul destinat celebrării cuceririi Daciei, așa cum o dovedesc două inscripții romane descoperite între timp. Una dintre aceste inscripții a fost dedicată de populația din Tropaeum Traiani lui Traian, în anul 115-116: *Imperatori Caesari Diui Neruae filio Neruae Traiano Optimo Augusto Germanico Dacico Parthico pontifici maximo, tribunicia potestate XX, imperatori XII, consuli VI patri patriae Traianenses Tropaeenses. Q. Roscio Morena Caelio Pompeio Falcone legato Augusti propraetore*. Mai mult, tot în ultima vreme, este cunoscut și monumentul dedicat fiicei sale de către unul dintre duumvirii de la începuturile municipiului Tropaeum Traiani (*Iulius Valentinus, bis II uiralis municipii Tropaei*), ridicat probabil pentru întreținerea monumentului. Toate acestea sunt confirmate și de câteva dintre emisiunile comemorative, greșit interpretate până de curând (aflate în Muzeul Brera, Muzeul San Clemente, British Museum, Catalogul Trac, 35, 9, Cabinet des Medailles din Paris, colecția lui Tocilescu și, la noi, colecția contelui Viczay-Héderváry), având pe avers chipul lui Traian iar pe revers piesele componente ale unui trofeu.

Pe baza datelor obținute din săpături, profesorul George Niemann, specialist în arhitectura antică, împreună cu profesorul vienez Otto Benndorf, bine cunoscut și la noi pentru meritele în cercetarea istoriei Daciei, au stabilit în 1891 structura și înfățișarea monumentului.

Conform acestei reconstituiri, construcția circulară cu diametrul de 30,2 m (adăugând treptele 34,34 m, iar la bază 38,02 m), a fost acoperită cu plăci de piatră pe o înălțime de 2,4 m calculată de la trepte. Deasupra, peretele circular era împărțit prin 54 de coloane atent canelate, fiecare din aceste câmpuri conținând reliefuri duble și triple, alternate, ilustrând cucerirea Daciei.

Ornamentul superior conține relieful a 39 de conducători daci, înalte de câte 1,47 m, ilustrând drama prizonierilor legați de câte un copac. Pe soclul exagonal, pe un fel de stâlp de piatră în formă de trunchi de copac, au fost sculptate elementele decorând un trofeu. Pe una din laturile exagonului se putea citi de departe ca un și mai mare efect dedicația cu litere înalte de 30 cm către zeul Marte Răzbunătorul. Armata învingătoare a ridicat trofeul între 10 decembrie 108 și 10 decembrie 109, adică după cucerirea completă a Daciei, cum s-a putut stabili din șapte fragmente de inscripții greu de întregit, descoperite la date diferite de către Tocilescu.

Impresia înfricoșătoare era accentuată de o statuie în poziție șezând, plasată între două căpetenii dace de pe celelalte laturi ale prismei hexagonale superioare. Este regretabil că s-a pierdut numele legatului care a inaugurat monumentul din cauza loviturilor celor care l-au distrus. Efectul de descurajare produs de monument rezultă atât din scurta inscripție, cât și din faptul că barbarii de la graniță au profitat de prima ocazie pentru a-l distruge. Întemeiată pentru paza monumentului ce strălucea pe deal, vizibil de la distanță deasupra satului Adamclisi de azi, cetatea *Tropaeum Traiani*, aflată la cam trei km mai la sud, se recomanda încă din secolul al III-lea prin *ordo splendidissima municipii Tropaei*, iar de la începutul secolului al IV-lea trebuia refăcută din temelii împreună cu limesul de aici. Istoricii sunt informați lapidar despre forța primelor valuri de migratori printr-o interesantă inscripție pe care Mommsen a datat-o între 18 octombrie 315 și 1 martie/1-26 iulie 317.

Romanae securitatis libertatibusque uindicibus dominis nostris Flauio Valerio Constantino et Liciniano (Licinio) Piis felicibus aeternis Aug(ustis) quorum uirtute et prouidentia edomitis ubique barbarorum gentium populis ad confirmandam limitis tutelam etiam Tropaeensium ciuitas auspicato a fundamentis feliciter opere constructa est.

Petronius Annianus u(ir) c(larissimus) et Iul(ius) Iul(ianus) u(ir) em(inentissimus) praefecti praet(or)io numini e(o)rum semper dicatissimi.

Grandiosul monument destinat să vestească supunerea dacilor a avut fără îndoială încă de la început soarta tristă a municipiului Tropaeum Traiani. Căci dacă orașul apărat de ziduri a trebuit să fie refăcut, cum ar fi putut scăpa de loviturile barbarilor ajunși stăpâni acest monument singuratic? După părerea noastră, distrugerea semetului monument ridicat în amintirea campaniilor dacice se poate pune în legătură cu invazia hunilor. Oricât de necruțător s-ar fi purtat barbarii cu acest monument proiectat și realizat cu atâta grijă și gust artistic, oricât de mult a afectat atingerea mâinilor lor barbare statuile și componentele arhitectonice, eforturile lui Tocilescu au îmbogățit cu 105 basoreliefuri Muzeul bucureștean. Toate aceste basoreliefuri se referă la scenele sângeroase ale cuceririi Daciei. Artistul a accentuat efectul grozăviilor războiului distrugător prin reprezentarea scenelor celor mai expresive. Cavaleria romană înaintează cu o viteză fulgerătoare și, abia ciocnindu-se cu dacii (scena nr. 4), dușmanul cade sub picioarele lor, rudele lor, împreună cu turmele, fug (scena nr. 8), sau cer îndurare (scena nr. 9). Împăratul însuși apare uneori spre a-i îmbărbăta, iar pretorienii luptă aprig pentru obținerea victoriei. Primul război este urmat curând de cel de al doilea, care s-a încheiat cu alungarea dacilor. Aceștia, împresurați din toate părțile, caută să scape cățărându-se în copaci, ascunzându-se printre stânci. Totul este în zadar. Legionarii înaintează cu o forță irezistibilă și nu cruță nici măcar familiile lipsite de apărare. Relieful nr. 38 reprezintă începutul marșului triumfal al lui Traian. Împăratul face inspecția armatei în fruntea căreia se află purtătorii de stindarde (40, 42) și *tubicinarii*. Apoi trece cortegiul căpeteniilor dace, aduse de soldați cu mâinile legate la spate. Chiar dacă nu sunt susținute de informații epigrafice sigure, putem accepta în general supozițiile lui Tocilescu, pentru că unele analogii ne duc cu gândul la grandioasa Columnă a lui Traian din *forum*-ul roman. În zadar am căuta însă reprezentările de peisaj ori succesiunea detaliilor Columnei Traiane, pentru că nu se pot constata trăsături particulare în fizionomia reprezentărilor. Sculptorul și-a urmat propria imaginație

și probabil că s-a folosit de modelele școlii căreia îi aparținea. Așa se și explică reprezentarea în stil grec a căpeteniilor dace.

Nu împărtășim părerea lui Tocilescu potrivit căreia prin monument se dorea marcarea locului de pornire a celui de al doilea război dacic. După părerea sa, Traian ar fi acostat la Tomis și, din cauza aceasta, ar fi amplasat monumentul pe linia Constanța-Cernavoda. Cercetarea mai are multe de descoperit în acest sens și credem că grandiosul și importantul monument este de adus mai de grabă în legătură cu caravanele care circulau pe această direcție a barbarilor, pornind din câmpiile sarmate. Dacii au migrat spre aceste regiuni și, ca unii care fuseseră privați de libertate, s-au bucurat de o bună primire, devenind permanenți furnizori de nemulțumiri în preajma noii provincii. Alegerea locului pentru monument se leagă deci de calcule politice majore, probabil corect apreciate.

Despre proiectantul și arhitectul monumentului nu avem date precise; probabil că și aici avem de a face cu strălucirea geniului lui Apollodor din Damasc, iar modelul ar fi de căutat în Odeonul lui Pericle.

Cartea lui Tocilescu ridică pentru noi, cercetătorii istoriei Daciei, multe contribuții și probleme de rezolvat, pentru că, oricât de mult am aprecia străduințele sale, problema interpretării monumentului de la Adamclisi rămâne deschisă. Oricum, istoria Daciei va avea de câștigat dacă cercetarea atentă a acestor monumente atât de importante va fi inițiată și de alții, poate chiar de cei de cealaltă parte a Carpaților.

Téglás Gábor

ARHEOLOGUL GEORGE MURNU

(1868 – 1957)

Adrian Dobos

Numele lui George Murnu este asociat în primul rând cu traducerea poemelor homerice, la un nivel comparabil cu perfecțiunea, după părerea atât a contemporanilor săi, cât și a urmașilor; faima de tălmaci a gloriei celor vechi, alături de cea de profesor și literat pune oarecum în umbră pe arheologul Murnu, deși arheologia a fost una din pasiunile sale constante, căreia i-a dedicat o bună parte din existența sa, și prin care a găsit noi căi de a elogia spiritul grec.

Murnu s-a născut la 1 ianuarie 1868 la Veria (antica Berrhoea), în Macedonia, într-o familie ce descindea dintr-un neam de coloni vlahi. A început școala primară la Veria, și a continuat-o la Selia. Studiile secundare le-a făcut la Bitolia, un an la liceul românesc, apoi la cel grecesc. Mai departe, a urmat cursurile Facultății de Litere din București, ocazie cu care a luat contact cu Al. Odobescu, ce avea să devină unul din mentorii săi. Alături de acesta, este cunoscut și apreciat de Titu Maiorescu și Ioan Bogdan; la recomandarea și cu ajutorul acestuia din urmă face lungi călătorii de studii în Germania, la München (1899) și Berlin (1901), unde a fost influențat de spirite luminate ale vremii, cum ar fi K. Krumbacher și A. Furtwängler. În 1901 obține titlul de doctor, cu lucrarea *Rumänische Lehnwörter im Neugriechischen mit historischen Vorbemerkungen*¹. În următorii ani a lucrat în cadrul Institutului German de Arheologie din Atena alături, între alții, de arhitectul W. Doerpfeld.

¹ R. Vulpe, *George Murnu. Literatul, arheologul, directorul Muzeului Național de Antichități*, RevMuz, 5, 1968, 2, p. 118.

În 1908 avea să devină conferențiar de arheologie la Facultatea de Litere din București, unde, la 18 ianuarie susținea prelegerea inaugurală a cursului *Atena clasică și arta ei*². Din 1910 a devenit profesor agregat de arheologie³, pentru ca în 1914 să devină titular al catedrei de Arheologie, poziție în care avea să rămână până în 1939, anul pensionării.

Murnu a fost un profesor foarte îndrăgit de către generații de studenți, care făceau ca sălile de curs să fie neîncăpătoare⁴. Cursurile sale erau interesante și pentru că s-a preocupat mereu de obținerea a cât mai multe mulaje după capodoperele antichității, pentru a face mai sugestive explicațiile.

Concepția despre arheologie a lui George Murnu era în bună măsură preluată de la mentorul său, Al. Odobescu. El a folosit, în cadrul prelegerilor, celebra definiție a acestuia din urmă: „Arheologia este știința care cercetează datinile și monumentele ce au rămas de la oamenii din secolii trecuți și s-au păstrat până la noi, sau în relațiuni scrise, sau în tradițiuni orale, sau mai ales în obiecte reale plastice și grafice; ea are sarcina de a aduna și a controla aceste rămășițe, pentru a extrage din studiul lor, special sau comparativ, o cunoștință cât se poate de deplină despre credințele, instituțiunile, practicile, uzurile, industriile și artele societăților vechi, adică despre starea morală și intelectuală a omenirii, la diferite epoci ale dezvoltării ei”⁵.

În viziunea lui Murnu, arheologul trebuie să fie un bun cunoscător al filologiei clasice și al artei⁶. Pe teren, el trebuie să stăpânească o metodă modernă și riguroasă, „față de care sistemul adoptat odinioară de un Schliemann se socotește azi ca un procedeu primitiv, ca o operă de diletant”⁷.

² Iulia Murnu, Ecaterina Murnu, *George Murnu, poetul homerid*, București, 1979, p. 96.

³ Alexandra Ștefan, *Istoricul Muzeului Național de Antichități – Institutul de Arheologie (II)*, SCIVA, 35, 1984, 2, p. 125.

⁴ Iulia Murnu, Ecaterina Murnu, *op. cit.*, pp. 104-105.

⁵ G. Murnu, *Arheologia clasică și rostul ei la noi*, București, 1908, p. 2 (Extras).

⁶ *ibidem*, pp. 538, 549.

⁷ *ibidem*, p. 552.

Formația sa de clasicist l-a făcut însă destul de părtinitor, în sensul acordării unui interes aproape exclusiv arheologiei grecești: „în înțelesul general ea [arheologia] e totuna cu arheologia clasică, arheologia prin excelență”⁸. Acest punct de vedere este justificat de moștenirea clasică în cultura popoarelor moderne, considerată de departe ca fiind cea mai consistentă. Aici se observă o delimitare față de linia propusă de Odobescu, ce urmărea ca prin arheologie să se „îmbrățișeze întreaga istorie culturală a omenirii din trecut, în care perioada culturii clasice e doar un episod”⁹.

Dragostea sa pentru artă și folosirea, după modelul lui Fürtwangler, a criteriului stilistic în gruparea operelor pe perioade¹⁰ a atras criticile unor contemporani. Spre exemplu, Al. Tzigara-Samurçaș l-a acuzat chiar că ar fi „omorât” arheologia, transformând-o în istoria artei. Răspunsul lui Murnu a fost prompt¹¹, precizând că arheologia este „istoria întregii culturi omenеști din trecut”¹². Argumentația sa este însă destul de ambiguă: face din nou apel la autoritatea lui Fürtwangler, care considera că arheologia clasică este partea științelor despre antichitatea clasică ce are ca obiect special vechea artă plastică; arheologia clasică este parte a filologiei, care la rândul ei este „totalitatea științei despre cultura vechii Elade și a Romei”¹³.

Negarea identității între arheologie și artă se dovedește a fi doar declarativă, de vreme ce în același an scria că „oricine pricepe că arheologia clasică nu e decât o parte din istoria universală a artei”¹⁴. Mai mult, cursul intitulat *Arheologie* tratează doar sculptura greacă din perioada arhaică până în secolul V a. Chr.

⁸ idem, *În chestia arheologiei*, București, 1908, p. 2 (Extras).

⁹ idem, *Arheologia clasică și rostul ei la noi*, București, 1908, p. 8 (Extras).

¹⁰ idem, *Arheologie*, București, 1928, p. 6.

¹¹ idem, *În chestia arheologiei*, București, 1908, (Extras).

¹² *ibidem*, p. 7.

¹³ *ibidem*, p. 4.

¹⁴ idem, *Arheologia clasică și rostul ei la noi*, București, 1908, p. 5 (Extras).

Concepția lui Murnu se întâlnește mereu la fel de partizană: sculptura și arhitectura greacă deasupra tuturor, preluând îndemnul lui Goethe, de a studia cultura diferitelor popoare, dar „înainte de toate pe vechii greci și meru pe grecii vechi”¹⁵.

Din punct de vedere geografic, patria artei este identificată cu Attica; mai mult, „din cele vreo două mii de km pătrați care alcătuiesc peninsula attică [...] pe noi nu ne interesează decât Atena și împrejurimile ei”¹⁶. Alte populații intră în discuție doar pentru a fi ilustrată inferioritatea lor în raport cu grecii; de exemplu, nu se poate afirma despre arta negrilor că ar fi o manifestare spirituală superioară¹⁷. Artă egiptenilor, chinezilor, egiptenilor reprezintă doar curiozități¹⁸; deși civilizația egipteană este apreciată (mai ales pentru că e una din sursele de inspirație ale culturii grecești), este totuși văzută ca inestetică în accepțiunea elenă, având „un sens decorativ, fără a fi frumos”¹⁹.

Pe linia aceluiași raționament, și complexul de la Adamclisi este evaluat cu oarecare condescendență. Monumentele sale sunt văzute ca lucrări ale unor meșteșugari mai mult sau mai puțin pricepuți, „dar nu și înzestrați cu însușiri ce ar ridica opera lor la o concepție de artă propriu-zisă. Se dovedește și din această parte că Tropaeum n-a fost decât un prea modest centru de cultură greco-romană (sau mai bine zis romano-bizantină)”²⁰.

Astfel se observă și delimitarea cronologică a intervalului în care evoluează „adevărata artă”: de la sfârșitul epoci arhaice până la apariția elenismului. După aceea avem de-a face cu „preocupări tendențioase, străine artei adevărate, [care] se furișează numai în perioada din urmă, așa numită elenistică, adică

¹⁵ *ibidem*, p. 5.

¹⁶ *idem*, *Atena și ruinele ei*, București, 1910, pp. 6-8.

¹⁷ *idem*, *Arheologie*, București, 1928, p. 7.

¹⁸ *idem*, *Arheologia clasică și rostul ei la noi*, București, 1908, p. 8 (Extras).

¹⁹ *idem*, *Arheologie*, București, 1928, p. 44.

²⁰ *idem*, *Monumente de piatră din colecția de antichități a muzeului de la Adamclisi*, București, 1913, p. 11 (Extras).

după [s.n.] culminarea productivității originale a elinilor”²¹. Perioada elenistică este mai degrabă bună de studiat pentru a servi ca introducere în studierea tehnicii portretului roman²².

Teritoriul nostru aparține, în accepțiunea lui Murnu, unei zone unitare, delimitate de Marea Mediterană, Marea Adriatică și Marea Neagră, sinonimă cu „Romania”, ce mai apoi avea să devină „statul cezarilor de răsărit cu reședința imperială pe malul Bosforului”²³. Acestui teritoriu îi aparținea și complexul de la Adamclisi, astfel legat prin încă o punte de lumea romană, și prin ea de cea greacă.

De complexul de la Adamclisi este legată și activitatea sa de teren. Aici a efectuat săpături atât în scurta perioadă a directoratului său la Muzeul Național de Antichități (1909-1910), cât și în următorii ani, până la primul război mondial. După 1918, din cauza lipsei fondurilor, a fost nevoit să înceteze campaniile.

Murnu a reluat săpăturile conduse anterior de către Gr. Tocilescu; tehnica de săpătură folosită de acesta, sau mai bine zis lipsa ei, adusese serioase prejudicii ruinelor, care uneori fuseseră distruse doar pentru a descoperi inscripții²⁴. A fost preocupat de metodele moderne de săpătură, pledând pentru încredințarea conducerii de șantier arheologilor experimentați, pentru a se putea valorifica la maximum potențialul obiectivului²⁵. George

²¹ idem, *Arheologia clasică și rostul ei la noi*, București, 1908, p. 6 (Extras).

²² idem, *Portretul elin*, București, 1908, p. 5.

²³ idem, *România și Elada*, Analele Academiei Române, Mem. Secț. Literare, seria III, tom VI, mem. 5, 1934, p. 2.

²⁴ idem, *Monumente de piatră din colecția de antichități a muzeului de la Adamclisi*, București, 1913, p. 11 (Extras); la nota 1, pp. 6-7, este citat un pasaj dintr-un raport din 1896 al arhitectului Fölker, care propunea săparea integrală a unei basilici pentru a fi descoperite inscripțiuni, scopul pe care-l urmărim.

²⁵ Este interesant de menționat aici un episod legat de descoperirea unei „cripte antice” la Măcin, semnalate în iarna 1910. G. Murnu, pe atunci directorul Muzeului național de Antichități, dispune trimiterea, mai întâi, a profesorului Moisil, „delegatul oficial pentru antichitățile din Dobrogea, atât al Casei Bisericii, cât și al Muzeului” (Arhiva MNA, dosar 16/1910, fila 5). Acesta din urmă și-a depășit însă atribuțiile, după cum reiese dintr-o notă sosită pe adresa Muzeului.

Murnu a pledat pentru înregistrarea și descrierea, într-un jurnal, a descoperirilor „**de orice natură**” [s.n.], cu descriere și menționarea locului de proveniență²⁶.

În ciuda enunțării acestor principii, activitatea sa de arheolog a fost canalizată mai ales spre interpretarea obiectelor de artă și a elementelor de arhitectură și urbanistică (în cazul Tropaeum, e vorba de *via principalis* și de canalul de sub ea, de aducțiune și colectare a apelor). După ce Vasile Pârvan valorificase partea istorico-epigrafică, Murnu urmărea studierea „mai numai a monumentelor figurate, adică [a acelor] obiecte din colecție care prin forma și reprezentările lor prezintă un interes mai mult sau mai puțin artistic; de aceea am și exclus cele câteva pietre, care n-au decât o importanță pur epigrafică”²⁷. Într-un studiu cu caracter monografic²⁸ face o analiză complexă a „Basilicii cisternă” de la Adamclisi, nerezumându-se doar la considerații de ordin artistic.

Una din preocupările constante a lui Murnu a fost legată de patrimoniul arheologic, sub multiple aspecte, între care se numără publicarea unor cataloage cu obiecte antice; primul²⁹ este realizat din postura de director al Muzeului Național de Antichități (pe care a ocupat-o după moartea lui Tocilescu). În dorința unei așezări sistematice a materialului, a început cu vasele grecești din inventarul muzeului, pe care le-a publicat alături de un bogat comentariu stilistic. Această lucrare se dorea a fi prima

Directorul este categoric în această privință, după cum reiese din comentariul făcut pe marginea acelei înștiințări: „*Ne miră procedarea d-lui Moisiș*”, deoarece el avea numai delegația „*de a cerceta descoperirea, dar nu și dreptul de a face săpături. Acest drept aparține Muzeului [...]*” (Arhiva MNA, dosar 16/1910, fila 80).

²⁶ idem, *Noi săpături în cetatea Tropaeum*, București, 1910, pp. 3-5 (Extras).

²⁷ *Ibidem*, p. 9; trebuie totuși menționat că atunci când a descoperit o inscripție, a completat-o și a interpretat-o; din păcate manuscrisul respectiv s-a pierdut, iar inscripția respectivă a fost redescoperită și valorificată jumătate de secol mai târziu (Cf. R. Vulpe, *op. cit.*, nota 32).

²⁸ idem, *De la cetatea Tropaeum Traiani: „Basilica-cisternă”*, *Analele Academiei Române*, Mem. Secț. Istorice, tom 36, nr. 12, 1913, pp. 421-440 + 10 planșe.

²⁹ idem, *Vase pictate grecești*, București, 1910.

dintr-o serie cât mai cuprinzătoare: „[...] începem azi seria publicațiilor muzeului prin cartea de față, care trece peste marginile obișnuite ale unui catalog: în ea figurează elita diferitelor categorii de vase pictate grecești și se dă un studiu cât se poate de amănunțit asupra fiecărui exemplar din ele”³⁰. Un altul³¹, cuprinde monumentele figurate de la Tropaeum (capitелuri, monumente funerare, reprezentări antropomorfe și zoomorfe), însoțite de asemenea de bogate comentarii stilistice.

Ca director al Muzeului, s-a străduit să sporească personalul calificat al instituției, destul de puțin numeros³². Chiar dacă aceasta nu s-a realizat în timpul directoratului său, demersurile sale au reprezentat un pas spre realizarea acestui deziderat.

Un alt domeniu de care s-a interesat Murnu a fost popularizarea științei, lărgirea accesului oamenilor la capodoperele civilizației clasice dintre cele mai reprezentative. Această intenție s-a concretizat de exemplu prin realizarea unei lucrări de mai mare întindere, *Portretul elin*, în care realizează o prezentare „întemeiată pe studiul propriu și cu folosirea critică a materialului de până acum”³³ valorificarea călătoriilor sale în Italia într-o lucrare despre monumentele antice ale Romei, a căror prezentare este făcută „anume pentru cititorii români, întâi pentru tinerimea studioasă, apoi pentru un public mai mare”³⁴. Pe lângă un scop educativ, aceasta are și un declarat scop patriotic, explicit formulat în introducere „[...] e făcută anume pentru noi cei care ne lăudăm cu

³⁰ *ibidem*, p. 4.

³¹ *idem*, *Monumente de piatră din colecția de antichități a muzeului de la Adamclisi*, București, 1913 (Extras).

³² Alexandra Ștefan, *Istoricul Muzeului Național de Antichități – Institutul de Arheologie (II)*, SCIVA, 35, 1984, 2, p. 127.

³³ G. Murnu, *Portretul elin*, București, 1908, p. 4.

³⁴ *idem*, *Monumente antice din Roma*, București, 1908; această lucrare a făcut obiectul unei acuzații de plagiat, iar unul dintre argumentele acesteia a fost folosirea a foarte puține trimiteri. Murnu explică aceasta chiar prin caracterul de popularizare al lucrării.

originea romană (dovadă sigură e interesul ce a stârnit ea în Ardeal)»³⁵.

Dacă aceste lucrări vizau în primul rând românii interesați de cultura clasică, Murnu s-a ocupat și de prezentarea peste hotare a capodoperelor descoperite la noi. Astfel, la Expoziția de la Roma din 1910, secțiunea românească participa cu copii după Tezaurul de la Pietroasa, cu 60 de mulaje, precum și planuri ale cetăților antice³⁶.

Acestea am considerat că sunt principalele repere ale carierei de arheolog a lui George Murnu, ocupând o paletă largă, de la activitatea de teren la cea didactică și la cea de director al Muzeului Național de Antichități. Firul conducător al întregii sale vieți a fost interesul mereu constant pentru civilizația greacă, pe care a venerat-o cu o pasiune ce uneori l-a făcut părtinitor, subapreciind unele comori non-grecești de cultură. Dincolo de toate acestea, opera sa va rămâne în istoria arheologiei românești ca una de seamă.

Între scrierile arheologice mai importante ale lui G. Murnu am ales un fragment (câteva rânduri din partea I și partea a II-a integral) din studiul arheologic **De la cetatea Tropaeum-Adamclisi: „Basilica-cisternă”**, prezentat de autorul cercetării, pe atunci membru corespondent al Academiei Române, în ședința de la 15 noiembrie 1913 a celui mai înalt for științific de atunci al țării și publicat în *Analele Academiei Române*, seria II, tom XXXVI, *Memoriile Secțiunii Istorice*, București-Leipzig-Viena, 1913, p.421-440 + 20 fig. (fotografii și desene) la urma textului. De remarcat punerea foarte rapidă în circuitul științific a rezultatelor cercetărilor și calitatea științifică și grafică a publicației (A.B.).

³⁵ idem, *Plagiatul meu*, București, 1909, p. 5 (Extras).

³⁶ Alexandra Ștefan, *op. cit.*, p. 127.

DELA CETATEA TROPAEUM-ADAMCLISI:
„BASILICA-CISTERNĂ”
STUDIU ARHEOLOGIC
DE
G. MURNU

Membru corespondent al Academiei Române

Ședința de la 15 Noembrie 1913

[p. 421]

La o distanță de vreo 30 de metri dela poarta de apus, pe partea de miazăzi de via principalis și în atingere nemijlocită cu aceasta se află una din cele mai vrednice de cunoscut din ruinele descoperite în cetatea Tropaeum.

Ea se impune luării aminte nu numai prin marea întindere ce ocupă zidurile și împrejmuirea de odinioară a monumentului ca și prin buna păstrare a unei părți însemnate din zidărie (ceea ce nu se observă la o a doua clădire din cetate), ci și, cu deosebire, prin interesantele probleme ce sugerează aceste venerabile moaște ale trecutului nostru îndepărtat.

Judecând după felul cum se înfățișează ca și după natura descoperirilor făcute la explorarea lor, ele ne îndreptățesc să credem cu toată siguranța că e vorba de o clădire dublă alcătuită din o *cisternă* și o *basilică suprapusă*: le vom numi dar *basilica-cisternă* (numirea, în locul celei false „basilica dublă”, e dată de mine întâia dată: v. *Noi săpături în cetatea Tropaeum*, Buc., 1910, p.8, extras din Bul. mon. istorice, din același an; cf. V.Pârvan, *Cetatea Tropaeum*, Buc. 1912, p.100). [.....].

Încă din 1892, în al doilea an de campanie întreprinsă în interiorul cetății, cu prilejul scoaterii la lumină a viei principalis, s'a dat, printr'o săpătură de încercare, de ruinele basilicei-cisterne și s'a ajuns în interiorul ei până la o adâncime de 3 metri. O mai de aproape cercetare a dărâmăturilor de ziduri însă nu s'a făcut. D-l Inginer Polonic, care conducea campania din acel an, probabil în urma sondajelor ce făcuse, și-a dat seama că e vorba de o clădire a cărei întindere aproximativă, după presupunerea sa, se ridică la 20 mp. (după raportul său adresat direcțiunii la 22 August 1892). Au trecut vreo 12 ani de la această întâie săpătură, pripită ca toată opera de atunci, până când această descoperire să devie obiectul unei preocupări mai serioase.

O întâmplare fericită a făcut să ajungă până la noi un raport adresat direcțiunii Muzeului (16 August 1904) de către E. Frollo, care se pare că pe scurtă vreme a avut conducerea tehnică a campaniei din acel an: în acest raport (ni se vorbește și de un al doilea care a dispărut) e vorba de o dinadinsă scrutare începută la aceste ruine. Ea a mers așa departe, încât a dat exploratorului puțința nu numai de a descoperi o bună parte din zidărie și o sumă de obiecte mărunte și de fragmente arhitectonice, ci și de a da cu aproximație dimensiunile și schița clădirii, în care el vedea „un templu sau o biserică”. Mai mult încă: s'a atacat interiorul basilicei și s'a scos la iveală *cripta* și a fost sondată pardoseala bisericii, pardoseală atât de complicată și admirată de dânsul. Dacă în același an s'au continuat aici mai departe cercetările, nu se știe, căci nu ne-a mai rămas despre aceasta nici o notiță. Știm însă că [p. 424] în anul următor s'a săpat la basilică timp de vreo două luni de către custodele muzeului din Adamclisi (după informațiile ce mi-a dat el însuș. Acest custode de origine germană, numit Richter, un simplu zidar, a fost mulți ani în serviciul Muzeului. El mi-a afirmat că săpăturile le-a făcut, ajutat fiind de 20 de lucrători, cu autorizația directorului și că asupra lor ar fi raportat la vreme

direcțiunii. Despre toate acestea însă nu se găsește nici o mărturie scrisă). În ce a constatat această activitate arheologică a acestui custode, nu putem cunoaște precis; el însă n'a putut să dezgroape decât *numai o parte* din câmpul ruinei: dovadă timpul îndelungat ce a necesitat în anii următori deplina ei scoatere la lumină. Această parte se pare a se fi mărginit la interiorul basilicei, cum reiese din scriptele de mai târziu (1907), când se reiau explorările, de astădată neîntrerupte la această biserică (se înțelege dela sine deci că e cu totul neîntemeiată pretenția lui Richter că el ar fi descoperit această „biserică”; R. Netzhammer, *Aus Rumänien*, Buc., 1909, p.103). Desgroparea desăvârșită a basilicei-cisterne nu s'a putut săvârși decât în răstimpul celor trei din urmă campanii (1907, 1908, 1909), mai ales în cei doi ani dintâi, când săpăturile au fost conduse de arhitectul român C.V.Mironescu și arhitectul german H.Broetz din Wiesbaden. Întâiul, cum se vede în puținele scripte rămase dela dânsul, deși pare a fi ținut un jurnal regulat, a săpat în timp de 50 de zile (dela 21 Septembrie până la 31 Octombrie 1907) cea mai mare parte din cele două laturi lungi ale basilicei, laturea de Nord și Sud ca și în preajma apsidei.

Lucrarea fu continuată și întregită de arh. Broetz, care (dela 26 Maiu până la 26 August 1908) a lărgit și adâncit săpăturile în toate direcțiile și le-a întins mai cu seamă spre răsărit până la zidul cu contraforturi din această parte, desfundând astfel tot terenul ce cuprinde împrejmuirea și curtea basilicei, întinsă cu deosebire spre răsărit și apus.

Explorările acestor doi arhitecți – excepție făcând de aceea a inginerului von Kube, (1906) – au fost mai sistematice și metodice decât ale predecesorilor lor, dar cel care a fost mai bine pregătit și a avut o intuiție mai clară asupra lucrurilor a fost fără îndoială H. Broetz: munca lui rânduită, curată și pricepută ne-o dovedesc planurile, desemnurile lui și jurnalul ce a ținut în cele două campanii conduse de dânsul.

El avea ochiul agerit și deprins înainte vreme la repetitele săpături arheologice din Germania, unde făcuse bună școală practică înainte de a veni în țară spre a se pune în slujba direcțiunii

Mu [p. 425] zeului de antichități din București. O școală arheologică deosebită însă nu avea, de aceea și constatările sale aveau în vedere mai numai faptele materiale izolate. Așa se explică de ce nici el n'a putut desluși dela început rostul subsolului basilicei și n'a deslegat „enigma” cu care zadarnic d-l Mironescu își bătuse capul atâta vreme, decât după descoperirea unui conduct de apă în laturea sudică a basilicei. Așa încât, pe câtă vreme cel dintâiu nu văzuse în acest subsol decât o „tăiniță”, un fel de catacombă a bisericii și, condus de caracterul îndoit al ruinei, născocise numirea de *basilică-dublă* adoptată mai multă vreme de toți, arh. Broetz a întrezărit pe baza conductului că e vorba de un „rezervoriu de apă”, deasupra căruia s'a ridicat basilica. Și totuși, chiar fără descoperirea conductului, un cunoscător cât de puțin familiarizat cu antichitățile romane ar fi recunoscut cu înlesnire, că aici nu putea fi vorba decât de un local destinat aprovizionării cu apă a orașului: sunt atât de multe elemente interne convingătoare despre aceasta, încât orice altă dovadă externă ar fi fost de prisos.

Chiar de la început, din 1892, de când s'a pus întâiul târnăcop în măruntaiele ruinei și s'a cunoscut alcătuirea pardoselii, Tocilescu bănuise existența unei „cisterne”, cum ne arată o sfioasă a sa observație scrisă la marginea raportului ce-i adresase inginerul său (observație necunoscută de mine atunci când am numit cisternă substrucția basilicii), dar se vede că idea aceasta el n'a mai îndrăznit s'o susție, în urma descoperirii basilicei (cum o probează mănținerea neîntreruptă, în scripte, a numirii date de arh. Mironescu). După toate constatările de până acum reiese însă cu toată evidența, că bănuiala aceasta prematură fusese dreaptă. E vorba în adevăr de o *cisternă*, dar nu de o simplă ruină, ci de două deosebite ruine împreunate, una cu caracter profan, cca de desubt, subsolul reprezentând cisterna, iar alta, cea de peste dânsa, de caracter religios, basilica.

A se vedea, complementar cercetărilor obiectivului cercetat și descris de G. Murnu, datele mai nou obținute în deceniul VIII al sec. XX de echipa condusă de prof. Ion Barnea, la a căror acumulare subsemnatul a participat efectiv, în Dacia, NS, XXI, 1977, în studiile semnate de Ion Barnea și Monica Mărgineanu-Cîrstoiu, p. 221 și urm.

(notă A.B.)

Vasile Pârvan sau de la Episteme la Philosophia (1882-1927)

Sorin-Bogdan Vișenoiu

*Viața unui om, a unui popor, a unei idei, a unui sentiment,
a unei creații omenești, a unei civilizații universale,
a vieții omenești totale – viața întreagă, din care fac
parte nenumărate fenomene
izolate, cosmice – este singura accesibilă atitudinii istoriei*

Pârvan – „Adunători de izvoare, istorici și filosofi” (1903)

Titlul acestei evocări a personalității lui Vasile Pârvan ar putea părea întrucâtva prea „tehnic”, dacă nu chiar bizar la o primă vedere: a devenit un loc comun în literatura noastră – fie aceasta de natură biografică, sau de critică literară ori de specialitate (istorie-arheologie) – distincția între Pârvan-arheologul și Pârvan-filosoful. Atunci când aceasta nu există – numcroase prefete și postfețe – realizate neîndoielnic din intenția de a ne aduce mai aproape de înțelegerea complexului om care a fost Vasile Pârvan, izbutesc din păcate exact contrariul; ele nu reușesc să ne facă accesibilă „șarpanta” sa „conceptuală”, pentru a cita din postfața „Geticii”, scrisă de Radu Florescu¹, și nici să evite „abuzul de termeni tehnici” sau „o terminologie alambicată care să ascundă concepte vagi și judecăți șovăielnice”, pentru a-i da cuvântul aceluiași autor².

¹ V. Pârvan, *Getica – o protoistorie a Daciei*, ed. îngrijită, note, comentarii și postfață de R. Florescu, Meridiane, București, 1982, p. 604.

² R. Florescu, *Getica...*, p. 590. Cred că „șarpantă conceptuală” întrunește pe lângă aceste două auto caracterizări citate și pe aceea, prezentă la aceeași pagină, de „barbarism”.

Într-un fel, faptul e explicabil: asemeni multor spirite de elită, Pârvan a fost un neînțeles în timpul vieții (iluzia înțelegerii nu e o condiție a realității acesteia din urmă) și un puțin înțeles după moarte. Spre deosebire de cazul – cu nimic mai puțin tragic – majorității acestor spirite, cel al lui Pârvan comportă un aspect întrucâtva particular: să spunem deci că Pârvan avea să fie finalmente rău înțeles. Adularea personalității, mitizarea acesteia (într-o perioadă în care oricum „cultul personalității” avea să coboare prea des de la rangul de politică statală direct în paginile multor, poate prea multor lucrări „științifice”), bazate nu atât pe incapacitatea de a tranșa corect între Pârvan-arheologul și Pârvan-filosoful cât pe lipsa de discernământ între concluziile filosofice și cele pur arheologice ale savantului aveau să afecteze cel puțin într-o chestiune (acea a geto-dacilor) arheologia românească postbelică. Cu certitudine, arheologia este acea „disciplină istorică autonomă, având ca obiect depistarea, sistematizarea și interpretarea vestigiilor materiale aflate în pământ, la suprafața acestuia sau sub apă”³. La fel de adevărat este însă faptul că „înainte de a deveni o știință, arheologia este o atitudine”⁴. În persoana lui Pârvan, arheologia ca știință și arheologia ca atitudine și-au găsit o veritabilă punte de legătură. Să încercăm, în pofida dificultăților inerente unui asemenea demers, să analizăm contribuțiile sale în ceea ce privește cele două chipuri: al științei vechimii, respectiv al intuiției vechimii.

Trebuie spus că arheologia nu părea a fi de la bun început pasiunea tânărului Pârvan: înainte de plecarea sa la studii în Germania, Evul Mediu și epoca modernă îi furnizaseră subiectele de cercetare pentru primele sale studii⁵.

³ M. Babeș, În: *Enciclopedia Arheologiei și Istoriei Vechi a României*, vol.I., Ed. Enciclopedică, București, 1994, p. 94., s.v., „Arheologia”.

⁴ R. Theodorescu, *Grafiile unui erudit: „Istoria arheologiei”*. În: *Drumuri către ieri*, Ed. Fundației Culturale Române, București, 1992, p. 148. Citarul aparține lui Georges Daux.

⁵ N. Zugravu, „Marcus Aurelius – Vasile Pârvan: afinități electice”. În: *Vasile Pârvan – Studii de istoria culturii antice*, Ed. Științifică, București, 1992, p. 15.

Majoritatea biografilor par a cădea însă de acord asupra unui singur fapt: în anii colaborării sale cu I. Bogdan, D. Onciul și N. Iorga avea să fie puternic influențat de principiile școlii critice, altfel spus disprețul față de speculațiile ieftine și amatorism, combinat cu serioasa, aproape severa interpretare a izvorului istoric.

Ajunge să citim scurta introducere la *Getica*⁶, pe care avea să o publice decenii mai târziu, pentru a aprecia cât de durabile aveau să fie metodele și optica de lucru deprinse în acei ani. Nici Tocilescu, nici Goos, nici chiar Pulszky Ferenc nu scapă criticii sale și totuși parcă nici unul dintre aceștia nu este „admonestat” mai aspru decât Nicolae Densușianu, autorul „romanului fantastic” *Dacia preistorică*, „plin de mitologie și de filosofie absurdă”.

Dacă peste ani Vasile Pârvan urma să opună acestei de multe ori excesive severități a școlii critice antidotul propriei sale profunzimi filosofice, nu este mai puțin adevărat că anii de studiu la universitățile din Berlin, Jena sau Breslau au stat sub semnul aceleiași rigori de analiză, generată de și îndreptată spre izvorul istoric, antic de această dată. Orizontul tânărului Pârvan era în 1908, atunci când susține la Breslau disertația academică „Die Nationalität der Kaufleute im römischen Kaiserreiche” foarte larg: filosofie antică, epigrafie greco-romană, drept roman. Filosofia antică și dreptul roman familial sunt foarte bine ilustrate de studiul „M. Aurelius Verus Caesar și L. Aurelius Commodus A. D. 138-161”, publicat în 1909. Doi ani mai târziu, dedica lui I. Bogdan noul, pe atunci, studiu „Contribuții epigrafice la istoria creștinismului daco-roman”.

În mod cert, studiul poartă un titlu prea modest față de ceea ce oferă; asemeni *Geticii* de mai târziu, și înțelesurile acestui studiu aveau să fie dacă nu răstălmăcite, atunci subestimate prin utilizarea lor anacronică. În epoca în care a fost redactat, recursul la națiune și justificarea prezentului prin antichități aveau să mai

⁶ R. Florescu, *Getica...*, p. 7.

facă încă multe victime: dacă însă anumite fraze lui ale lui Pârvan nu erau neobișnuite în 1911 (înaintea primului război mondial), nu ne explicăm apariția unor fraze asemănătoare în 1992, în studiul introductiv la această scriere⁷.

Studiul acesta adaugă domeniilor sus menționate un altul din care arheologia practică de Pârvan avea să-și extragă seva, ceea ce tânărul savant numea într-o notă de subsol⁸ „direcția nouă, genetică-comparativă, dată istoriei religiunilor de Usener, Dieterich, englezul Frazer și alții”. Această „direcție nouă” prezentă în studiul său (cu ecouri și în *Getica*) îl anunța în mod ironic pe Eliade: într-adevăr, doar acest din urmă savant avea să reia pe o scară la fel de largă analiza etimologică a unor termeni precum „zănatec”, „Sânziene”, etc., cu implicațiile în evoluția culturilor pe care uneori asemenea demersuri le aduc în discuție.

După cum se poate vedea, filosofia n-a fost singura sursă „extra-arheologică” de alimentare culturală pentru Vasile Pârvan, dar dacă am insistat în frazele de mai sus asupra acestei discipline și a celorlalte care l-au interesat, e pentru că activitatea arheologică stricto sensu întreprinsă de Vasile Pârvan n-ar putea fi apreciată la justa ei valoare în absența erudiției din spatele tehnicii.

Cariera lui Vasile Pârvan evidențiază în evoluția ei multe din aspectele tenebroase ale lumii științifice românești din toate timpurile: este cunoscut astfel incidentul provocat de fostul său profesor de limbă greacă, N. Burilescu, în mod paradoxal cel ce avea să-l acuze de plagiat în ceea ce privea *Contribuțiile... sale*, miza fiind postul de la catedra lui Tocilescu⁹. Nimic nu avea să-l oprească însă pe Pârvan: profesor titular în 1913, el avea să-și continue un drum destinat întemeierii și consolidării în arheologia noastră.

⁷ N. Zugravu, *Creștinism – Romanitate – Continuitate* (studiu introductiv). În: *Vasile Pârvan – Studii de istoria culturii antice*, Ed. Științifică, București, 1992, p. 22-35.

⁸ V. Pârvan, *Contribuții epigrafice la istoria creștinismului daco-roman*. În: *Studii de istoria culturii antice*, București, 1992, p. 209, n. 392.

⁹ *Studii de istoria culturii antice*, București, 1992, p. 17.

Punctul de plecare în aventura sa arheologică avea să se producă după ce, în 1910, devine directorul Muzeului Național de Antichități, forul suprem al acestei științe în epocă. Un an mai târziu, Pârvan inițiază săpăturile de la Ulmetum, primele dintr-o provincie făcută anume parcă pentru curiozitatea sa clasicistă: Dobrogea, muzeul de antichități în aer liber. Această ultimă metaforă capătă o și mai sporită consistență dacă ne amintim că Histria avea să fie pentru prima dată supusă expertizei arheologice de Vasile Pârvan, cu începere din 1914. Este unul din locurile predilecte spiritului său meditativ, repede transformat în „loc de pelerinaj”: un cap încoronat ca Ferdinand I cel Loial avea să prețuiască hărnicia lui Pârvan, pe baza interesului pentru epigrafie, devenită profesie pentru unul și hobby pentru celălalt.

Pe lângă acești selecți vizitatori, Pârvan reunea în jurul lui o veritabilă colecție de viitori specialiști și este cazul să spunem că spiritul de școală avea să definească activitatea arheologului: Lambrino, Metaxa, Mateescu, Nicorescu, Teodorescu și asistentul său, Ioan Andrieșescu aveau să lucreze fie la Callatis, fie în cazul celui din urmă, la Sălcuța (1916)¹⁰.

Acest spirit de școală nu reușea să exprime aspirațiile unei țări aflate, după primul război mondial, la debutul unei perioade de acumulare, de creștere, cel puțin nu în totalitate. Pârvan știa ca nimeni altul că practica institutelor de arheologie la distanță de țara de proveniență, în teritoriile supuse studiului nu putea lipsi în cazul unei țări care se respectă. În 1922 el fonda Școala Română de la Roma, viitoare Academia di Romania. Acest act de întemeiere fusese facilitat și de reputația europeană a lui Pârvan: tânărul, care criticase *opacitatea* prezentă chiar la ilustre spirite precum Mommsen, devenise prietenul pe care aveau să-l regrete romaniști de talia lui Carcopino. Europeanismul lui Pârvan nu poate fi nicidecum excesiv subliniat; în mod paradoxal acest europeanism avea să coexiste cu un interes din ce în ce mai crescând (între 1924 și 1927 din inițiativa sa fuseseră întreprinse

¹⁰ M. Babeș, *op. cit.*, p. 96.

numeroase săpături în situri neolitice; ele începuseră încă din 1916 la Sălcuța) în direcția autohtonismului, o veritabilă doctrină personală a savantului, abil speculată de dictaturile ce aveau să se succedă vertiginos în România secolului XX.

Pentru moment, să adăugăm că lui Pârvan i se datorează apariția unor prestigioase publicații: *Ephemeris Dacoromana* sau *Dacia*, au fost anterior apariției primului lor număr, visele sale (se mai poate adăuga aici și publicația *Diplomatarium Italicum*). În destul de spinoasa problemă a universităților ardelen, Pârvan s-a implicat de asemenea: „a fost”, remarca un comentator, „pe pământul Transilvaniei, printre începătorii Universității clujene” (sau mai degrabă continuatorul celui maghiar)¹¹.

Este pe undeva paradoxal că celebrul clasicist avea să fie autorul „Geticii”, dar nu mai puțin explicabil; așa cum aminteam mai sus, încă din „Contribuțiile epigrafice la istoria creștinismului daco-roman” se poate observa o aplecare către destinele autohtonilor Daciei, la care, în opinia lui Pârvan, romanizarea și creștinarea ar fi fost procese paralele (în mare, savantul stabilind totuși repere cronologice destul de diferite pentru fiecare în parte).

Un interes pentru pre- și protoistoria ținuturilor din nordul Dunării avea să-și croiască, încet dar sigur, drum în gândirea lui Pârvan și o serie de evenimente anunțau parcă *Getica*: în 1924, I. Andrieșescu publica rezultatele săpăturilor de la Piscu Crăsani și tot Andrieșescu fusese în 1912 autorul „Contribuției la Dacia înainte de Romani” ajungând din teza de doctorat la Iași, prima monografie dedicată neoliticului românesc. N-am amintit fără rost această din urmă lucrare, ea fiind menționată de Pârvan în introducerea monumentalei sale lucrări. Despre săpăturile în stațiunile neolitice, am scris mai sus: începute la Sălcuța în 1916,

¹¹ R. Theodorescu, *Laudă lui Dedal*. În: *Drumul către ieri*, F.d. Fundației Culturale Române, București, 1992, p. 172.

ele dădeau măsura practică a acestui interes pentru una dintre cele mai îndepărtate perioade ale istoriei ținuturilor dunărene.

Înainte de a scrie despre *Getica*, o paranteză trebuie deschisă, sistemul de gândire al lui Pârvan fiind adesea lăudat fără a fi înțeles. În mod corespunzător, *Getica* este înțeleasă, ca un tot, concluziile filosofice ale arheologului ajungând uneori în timp să substituie date care s-ar fi dorit să fi fost mai tehnice, mai exacte.

N-am utilizat fără semnificație drept moto tocmai acea frază din articolul „Adunători de izvoare, istorici și filosofi”: se poate observa cu ușurință accentul pe care Pârvan îl pune pe viață, pe viața în orice accepțiune. Cred că fraza conține în sine mai mult decât o metaforă, oricât de sublimă ar fi aceasta. Și mai cred că, înainte de a-i atribui lui Pârvan cu atâta mecanicism sau automatism titulatura de filosof, ar trebui să verificăm ce fel de filosof a fost. E, din păcate, un loc comun să separăm arheologul de filosof atunci când n-ar fi neapărat necesar, uitând să o facem atunci când s-ar cuveni.

Spunem că stoicismul a fost preferat de Pârvan fără excluderea altor sisteme și tradiții filosofice: câți dintre noi ne amintim însă că pentru stoici, *philosophia* a avut un sens mai larg decât de obicei, înglobând deopotrivă teoria și practica? Sau că bunăoară Cicero o definea ca fiind „ars vitae”, arta acelei vieți, istorică pentru Pârvan? Înaintea stocilor, Aristotel spunea că filosofia este o metodă de cunoaștere, sinonimă așadar cu „epistemé”¹². Aceasta din urmă n-ar fi fost străină de „anamnesis”, de o anamneză care n-a fost la rândul ei străină gândirii istorice a lui Pârvan. În „Phaidon”, Platon afirmă că „epistemé”, cunoașterea, „nu ne poate parveni prin simțuri și că, deci, o avem înăscută”¹³.

Această continuitate de idci („cide”) a îmbrăcat pentru arheologul Pârvan forma continuității de gândire cu cei ce ne sunt strămoși. Pentru el era evident că mintea contemporanilor regăsea

¹² F. E. Peters, *Termenii filosofiei grecești*, Humanitas, București, 1997, p. 223.

¹³ F. E. Peters, op. cit., p. 93.

intuitiv pe aceea a înaintașilor, ceea ce explică și caracterul viu al interpretării documentului istoric, doar în aparență un martor tăcut al unor timpuri moarte. Din cele 7 capitole din care se compune *Getica*, lucrarea sa de căpătâi, publicată în 1926 (I – Migrații cimmero-scythe, sec. X-VI a. Chr.; II. Geții din Carpați de la Spargapeithes la Decebalus; III. Cultura getică; IV. Stațiunea getică de la Piscul Crăsanilor; V. Expansiunea getică între 900 și 500 a. Chr.; VI. Vârsta fierului în Dacia 1. Hallstatul; 2. La Tène; VII. Concluzii) neîndoiește cel de-al treilea a ridicat conștient sau nu cele mai multe probleme.

Getica a avut meritul, în epocă, de a se constitui în prima sinteză românească de asemenea dimensiuni dedicată acestei problematice. Măiestria interpretării surselor dovedea neîndoiește tehnicianul din Pârvan. Reevaluarea necesară a datelor și concluziilor a fost adesea făcută chiar dacă sub umbrela nevinovatelor ipocrizii gen „nu mi-am propus să redactez din nou opera și nici să aduc toată informația acumulată între timp”¹⁴. Alte lucruri n-au fost remarcate, ceea ce, iarăși, e explicabil dacă ne gândim că abia în anii '90 ai secolului XX și cu o inerție regretabil de expectabilă a specialiștilor, mitul geto-dacilor avea să fie din nou analizat în emisiuni TV, cărți, articole (cum era de așteptat, întâmpinate cu o reticență care demonstrează cât de greșit a receptat societatea românească anumite concluzii ale lui Pârvan).

Neîndoiește, *Getica* poartă marca interpretărilor la modă în epocă, „pornind de la teoria lui Gustav Kossina: spațiilor caracterizate printr-o cultură materială unitară le corespunde o entitate etnică”¹⁵ ceea ce în sine nu e surprinzător.

Surprinzătoare e inocența cu care generații de arheologi au preluat concluziile capitolului III al *Geticii*; să o spunem direct: adesea geții lui Pârvan au fost căutați prea asiduu în teren. Dar

¹⁴ R. Florescu, *Getica...*, p. 603 (Postfață).

¹⁵ G. A. Niculescu, *Interpretarea fenomenelor etnice de către istorici și arheologi. Pericolele argumentație mixte*. În: *Timpul Istoriei. Memorie și patrimoniu. In honorem emeritae Ligiae Bărzău*, București, 1998, p. 64.

erau acești geți reali? Nu cumva ar fi fost necesară o „periegheză” a gândirii lui Pârvan înaintea perieghezelor practice, propriu zise?

O simplă privire asupra capitolului III ne convinge: din moment ce afirmația lui Pârvan conform căreia „scriitorii antici au confundat întotdeauna pe geți cu rudele lor sudice, thracii”¹⁶ era evident adevărată, ea nu scuză crearea unui popor sfânt, pașnic, excesiv de moral, creativ până la a preceda creștinismul.

E suficient să vedem cum se referă Pârvan la sacrificiul uman practicat de geți: „o jertfă așa de sfințită” în care unui om „i se ia viața de carne spre a i se dărui cea de spirit”¹⁷. În același timp, referindu-se la alte practici religioase, Pârvan afirmă categoric că „nimic nu ne îndreptățește a admite la geți un cult orgiastic, așa cum e la thraci”¹⁸. Poligamia e evident condamnată, laudat fiind celebrul episod în care Scorylo exemplifică puterea unirii triburilor „la procedarea «filosofică»” cu lupul și câinii¹⁹.

Exemplele ar putea continua, dar mă tem că aş putea fi acuzat de a fi realizat, după expresia lui Radu Florescu, „o *scolie de zoil* nerăbdător și încântat să descopere greșeli și lacune în monument”²⁰. Departate de mine o asemenea intenție: mă grăbesc chiar să adaug că numitul capitol III nu conține greșeli. Acestea din urmă aparțin celor ce nu au știut să-l citească pe Pârvan printre rânduri, începând cel mai adesea cu pre/postfațatorii săi. Nu Pârvan este vinovat că diverse ideologii, mai ales cea legionară sau cea comunist – naționalistă (nu e întâmplător că prima a fost specific românească, iar cea de-a doua variantă autohtonă a comunismului) au preluat și transpus mot-à-mot cuvintele prin care Pârvan definea pe geți, bunăoară „un popor de țărani: așezați, statornici și supuși și cu frică de zeul lor, amărâți de vecini cu

¹⁶ Pârvan, „Getica”, op. cit., p. 99.

¹⁷ idem, op. cit., p. 92.

¹⁸ idem, op. cit., p. 93.

¹⁹ idem, op. cit., p. 100.

²⁰ R. Florescu, *Getica...*, p. 604 (Postfață).

nesfârșitele războaie și prădăciuni”²¹ asupra poporului român, unic moștenitor al acestor „virtuți”.

Trebuie neîntârziat spus că Pârvan a propus și nu impus o viziune asupra geților. E adevărat, viziunea sa, adesea atât de personalizată: Pârvan găsea în istorie un refugiu în fața unei lumi reale, la antipodul geților săi în multe privințe.

Față de unele elucubrații arheologice postbelice relative la înalta cultură geto-dacă sau daco-getă (după orgoliu sau autor), concluziile sale relative la „civilizația de lemn” a geților sunt inegalabil de elegante și pertinente. Mai mult: acolo unde Pârvan a inventat în filosofie, alții au inventat în materialul arheologic și asta a avut efecte catastrofale.

I-a fost dat „Geticii” să se constituie în punctul de plecare al unor mari idei și mari prejudecăți; e poate marca monumentalității sale. Menirea sa a fost aceea de a explora preistoria și protoistoria (cu accent pe ultima, evident, păstrând subtitlul „O protoistorie a Daciei”). Ar fi de prisos să continuu aici cu tonul elogios: evocarea de față nu este o pre- sau postfață. În 1927, Vasile Pârvan murea, după ce-și închinase viața nu numai timpului mort (ar fi contrazis el însuși această expresie), dar mult mai mult devenirii vii a istoriei. Istoria a fost pentru el acea oază de liniște din noi, perpetuu transmisă prin generații, altfel spus nemuritoare. E poate motivul pentru care geții săi sunt, ca în celebrul citat din Herodot, nemuritori.

Bibliografie

1. *Câteva cuvinte cu privire la organizația provinciei Dacia traiana, cu prilejul unei cărți noi asupra acestei cestiuni, în Conv. lit. XI. (1906), nr. 8 (aug.), nr. 9 (sept.). Și extras: Buc., 1906.*

²¹ R. Florescu, *Getica...*, p. 100. În ediția din 1982 (tot Florescu) „un popor de țărani” e tipărit cu litere aldine, ca o probă de sensibilitate, presupun, a editorului.

2. „The care of ancient monuments. An account of the legislative measures adopted in European countries for protecting ancient monuments and objects and scenes or natural beauty, and for preserving the aspect of historical cities” by G. Baldwin Brown, Cambridge, 1905, în *Semănătorul*, V (1906), nr. 28 (9 iul.).
3. *Începuturile poporului românesc*, în *Luceafărul*, V (1906), nr. 13-16, (15 aug.).
4. *Salsovia*, în *Conv. Lit.*, XL (1906). Și în broșură: Buc., 1906.
5. „Die archäologischen Entdeckungen des neunzehnten Jahrhunderts”, von Adolf Michaelis, Leipzig 1906, în *Viața rom.*, I (1906), nr. 10 (dec.).
6. „Gli uomini primitivi delle selci e delle caverne”, di Angelo Zuccarelli, Napoli, [1906], în *Viața rom.* I (1906), nr. 10 (dec.), p. 668 (notă bibl.).
7. „Grundriss der griechischen Geschichte nebst Quellenkunde”, von R. Pöhlmann, 3. Aufl. (Handbuch der klassischen Altertumswissenschaft, hrsg. Von J. Von Müller, München, 1906), în *Viața rom.*, I (1906), nr. 10 (dec.), p. 668 (notă bibl.).
8. „Historische Schriften”, von Theodor Mommsen (vol. IV din „Mommsen’s gesammelte Schriften”, ed. Otto Hirschfeld), în *Viața rom.*, II (1907), nr. 1 (ian.), p. 219 (notă bibl.).
9. „Die Mission und Ausbreitung des Christentums in den ersten drei Jahrhunderten”, von A. Harnack, 2. Aufl., Leipzig, în *Viața rom.*, II (1907), nr.1 (ian.), p. 219 (notă bibl.).
10. „Grandeur et décadence de Rome, t. IV, Antoine et Cléopâtre”, par G. Ferrero, Paris: Plon – Nourrit, în *Viața rom.*, II (1907), nr. 1 (ian.), p. 219 (notă bibl.).
11. „Geschichte Roms in seinem Übergange von der republikanischen für monarchischen Verfassung”, von W. Drumann, 2. Aufl., III. Bd., von P. Groebe, Leipzig, 1906, în *Viața rom.*, II (1907), nr. 1 (ian.), p. 219 (notă bibl.).
12. „Die christlichen Altertümer der Dobrogea – eine archäologische Studie”, von Raymund Netzhammer, Buc., 1906, în *Viața rom.*, II (1907), nr. 2 (febr.), p. 388-389 (dare de seamă).

13. „*Nach Adamclissi – ein Sommerausflug in das Pompej der Dobrogea*”, von Raymund Netzhammer, Salzburg, 1906, în *Viața rom.*, II (1907), nr. 2 (febr.), p. 388 (notă bibl.).
14. „*Kultur der alten Kelten und Germanen*”, von Georg Grupp, München, 1905, în *Viața rom.*, II (1907), nr. 2 (febr.), p. 407 (notă bibl.).
15. *Die Nationalität der Kaufleute im Römischen Kaiserreiche. Eine historisch – epigraphische Untersuchung* von ~, Breslau, Buchdruckerei H. Fleischmann, 1909, 132 p.
16. *Untersuchungen über die Negotiatores der römischen Kaiserzeit*
17. *M. Aurelius Verus Caesar și L. Aurelius Commodus, A. D. 138-161. Studiu istoric de ~*, Buc., „Minerva”, 1909.
18. „*Zur Frage der Urheimat der Rumänen*”, de dr. Ilie Gherghel, Wien, 1910, în *Junimea lit.*, VIII (1911), nr. 1-2 (ian.-febr.), p. 13-16.
19. *Contribuții epigrafice la istoria creștinismului daco-roman*, București, Socec & Co., 1911.
20. *Întâmpinare la articolul d-lui A. D. Xenopol*, în *Noua rev. rom.*, X, (1911), nr. 6 (iun.).
21. *Glosse marginale la întâmpinarea d-lui Gherghel*, în *Junimea lit.*, VIII, (1911), nr. 6 (iun.).
22. *Întâmpinare la un răspuns*, în *Săpt. pol. cult.*, I (1911), nr. 23 (14 mai).
23. *O scrisoare*, în *Săpt. pol. cult.*, I (1911), nr. 25 (28 mai).
24. *Scrisoare deschisă d-lui D. N. Burileanu*, în *Noua rev. rom.*, XI (1911), nr. 5 (27 nov.).
25. *Raportul d-lui V. Pârvan despre sarcofagul de la Hotărani*, în *Inst. Arh. Buc.*, fond. V. P.; *Anal. Dez.*, XXXIII (1911/12) p. 58-59; *Coresp. Acte*, 1973.
26. *Raportul nr. 260 [către Ministerul de resort, privind săpăturile efectuate la Ulmetum – Pantelimonul de Sus în vara trecută – 13 oct. 1911]*, în *Arh. St. Buc.*; *Bul. Of. Min. Instr. Cult.* XV (1911), nr. 366, p. 430-435.
27. *[Despre sarcofagul antic găsit la Hotărani (Romanați)-14 oct. 1911]*, în *Anal. Dez.*, XXXIV (1911/12), p. 19.

28. *Cetatea Tropaeum. Considerații istorice*, în *Bul. Com. mon. ist.*, IV (1911); Și separat: Buc., 1911.
29. *Adaos [la comunicările făcute de N. Velichi în corpul revistei cu privire la „A doua campanie de săpături de la cetatea Ulmetum”, „Descoperiri nouă la Scythia Minor”, „Necropola și altarul votiv de la Serdaru (Șendreni), jud. Covurlui”]*, în *Bul. com. mon. ist.*, V (1912), fasc. 19.
30. *Cetatea Ulmetum [I], Descoperirile primei campanii de săpături din vara anului 1911*, în *Anal. Acad., Mem. Secț. ist.*, XXXIV (1911/12), p. 497-608. Și extras: Buc., 1913.
31. *Raportul d-lui prof. Pârvan, directorul Muzeului național, asupra măsurilor de luat pentru conservarea castrului roman, de la Turnu Severin*, în *Bul. Com. mon. ist.*, V (1912).
32. *[Raport (nr. 234) către Ministerul Instrucțiunii, cu privire la a doua campanie a săpăturilor de la Ulmetum – 1912]*, în *Bul. of. Min. Instr.*, XVI (1913), nr. 396 (15 febr.).
33. *Archäologische Funde im Jahre 1912: Rumänien*, în *Jahrbuch des Kaiserlich Deutschen Archäologischen Instituts*, Berlin, XXVIII (1913), col. 364-392 (*Archäologischer Anzeiger*). Și extras (Sonderabdruck): Berlin, 1913.
34. *Descoperiri nouă în Scythia Minor*, în *Anal. Acad., Mem. Secț. ist.*, XXXV (1912/13). Și extras: Buc., 1913.
35. *Știri nouă din Dacia Malvensis. Cu 10 pl. și 13 fig. în text*, în *Anal. Acad., Mem. Secț. ist.*, XXXVI (1913/14). Și extras: Buc., 1913.
36. *Archäologische Funde im Jahre 1913: Rumänien*, în *Jahrbuch des Kiserlich Deutschen Archäologischen Instituts*, Berlin, XXIX (1914), col. 429-442 (*Archäologischer Anzeiger*). Și extras (Sonderabdruck): Berlin, 1914, vol. 429-442.
37. *[Raport cu privire la cercetările efectuate în cursul verii la Ecrene – 6 sept. 1913]*, în *Arh. Acad.; Anal. Dezbr.*, XXXVI (1913/14).
38. *Castrul de la Poiana și drumul roman prin Moldova de jos*, în *Anal. Acad., Mem. Secț. ist.*, XXXVI (1913/14); Și extras: Buc., 1913.
39. *[Raport privitor la cercetările arheologice din Dobrogea, efectuate cu ocazia campaniei militare din 1913]*, în *Arh. St. Buc., Dir. gen. Arte*, dos. 340/1914; *Rev. arh.*, XII (1969).

40. *Cetatea Ulmetum* (II, 1). Descoperirile campaniei a doua și a treia de săpături din anii 1912 și 1913, în *Anal. Acad., Mem. Secț. ist.*, XXXVI (1913/14); Și extras: Buc., 1913.
41. *Cetatea Ulmetum* [II, 2]. Descoperirile campaniei a doua și a treia de săpături din anii 1912 și 1913, în *Anal. Acad., Mem. Secț. ist.*, XXXVI (1913/14); Și extras: Buc., 1913.
42. [Raport către ministrul de resort cu privire la rezultatele ultimelor două campanii de săpături la Ulmetum, ca urmare a rapoartelor din 13 oct. 1911 și 15 nov. 1912], în *Inst. arb. Buc.*
43. „Basilica cisternă de la Cetatea Tropaeum – Adamclisi” de G. Murnu, în *Anal. Dez.b.*, XXXVI (1913/14).
44. [Pentru inițierea urgentă a unor măsuri de conservare a antichităților de lângă Constanța – 30 mart. 1914], în *Anuar Com. mon. ist.*, 1914.
45. Propunerea d-lui V. Pârvan privitoare la săpăturile de la cetatea Histria, aprobată de Secțiune la 13 mai 1914, în *Anal. Dez.b.*, XXXVI (1913/14).
46. [Cu privire la situația precară a cercetărilor arheologice, din cauza lipsei de fonduri. Solicită sprijinul Academiei, spre a-și putea îndeplini misiunea – 16 mai 1914], în *Anal. Dez.b.*, XXXVI (1913/14).
47. [Memoriu privitor la situația urmelor antice din România și a cercetărilor ce se întreprind pentru valorificarea lor – 19 mai 1914], în *Anal. Dez.b.*, XXXVI (1913/14); Și separat: *Memoriu asupra săpăturilor arheologice în România*, Buc., 1914.
48. [Raport prin care solicită aprobarea de a începe săpăturile arheologice la Histria și o subvenție de zece mii lei – 19 mai 1914], în *Anuar Com. mon. ist.*, 1914.
49. „Istoria antică pentru clasa I secundară”, ed. IV', (Buc., 1913), de Th. Avr. Aguletti, în *Arh. Acad.*, A-11-1914; *Anal. Dez.b.*, XXXVI (1913/14).
50. „Încercare de monografie asupra cetății Drâstorul – Silistra”, (Buc., 1913) de G. Popa – Lisseanu, în *Arh. Acad.*, A-11-1914; *Anal. Dez.b.*, XXXVI (1913/14).
51. *Notes d'archéologie thrace*, în *Bul. Inst. Eur. sud-orient.*, I (1914), nr. 6 (juin).

52. *Cetatea Ulmetum*, III. Descoperirile ultimei campanii de săpături, din vara anului 1914, în *Anal. Acad., Mem. Secț. ist.*, XXXVI (1914/15).
53. *Archäologische Funde im Jahre 1914: Rumänien*, în *Jahrbuch des Kaiserlich Deutsche Archäologischen Instituts*, Berlin, XXX (1915); Și extras (Sonderabdruck): Berlin, 1915.
54. *Zidul cetății Tomi*, în *Anal. Acad., Mem. Secț. ist.*, XXVII, 1914/15; Și extras: Buc., 1915.
55. *Rezultatele ultimei campanii de săpături la Ulmetum*, în *Anuar Com. mon. ist.*, 1914, Buc., 1915.
56. [Raport asupra cererii prefecturii de Durostor de a i se da relații istorice precise privitoare la localitățile ce compun acel județ – 13/26 febr. 1915], în *Arh. Acad.*, 1914/16; *Anal. Dez.*, XXXVII (1914/15).
57. [Cu privire la „teoria sociologică și politică” a toponimiei dobrogene, în polemică cu Duiliu Zamfirescu – 13/26 febr. 1915], în *Anal. Dez.*, XXXVII (1914/15).
58. [Observații privind toponimele dobrogene – 20 febr./5 mart. 1915], în *Anal. Dez.*, XXXVII (1914/15).
59. [Din nou despre toponimia dobrogeană, răspunzând obiecțiilor formulate de Gr. Crăiniceanu, Duiliu Zamfirescu, P. Poni ș.a. – 27 febr./12 mart. 1915], în *Anal. Dez.*, XXXVII (1914/15).
60. [Despre importanța arheologică a Mangaliei; propune inițierea de săpături sistematice și conservarea monumentelor – 14 mart. 1915], în *Anuar. Com. mon. ist.*, 1915.
61. [Despre săpăturile arheologice întreprinse în anul din urmă], în *Anal. Dez.*, XXXVI (1914/15).
62. *Raportul provizoriu al d-lui V. Pârvan asupra primei campanii de săpături la Histria*, prezentat Secțiunii la 27 mai/9 iun. 1915, în *Anal. Dez.*, XXXVII (1914/15); *Anuar. Com. mon. ist.*, 1915.
63. [Despre catacombele descoperite la Constanța – 30 oct./12 nov. 1915], în *Arh. Acad.*, 1914/15; *Anal. Dez.*, XXXVIII (1915/16).
64. *Raportul general al Direcției Muzeului național de antichități asupra activității muzeului pe anul 1915*, în *Anuar. Com. mon. ist.*, 1915, Buc., 1916; Și separat, cu titlul: *Raport asupra activității Muzeului*

- național de antichități în cursul anului 1915, înaintat domnului ministru al instrucțiunii și cultelor de directorul muzeului, Buc., 1916.
65. *Histria, IV. Inscripții găsite în 1914 și 1915*, în *Anal. Acad., Mem. Secf. ist.*, XXXVIII (1915/16); Și extras: Buc., 1916.
 66. „*Mitologia greco-romană în lecturi ilustrate*”, de G. Popa – Lisseanu, ed. II, Buc., 1915.
 67. *Gerusia din Calatis*, în *Anal. Acad., Mem. Secf. ist.*, XXXIX, 1916/19; Și extras: Buc., 1920.
 68. „*Valurile (troienele), drumurile și cetățile romane din toate țările locuite de români*”, de Pamfil Polonic, în *Arh. Acad.*, 1919; *Anal. Dezbr.*, XXXIX (1916/19).
 69. *Gânduri despre lume și viață la greco-romanii din Pontul Stâng*; *Rev. ist.*, VI (1920), nr. 1-2 (ian.-mart.); Și separat: Buc., 1920. Reprodus apoi în vol. *Memoriale*, Buc., 1923; Cluj, 1973.
 70. *Parentalia*. [„*Pentru pomenirea împăratului Traian*”], în *Luceafărul*, Buc., XIV (1919).
 71. *I primordi de la civiltà romana alle foci del Danubio*, în *Ausonia*, Roma, X (1921); Extras: Roma, 1921.
 72. *În cheștiunea etimologiei „Dunării”*, în *Rev. ist.*, VII (1921), nr. 10-12 (oct.-dec.); *Anal. Dobr.*, III (1922), nr. 2.
 73. *O punere la punct în cheștiunea etimologiei „Dunării”*, în *Inst. Arh. Buc.*; Răspuns la critica formulată de V. Motogna (*Tot în chestia etimologiei „Dunării”*) în *Rev. ist.*, VIII (1922).
 74. *Probleme de arheologie în România, în Transilvania*, Sibiu, I, II (1922), nr. 1-2 (ian.-febr.); Și extras: Sibiu, Tip. Arhidiecezană, 1921.
 75. *Considerații asupra unor nume de râuri daco-scitice*, în *Anal. Acad., Mem. Secf. ist.*, s. III, t. I, 1922/23; Și extras: Buc., 1923.
 76. *Sulle origini della civiltà romena*, în *L'Europa Orientale*, Roma, II (1922), nr. 4-5; Și extras: Roma, 1922.
 77. *Histria, VII, Inscripții găsite în 1916-1921 și 1922*, în *Inst. Arh. Buc.*; *Anal. Acad., Mem. Secf. ist.*, s. III, t. II, 1923/24; Și extras: Buc., 1923.
 78. *Dacia scythică*, în *Anul. Dobr.*, IV (1923), nr. 2 (apr.-iun.), *Fragm. din vol. Începuturile vieții romane...*

79. *La pénétration hellénique et hellénistique dans la vallée du Danube (d'après les dernières découvertes archéologiques)*. Communication faite au IV-e Congrès international des sciences historiques, tenu à Bruxelles, en Avril 1923, în *Bul. Sect. Hist.*, X, 1923, p. 23-47; Și extras: Buc., 1923.
80. *Note di geografia antica*, în *Inst. Arb. Buc.*; *Riv. filol. istr. clas.*, n.s., I (I.I della raccolta), 1923, fasc. 3 (ottobre); Și extras: Torino, 1923.
81. „*Buzăul*”, în *Anal. Dobr.*, IV (1923), nr. 4 (oct.-dec.).
82. *Începuturile vieții romane la gurile Dunării*, Buc., Cultura națională, 1925.
83. *Proemio*, în *Ephemeris Dacoromana*, Roma, I (1923).
84. *Nuove considerazioni sul vescovato della Scizia minore*, în *Inst. Arb. Buc.*; *Atti della Pontificia Accademia Romana di Archeologia. Rendiconti*, Roma, II (1924), Estratto: Roma, 1924.
85. *Municipium Aurelium Durostorum*, în *Riv. filol. istr. clas.*, n.s., II (1924); Și extras: Torino, 1924.
86. *Sur un relief inédit du VII-e s. Représentant la Sainte Vierge*, par ~, directeur du Musée national de Bucarest et de l'École Roumaine de Rome, în *Premier Congrès International d'Etudes Byzantines*, Buc., 14-20 avril 1924. *Titres et sommaires des communications*, Buc., 1924, în *Acad. Roum., Bul. Sect. Hist.*, t. XI, 1924; Și extras: Buc., 1924.
87. *Considérations sur les sépultures celtiques de Gruia*, în *Dacia*, I (1924); Și extras: Buc., Cultura Națională, 1924.
88. *Une nouvelle inscription de Tomi*, în *Dacia*, I (1924).
89. *L'âge du dépôt de bronzes de Suseni*, în *Dacia*, I, 1924.
90. *A propos du „basileus” Cotys de Callatis*, în *Dacia*, I, 1924.
91. *Note complémentaire [la „Considerațiuni asupra tezaurului de la Vâlci - Trân lângă Plevna” de Ioan Andrieșescu]*, în *Anal. Acad., Mem. Sect. ist.*, s. III, t. V (1925); Și extras: Buc., 1925, *V. Anal. Dez.*, XLV (1924/25).
92. *Fouilles d'Histria. Inscriptions: troisième série, 1923-1925*, în *Dacia*, II (1925); Și extras: Buc., Cultura Națională [1925].
93. *Un „aes grave” olbien à „Salsovia”*, în *Dacia*, II (1925).

94. *La „statue – menhir” de Hamangia*, în *Dacia*, II (1925).
95. *Săpăturile arheologice din România în vara anului 1925*, în *Arh. Acad.*, 1925; *Anal. Dezv.*, XLVI (1925/26).
96. *Prefazione*, în *Ephemeris Dacoromana*, III (1925).
97. *What Romania has to offer the art student*, by ~, Professor in the University of Bucharest, vice-President of the Romanian Academy. Translated by C. U. Clark, în *Art and Archaeology. The Arts throughout the Ages*, XXI (1926), nr. 1 (January).
98. *Dacii la Troia*, în *Orpheus*, Buc., II (1926); Și extras: Buc., tip. Ion C. Văcărescu, 1926. O traducere ungară (*A Dákok Trójában*, románból fordította Ferenczi Sándor) în **Erdélyi Irodalmi Szemle*, Cluj, III (1926), nr. 1; Și extras: Cluj, 1926.
99. *La Dacie à l'époque celtique*, în *Comptes rendus des séances [de l'Académie des inscriptions et belles-lettres]*, Paris, 1926; Și extras: Paris, 1926. Versiune română (*Dacia în epoca celtică*), în *Propilee literare*, I (1926).
100. *Getica. O protoistorie a Daciei*, Buc., Cultura națională, 1926.
101. *Avant-propos*, în *Dacia. Recherches et découvertes archéologiques en Roumanie*, Buc., I, 1924.
102. *Dacia. An outline of the early civilizations of the Carpatho – Danubian countries*, by ~, Cambridge, At the University Press, 1928.
103. *Al. Zub – Vasile Pârvan. Biobibliografie 1882-1927*. Ed. Științifică și Enciclopedică, Ed. Militară, Buc., 1975.

V. Pârvan – Idei și forme istorice. 4 lecții inaugurale – București, 1920; „Datoria vieții noastre” (1919)

Libertatea spiritului nu crește de asemenea nici acolo unde omul e rob de trup. Iubirea ideii e un lirism deplasat în lumea în care „timpul e bani”. De o sută de ani omenirea trăiește în crezul materialist: economic, social, istoric. Întreaga luptă pentru viață a umanității contemporane se dă între Capital și Muncă. Deprins a cumpără Inteligența când are nevoie de dânsa, pentru înmulțirea averii, ori înfrumusețarea vieții, Capitalismul nu o socotește ca un alt rival. Deprins a nu avea nevoie de inteligență, Socialismul face abstracție de ea, neputându-și-o închipui ca un eventual rival. Capitalismul biruitor în Apus, calcă disprețuitor în picioare toate idealele pentru care intelectualitatea, solidară cu poporul, a crezut că trebuie să lupte în războiul cel mare. Socialismul biruitor în Răsărit – cel puțin ca experiență trecătoare politică – începe prin a distruge tot ce nu e primitivitate și bestialitate de masă amorfă. Pentru că e fără putere fizică, pentru că e puțin numeroasă, pentru că e supărătoare în cererile ei de sacrificiu, nerentabil, pentru inutila urmărire a idealului, Inteligența creatoare contemporană, e în totalitatea ei zdrobită: de masivitatea impertinentă a bogătaşului care asudă grăsime și de brutalitatea greoacă a proletarului care nu se gândește decât la mai multă pâine.

Ținta ori cărei cheltueli de energie în lumea actuală e sporirea productivității. O monstruoasă stoarcere a tuturor puterilor pământului și omului, ca să dea cât mai mult material asimilabil pântecelui și poftelor inferioare. Orice idee e valorată după interesul – pragmatic – pe care-l deșteaptă. Orice instituție ideală a societății e mecanicizată industrial. De o sută de ani încoace nu s'a născut o singură idee epocală, deschizătoare de drumuri necunoscute, în arhitectură, în filosofie, în sculptură, în religie, în morală. Numai știința – și anume, în special, cea aplicată – a făcut progrese enorme: rezultatul marei majorități a acestor progrese e însă asasinarea savantă a milioaneilor de nenorociți,

cari, fără aceste invențiuni și descoperiri, n'ar fi murit nici așa de mulți, nici așa de oribil, în actualul războiu.

O universitate nouă, în anul de la nașterea Domnului următor imensului faliment etic al concepției materialiste despre lume și viață, e, dacă cei ce au întemeiat-o își dau cât de cât osteneală să gândească asupra rostului ei, un fapt de însemnătate nu numai locală, ci mondială.

În adevăr, toate marile întrebări ale sufletului omenesc conștient de continuitatea istorică a gândirei omenești luptătoare, se pun din nou: cum să se facă cercetarea realului; cum să se îndrumeze căutarea adevărului; cum să se înțeleagă frumosul; cum să se ia poziție față de lume și viață; cum să se ajute selecționarea naturală a talentelor și genurilor; cum să se înnobileze scopurile vieții sociale, politice, naționale; cum să se dea lupta cu infinita bestialitate omenească, zmulgând câți mai mulți semeni de-ai noștri din noroiul în care se bălăcesc zilnic; toate aceste întrebări, cari singure pot justifica sechestrarea atâtor libertăți individuale în folosul binelui social, trebuie să preocupe pe întemeietorii unui nou așezământ oficial de cultură socială și de cultură creatoare.

Dar mai ales la un popor încă în formație socială și națională, cum e al nostru, aceste întrebări sunt obligatorii sub sancțiunea absurdității noiei instituții în mijlocul unor nevoi mult mai stringente, de ordin infinit mai adecuat primitivității vieții noastre publice.

Căci dacă e ca noua Universitate să nu fie decât încă o uzină de superficialități și inutilități, de non-valori sociale, culturale, politice, înființarea ei nu e numai absurdă, e și imorală.

De sigur, fiecare păcat social se reflectă la un popor în toate așezămintele lui. Într-o lume de seci și de utilitariști josnici conspirația generală a neisprăviilor va popula cu reprezentanți de-ai lor, cele mai înalte locuri în ierarhia responsabilităților social-culturale ori social-politice. Dar subț imboldul idealismului mistic popular, trezit întotdeauna puternic în epocile de mari răsturnări și revoluții, doi trei oameni de inimă pot pune la cale, susținuți de

acest ambiant încrezător și cald, mari reforme spirituale, pe cari în vremile obișnuite nu le-ar fi adus o evoluție de decenii ori secole.

Iată, în fața noastră, o operă de revoluție, înfăptuită cu mijloace revoluționare, inspirată de o iubire, cu totul desinteresată, pentru mai bine, apărută, tocmai prin acea speranță naivă și curată a celor mulți, de atacurile puterilor tradiționale, ignorate voluntar de întemeietori și mânioase de această ignorare.

Pe ce drum va apucă noua confraternitate spirituală? Cele vechi, mereu umblate, bine bătute, netede, duc toate în mlaștina materialismului vulgar. Iar drumurile nouă sunt numai indicate, de cugetătorii solitari. Construirea lor e tot opera răbdătoare a tovarășiilor numeroase de ucenici ai noului gând. Și entuziasmul celor mulți nu șine decât până la primul obstacol, până la prima jertfă. Tăria de caracter – singura nobleță adevărată în lumea muritorilor – e o floare rară. Iar fără ea toată învățătura de pe lume, tot talentul creator, e un simplu amuzament egoist. Când semenii tăi te urcă în vârful piramidei sociale, trebuie să arzi tot sufletul tău pentru a rămâne acolo: nu pentru tine, că tu ești un om, trecător, dar pentru oameni, pentru idealul lor, pe care tu nu trebuie să-l crești cu tot sângele vieții tale, pe care numai odată o ai.

Dar iată, totul e rău. Nici cei mai buni nu rezistă suferinței ori ispitei, ci renunță la luptă. Întreaga viață e murdărită de egoism, de interesul brutal, de utilitar. Milioane în jurul tău spun: așa e viața; zadarnic încerci s'o schimbi. Și nu cobori ochii, din viziunile senine unde încerci a-i fixa, asupra pământului forfotitor de lume, fără să vezi confirmarea înmăit a asprului adevăr: până și suferința imensă a marelui războiu, abia încheiat, este azi profanată de materialismul cel mai odios: pacea care așează soarta lumii e opera nevrednicilor cari nu au luptat, ci s'au îngrășat în războiu; nimic din dumnezeiasca frumuseță a jertfei, a iubirei, a morții, nu mai inspiră opera păcii; cei mișei, cei trădători, au fost poftiți alături, ba mai sus, decât cei curați, cei credincioși, cei drepti; o amară prețaluire pe arginți a început pentru sângele vărsat în lupte; biruințele trebuie răscumpărate cu banul văduvei și orfanului, iar cei cari au câștigat biruințele stau triști și muți, aiuriți

de mânie, dați la o parte ca niște meșteri fără pricepere și fără preț, în vreme ce zarafii cântăresc în talgere: aurul Răsăritului, focul Carpaților, grâul Dunării, codrii Munților. Călcarea cuvântului dat e astăzi lege. Iar înlăuntrul țării tale, nu vezi decât necinste, cățărare desperată către locurile cele mai de sus, goană după avere, murdărire a tuturor numelor curate de luptători fără frică împotriva răului, aprobare stupidă a mulțimei, dată nu celor care-i cer virtute, ci celor ce-i laudă viciile. Și în atmosfera aceasta îmbâcsită de miasmele putreziciunii, rece de lipsa oricărei iubiri, chiar cei odinioară deschiși avântului cald spre ideal, devin reci, ne mai putând înțelege decât gândul rațional, logica faptelor brute; gândul ca expresie delicat-sentimentală, mistic încrezătoare, a înțelegerii intuitiv-lirice a Cosmosului, ca un tot din care noi oamenii nu suntem decât un infim fragment, mai mult simțind decât înțelegând legăturile noastre cu Întregul, e închis pentru ei. E așa de săracă inima omenească în înțelegerea cuvintelor cari poartă gândul aproapelui! Vorba, ca o simplă monedă luată și dată, ștearsă de multă întrebuițare, e tot ce lovește cugetul: gândul închis în ea, strigătul nou, dat cu același, banal, cuvânt, le scapă. Și totul pare vechiu, uzat, indiferent.

Pentru o confraternitate spirituală, cum e să fie aceasta, întemeiată acum, realitatea viciii trebuie să fie însă nu suma manifestărilor pragmatice ale unei societăți dezagregate și haotice, alcătuită din indivizi primitivi ori decăzuți, ci complexul potențelor spirituale, latente în sufletul național și general-uman, al masselor și indivizilor. Noi nu lucrăm cu realitatea unor contingente de douăzeci și patru de ceasuri, ca jucătorii la bursă, ci lucrăm cu realitatea unor stabilități psihologice milenare, ale sufletului ancestral. Pentru noi faptele concrete sociale, a căror cunoștință nu numai nu ne scapă, dar nouă singuri ne e complet inteligibilă, sunt numai mijloace de a diagnostică boalele sociale și de a prognostică evoluția lor. Noi nu ne mărginim la simpla constatare a bubelor urâte și la tratarea lor superficială – după metoda politică – ci căutăm a purifica însuși sângele bolnavului,

spre a împuternici din nou leucocitele să ucidă microbii cari circulă în întregul organism.

Supremul scop al luptei noastre e spiritualizarea vieții marelui organism social-politic, și cultural creator, care e națiunea. Mijloacele întrebuințate de noi sunt exclusiv de caracter social-cultural și pleacă din izvorul unic al idealismului național. Metoda noastră e aceea a cultivării și selecțiunii sufletelor superioare, prin punerea la probă a fiecărui individ, care ne este încredințat, cu piatra de încercare a Cultului Ideei. Cine rezistă și dă scânteii e vrednic să intre în confraternitatea Universității naționale. Cine e un simplu pietroi brut e dat înapoi în grămadă, spre a servi ca pavaj de șosea pentru construirea drumului nou către sferele cele de sus. Oportunisme, tocmeli, reductibilități, nouă nu ne sunt permise. Noi sântem preoții aspri ai unei religii de purificare. Suntem profeții unui timp, cu mult prea îndepărtat pentru poftelile grăbite ale hămesitorilor contemporani, dar nouă imediat accesibil prin largul orizont al vederii istoric-filosofice.

Noi suntem condamnați să fim ireductibili, sau, să ne retragem din luptă. Căci asupra noastră apasă răspunderea întregii vieți a națiunii. Sănătatea sufletului ei ne e încredințată nouă. Iar noi suntem datori să luptăm pentru a-i păstra întru eternitate această imunitate față de decădere și moarte. Cum am putea o clipă să facem vreo concesie Răului, când știm că puterile lui, chiar cu cea mai îndârjită luptă a noastră, tot uriașe rămân, avându-și izvorul în eterna inerție cosmică? Noi trebuie să fim oracolul, la care să alerge mulțimea în ceasurile de cumpănire a Destinului, spre a-i da lămurire asupra viitorului: căci numai noi gândim mai presus de meschinul timp și spațiu politic-social. Noi trebuie să fim spiritul critic prin care să se lumineze națiunea, când în mizeria luptei viciei și în haosul ciocnirilor pătimase politice, ea vede răsturnată toată scara valorilor și ceea ce socotea sfânt îi este arătat de luptătorii gălăgioși și fără conștiință ca murdar, iar ceea ce i se părușe josnic îi e înfățișat ca ideal. Noi trebuie să îi explicăm, că civilizația materială, singură, nu e nimic mai presus ca un grajd sistematic pentru vite bine hrănite și țeselate, dar nici pe

de parte nu e o orânduire în care să aibă un loc și sufletul, care, în om, e idee.

Opera de purificare ce ne cade nouă, generației actuale, e cu totul ingrată. Nouă ni se cere sacrificarea însăși a sufletului nostru: noi nu vom putea face nimic complet, ci de-abia vom curăți drumul pentru alții. Cei ce vor veni după noi ne vor amesteca în acelaș primitivism cu cel al societății în care trăim și nici nu vor bănuî tragedia de precursori, chinuiți, batjocoriți, neînțeleși, trădați, cari a fost în noi. Putând lucra, egoist solitar, ca cei mai buni din țările luminate ale Apusului, noi nu vom fi lăsat după noi nimic întreg, nimic armonios, nimic asemănător marelui iubiri de gând, care a fost în noi.

Ioan Andrieșescu – Viața și opera

Dan Turcu

Printre primii cercetători români care au practicat un studiu sistematic în domeniul arheologiei se află Ioan G. Andrieșescu. Născut la Iași în 1888, unde și-a petrecut și anii de studenție sub îndrumarea profesorului Teohari Antonescu, Andrieșescu a devenit un exponent al intelectualității române din ultimele decenii ale secolului XIX și din perioada de început a secolului XX. De la început el s-a aflat într-un mediu științific orientat spre cercetarea trecutului străvechi.¹ Personalități precum Teohari Antonescu, cu lucrarea *Dacia, patria primitivă a arienilor*, Bogdan Petriceicu Hasdeu și Alexandru Odobescu, cu al său *Chestionar*, au exercitat o influență asupra lui Andrieșescu.²

Făcându-se remarcant prin teza sa de doctorat *Contribuție la Dacia înainte de Romani*, susținută în 1912, Ioan Andrieșescu răspunde invitației lui Vasile Pârvan, profesor de istorie veche la Facultatea de Filosofie și Litere de la București, de a fi numit asistent șef la această facultate.³

Profesorul Andrieșescu își va continua pregătirea la Berlin, unde audiază cursuri ale unor cercetători precum Hubert Schmidt, care a efectuat săpături la Cucuteni în 1909-1910, Ed. Meier și Gustav Kossinna. Aici el își va însuși modul de interpretare concret al descoperirilor arheologice.⁴ Pentru alcătuirea lucrării sale de doctorat, Andrieșescu a consultat materiale din muzeele

¹ Dumitru Berciu, *Ioan Andrieșescu și concepția tracizantă în istoriografia românească*, Symposia Thracologica, nr. 6, 1988, p. 8.

² Ibidem, op. cit., p. 8.

³ Theophil Sauciuc-Săveanu, *Le Professeur Ioan G. Andrieșescu*, Dacia, IX-X, 1941-1944, p. 7.

⁴ Dumitru Berciu, op. cit., p. 9.

românești și străine, în timpul unor călătorii în Bulgaria, Grecia, Italia și Iugoslavia.⁵

În 1916 Ioan Andrieșescu este numit conservator la Muzeul Național de Antichități, unde, în 1919, devine subdirector, înlocuind pe M. D. Teodorescu care fusese numit profesor de arheologie pe lângă noua Universitate română de la Cluj, fiind totodată și profesor provizoriu la Liceul din Slatina⁶.

În perioada în care Andrieșescu se afla la conducerea Muzeului Național de Antichități, se preocupa de îmbunătățirea salarizării personalului științific. În acest sens, obține de la Ministerul Instrucțiunii, Cultelor și Artelor echivalarea postului de subdirector și conservator de la Muzeu cu acela de șef de lucrări la Universitate, respectiv echivalarea posturilor de asistenți ai Muzeului cu cele de asistenți universitari.⁷ În 1927, spațiul rezervat expunerii colecțiilor Muzeului din vechiul local al Universității devenit neîncăpător, Andrieșescu intervine la Ministerul Cultelor și Artelor, obținând sala fostului laborator de paleontologie.⁸ În 1929, el intervine pentru terminarea și completarea muzeului de la șosea, iar în 1930, într-un raport memoriu, solicita obținerea unui nou local pentru muzeu. Acesta va fi stabilit în 1931 de către primul ministru Nicolae Iorga în fosta casă Macca, din actuala strada I. C. Frimu nr. 11.⁹

În 1932, tot în urma deciziei primului ministru Iorga, colecțiile Muzeului de Artă Modernă din Bd. Dacia se mută la muzeul din Casa Kretzulescu, decizie acceptată de Ioan Andrieșescu, care atenționează însă că nu-și poate asuma responsabilitatea urmărilor acestei mutări.¹⁰

⁵ Theophil Sauciuc-Săveanu, op. cit., p. 7.

⁶ Ibidem, op. cit., p. 7.

⁷ Constantin C. P. Tolescu, *Istoricul Muzeului Național de Antichități – Institutul de Arheologie, III. Arheologia și Muzeografia Românească în perioada 1927-1943*, p. 145.

⁸ Ibidem, op. cit., p. 145.

⁹ Ibidem, op. cit., p. 146.

¹⁰ Ibidem, op. cit., p. 146.

În 1920 Andrieșescu a promovat examenul de docent pentru Arheologia preistorică generală și sud-est europeană.¹¹

Activitatea de cercetare în teren începe în 1918, cu săpăturile de la Sălcuța, Ostrovu Corbului, materialul strâns acum ajungând în colecțiile Muzeului Național de Antichități. În 1923 și 1924, săpăturile continuă la Zimnicea, Sultana și Crasani. În 1926 este numit conferențiar definitiv pentru Arheologia preistorică, iar în 1927 devine profesor titular al Catedrei de Arheologie preistorică din cadrul Facultății de Filologie și Litere din București. În perioada 1927-1935, imediat după moartea lui Vasile Pârvan, Andrieșescu preia conducerea Muzeului Național de Antichități.¹² În acest răstimp, săpăturile continuă la Sărata Monteoru, alături de M. I. Nestor, la Fedeleşeni, Oinac (1929 și 1930) și Hagighiol (1931).¹³

Fiind colaboratorul apropiat al lui Vasile Pârvan, cu ocazia publicării, în 1927, în *Forgeschliches Jahrbuch III*, a unui raport detaliat asupra literaturii istorice din 1926-1927, Andrieșescu redactează o mică lucrare despre activitatea acestuia. Un an mai târziu, participă la Congresul Internațional de Istorie de la Oslo.¹⁴

Prin activitatea sa, Ioan Andrieșescu a contribuit la formarea primei pleiade de preistoricieni români, astfel ca Dumitru Berciu îl apreciază în termeni ca: „om de știință și cultură de o rară modestie, sensibilitate și omenie”.¹⁵

Studiile profesorului Andrieșescu au răspuns în anumite momente și cerințelor păturii intelectuale din anii premergători primului război mondial. Era vremea când s-a format statul unitar roman, când se simțea necesitatea cunoașterii obiective a originii poporului român, și înlăturarea exagerărilor școlii ardelenale legate de latinitatea românilor.¹⁶ Gândirea sa științifică are drept

¹¹ Ibidem, op. cit., p. 8.

¹² Ibidem, op. cit., p. 8.

¹³ Ibidem, op. cit., p. 9.

¹⁴ Ibidem, op. cit., p. 9.

¹⁵ Dumitru Berciu, op. cit., p. 7.

¹⁶ Ibidem, op. cit., p. 10.

fundament cercetările făcute de înaintașii săi precum Cezar Boliac, Gr. Butureanu, Diamandi, N. Beldiceanu, ce au marcat în a doua jumătate a secolului XIX așa numita epocă a diletanților. Este vremea când se întreprind săpături, se strâng colecții numeroase de obiecte, și apar primele muzee; toate acestea însă, fără o organizare și o pregătire specială, astfel că săpăturile și publicarea rezultatelor acestora nu aveau minuțiozitatea proprie cercetărilor de asemenea gen din Europa apuscană.¹⁷

O schimbare în acest sens apare în a doua jumătate a secolului XIX, datorită unor personalități precum Cezar Boliac, Alexandru Odobescu, care vorbesc mai pe larg despre problema celor trei vârste, a pietrei, a bronzului și a fierului, pentru spațiul românesc.¹⁸ O lucrare importantă, ce a dat un impuls cercetărilor arheologice în epocă, a fost *Chestionarul* lui Odobescu. A urmat Grigore Tocilescu, în 1880, cu lucrarea *Dacia înainte de Romani*, lucrare care a determinat apariția în 1919 a tezei de doctorat a lui Ioan Andrieșescu, intitulată *Contribuție la Dacia înainte de Romani*.¹⁹ De la început, aceasta se dovedește a fi o valorificare a cercetării materialelor arheologice din țară și din străinătate, din muzeele și colecțiile Europei sud-estice, Austria, Polonia, Ungaria, Germania. Se conturează astfel o imagine nouă a epocii neolitice din Dacia și din spațiul sud-estic european. Pe baza studiului ceramicii, a formelor și ornamentelor acesteia, Andrieșescu vorbește de un spațiu unitar, anume regiunea carpato-balcanică.²⁰ Spațiul este circumscris între valea Niprului, trecând peste Carpați, până în Moravia și Bosnia, zona transilvană și Grecia continentală.²¹ Autorul enumeră elementele pe care se întemeiază această unitate: pe de o parte armele și uneltele descoperite în așezări și morminte,

¹⁷ Dumitru Berciu, *Contribuția lui Ioan Andrieșescu la preistoria Daciei și a sud-estului european*, *Buletinul Muzeului Județului Vlasca „Teoharie Anto-nescu”*, III, 1945, p. 4.

¹⁸ *Ibidem*, op. cit., p. 4.

¹⁹ Ioan Andrieșescu, *Contribuție la Dacia înainte de Romani*, Iași, 1912.

²⁰ *Ibidem*, op. cit., p. 107.

²¹ Dumitru Berciu, op. cit., p. 10.

ce reflectă o prima legătură generală, iar pe de altă parte, ceramica și plastica, prin puterea de expresie a formei și ornamentului.²² Este interesant felul în care se structurează capitolul final al lucrării, partea de analiză. În acest loc, vorbind de unitatea culturii neolitice carpato-balcanice, el face disocierea între trăsăturile proprii și influențele parcurse în acest spațiu. De asemenea, discuția este purtată pe marginea părerilor celorlalți cercetători ai vremii: Sophus Muller, Ossowski, Wossinski, Teutsch, Hubert Schmidt și A. von Stern.²³

O problemă importantă discutată de Ioan Andrieșescu în partea finală a lucrării se referă la sciți. Aici autorul face o analiză a scrierilor lui Herodot despre popoarele balcanice, cu deosebire asupra caracterului stăpânirilor scitice, a semnificației prezenței sciților, precum și a scitismului Agatirsilor. Cu această ocazie, profesorul Andrieșescu face o afirmație cu caracter etnografic: în timp ce sciții sunt elementul trecător – reprezentativ între balcanicii nord-dunăreni, tracii sunt elementul străvechi, persistent.²⁴

O altă idee importantă pe care o înfățișează Ioan Andrieșescu – și ca un argument pentru unitatea de cultură din spațiul carpato-balcanic – este originea comună a civilizațiilor sud-est europene. Aici, autorul crede ca aceste civilizații nu vin, nici măcar cele purtătoare ale ceramicii pictate, din centre extra-europene, idee contrară școlii vieneze, care considera ca populațiile ce au adus ceramica pictată în spațiul balcanic au origine orientală.²⁵

Acestea fiind unele din ideile importante prezente în teza de doctorat a profesorului Ioan Andrieșescu, se mai poate pune că lucrarea a beneficiat și de o prezentare interesantă, la sfârșit având anexate opt planșe cu fragmente ceramice aparținând culturii

²² Ioan Andrieșescu, *Contribuție la Dacia înainte de Romani*, Iași, 1912, p. 106.

²³ Ibidem, op. cit., p. 108.

²⁴ Ibidem, op. cit., p. 119.

²⁵ Ibidem, op. cit., p. 107.

Cucuteni, și o harta a spațiului carpato-balcanic, unde sunt indicate puncte cu descoperiri de ceramică pictată.

În 1929, profesorul Andrieșescu întocmește o harta arheologică a României (scara 1: 500000), expusă în Muzeul Național de Antichități. Harta cuprindea stațiunile preistorice ale zonei, clasificate după epoci și perioade. Fără a fixa și tipurile de civilizație cu ariile corespunzătoare de răspândire, probleme studiate intens de Andrieșescu la acea dată, harta lasă să se observe o densitate de locuire a regiunilor carpato-dunărene pentru timpurile preistorice.²⁶

În studiul civilizațiilor preistorice Andrieșescu a avut mereu o vedere de ansamblu asupra spațiului carpato-dunărean, pus în legătură cu regiunile egeene și vest-anatolice. Astfel, primul și al doilea nivel de la Troia sunt legate de neoliticul cercetat în Europa sud-vestică. De asemenea, elemente de cultură direct anterioare spațiului heladic și thesalian, se găsesc în nordul zonei carpato-dunărene.²⁷ Autorul stabilea și o direcție de propagare a influențelor culturale între cele două mari zone, anume direcția nord-sud, pe direcție inversă necirculând decât influențe de însemnătate secundară.²⁸

O altă problemă studiată de Ioan Andrieșescu este cea a gradului de asimilare a elementelor noi de către populațiile neolitice din spațiul carpato-balcanic. Autorul consideră aceste populații refractare influențelor noi, fapt care se vede în caracterul lor conservator. Afirmațiile sale se bazează pe observarea de către Andrieșescu a continuității unor elemente culturale. În acest sens, în 1929 apare studiul *Des survivances paleolithiques dans le milieu*:

²⁶ Dumitru Berciu, *Contribuția lui Ioan Andrieșescu la preistoria Daciei și a sud-estului european*, Buletinul Muzeului Județului Vlasca „Teoharic Antonescu”, III. 1945, p. 12.

²⁷ Ioan Andrieșescu – *De la preistorie la Evul Mediu. Păreri îndrumătoare și șapte arheologice și istorice*, 1924, p. 21.

²⁸ Ibidem, op. cit., p. 21.

neolithique de la Dacie.²⁹ Este vorba despre reprezentări plastice din diorit, considerate sceptre de comandă, descoperite la Sălcuța și Fedcleșeni. Persistența acestora se explică printr-o tradiție mai mult sau mai puțin îndepărtată a artei paleolitice, cele două piese constituind elemente de legătură cu perioade anterioare. Aici profesorul Andrieșescu contribuie la înlăturarea concepției după care ar exista o ruptură între paleolitic și neolitic.³⁰

În cadrul studiilor sale, profesorul Andrieșescu a acordat o importanță majoră problemei tracilor, în legătură cu discuțiile despre apartenența etnică și cele legate de indoeuropeni. El considera că invazia indoeuropenilor de la începutul mileniului II î.Ch. nu a făcut să dispară comunitățile pretracice și preilirice. În concepția sa Andrieșescu devansează pe V. Pârvan, care admitea existența unei populații băștinașe tracice numai din mileniul II î.Ch. Credea că etnia tracică este mai veche de mileniul II î.Ch. și că ea stă la baza formării etniilor din Europa de sud-est, care au migrat pe direcția nord-sud.³¹

Profesorul Ioan Andrieșescu a adus o contribuție importantă și în problema epocii bronzului de pe teritoriul românesc. El se opunea concepției după care originea epocii bronzului ar fi rezultatul unor năvăliri în spațiul românesc, a unor schimbări bruște, chiar a unei bronzificări după cum credea I. Nestor.³² După părerea sa, pe care o exprima în 1938³³, a existat o trecere treptată de la o situație istorică la alta, atât prin împrumuturi de elemente culturale de la comunități nou venite, dar și prin evoluții ale unor trăsături culturale locale. Andrieșescu

²⁹ Ioan Andrieșescu, *Des survivances paleolithiques dans le milieu neolithique de la Dacie*, Academia Română, Memoriile Secției Istorice, Seria III, tom XV, 1929.

³⁰ D. Berciu, op. cit., p. 14.

³¹ Ioan Andrieșescu, *Arheologia și istoria veche a Dobrogei*; extras din *Dobrogea. Patru conferințe ale Universității libere*. Așezăminte I. C. Brătianu, București, 1928, p. 10.

³² D. Berciu, op. cit., p. 17.

³³ Ioan Andrieșescu, *Curs de preistorie generală*, 1937-1938, p. 179.

vorbește despre relații naturale, pašnice, care provoacă transformările.³⁴

Discuțiile despre epoca bronzului sunt extinse de Ioan Andrieșescu și asupra zonelor de la sud și răsărit de Carpați. Încă în 1915, el combate noțiunea de bronz ungar, prin descoperirea și analizarea pieselor de bronz de la Sinaia și Predeal. Cu această ocazie el consideră că lanțul Carpaților nu a fost o stavilă în calea circulației culturale³⁵, mai mult, piesele de la Sinaia și Predeal dovedesc o extindere spre est a bronzului denumit acum de Andrieșescu ungaro-transilvan.³⁶ Legat de această discuție, profesorul Andrieșescu va face mai târziu o apreciere de ordin geografic, reunind termenii de mai sus în noțiunea de epocă de bronz carpato-dunăreană, menționând din nou că munții nu pot constitui o stavilă pentru influențe culturale.³⁷

Pe parcursul cercetărilor sale, Ioan Andrieșescu poate fi comparat în anumite momente cu Vasile Pârvan. La fel cum Pârvan a acordat o importanță specială elementului scitic, Andrieșescu a accentuat aportul elementului tracic. Îndemnat de Vasile Pârvan, el a ținut în 1919 un curs cu tema *Răspândirea nord-vestică protoistorică a Tracilor*.³⁸ Va reveni în 1931, tot în cadrul comunicărilor ținute la Universitate, cu lucrarea *Răspândirea nord-vestică a Tracilor la începutul istoriei*.³⁹ În aceste lucrări tracii sunt analizați în conexiune cu celelalte vechi etnii din Europa centrală

³⁴ Idem, *Artele în timpurile preistorice la noi*, Arta și Tehnica Grafică, nr. 4-5, 1939, p. 18.

³⁵ Idem, *Asupra epocii de bronz din România. 1. Un depou de bronz de la Sinaia. 2. Obiectele de bronz de la Predeal*, Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice, București, 1916, p. 5.

³⁶ Ibidem, op. cit., p. 17.

³⁷ Ioan Andrieșescu, *Artele în timpurile preistorice la noi*, Arta și Tehnica Grafică, nr. 4-5, 1939, p. 19.

³⁸ Idem, *Câteva considerațiuni și îndemnuri de început cu privire la Istoria veche și științele ei ajutătoare. Cu o introducere despre Petru Râșcanu și Teohari Antonescu. O lecție de deschidere la Facultatea de Litere și Filosofie din Iași*, București, 1920.

³⁹ Idem, *Răspândirea nord-vestică a Tracilor la începutul istoriei*, Închinare lui Nicolae Iorga, Cluj, 1931.

și sud-estică: celti, germani și illiri.⁴⁰ La acea vreme, Andrieșescu atribuia în mod eronat tracilor civilizația lusaciană din zona de graniță polono-germană. Cercetările ulterioare au atribuit însă illirilor această civilizație.⁴¹

Legat de sciți, Andrieșescu nu le-a acordat importanță pe care le-a acordat-o Vasile Pârvan. Considerând pe sciți element trecător, iar pe traci element băștinaș, intenționa, mai ales după ce săpase în 1931 mormântul princiar de la Agighiol, să studieze problema sciților în întreg spațiul sud-est-european. Nu a reușit însă să publice decât o serie de planșe, în Revista de Preistorie și Antichități Naționale din 1937, pe care o înființase.⁴²

Preocupările profesorului Ioan Andrieșescu ating așadar probleme importante ale începuturilor studierii preistoriei la noi în țară. De asemenea, aceste probleme sunt studiate unitar, în cadrul spațiului sud-estic european, fiind corelate cu interpretările cercetătorilor străini. În acest fel, debutează arheologia preistorică românească, la care Andrieșescu aduce o contribuție de marcă, alături de alte nume importante.

Ioan Andrieșescu: lista lucrărilor cu caracter arheologic

1. *Contribuție la „Dacia înainte de Romani”*, Iași, 1912, VIII +124 pp. + 8 pl. +1 harta.
2. *Cea mai veche noțiune despre Dacia. Revista Istorică, 1915*
3. *Asupra epocii de bronz din România. 1. Un depou de bronz la Sinaia. 2. Obiectele de bronz de la Predeal.*, Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice, 1915 și extras, București 1916, 18 pp., +26 fig.; în limba română cu un rezumat în limba franceză (pp.16.18)

⁴⁰ Ibidem, op. cit., p. 1.

⁴¹ Dumitru Berciu, op. cit., p. 23.

⁴² Dumitru Berciu, op. cit., p. 26.

4. *Obiecte preistorice din colecțiunea Prefecturii de Durostor*, Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice, 1915, București, 1916, pp. 187-190
5. *Câteva considerațiuni și îndemnuri de început cu privire la Istoria veche și științele ei ajutătoare. Cu o introducere de Petru Rășcanu și Teohari Antonescu. O lecție de deschidere la Facultatea de Litere și Filosofie din Iași*, București, 1920, 48 p.
6. *Din preistoria Olteniei (fragment de început). Omagiul „N. Iorga”*, Craiova, 1921; și extras.
7. *Piscul Crasani. Descoperirile arheologice din vara anului 1923*, ARMSI, S.III, t. III, București, 1924, 111 pp. + 288 fig. + 3 pl.
8. *Les fouilles de Sultana. Dacia*, I, 1924, pp. 51-107.
9. *De la preistorie la Evul Mediu. Părerii îndrumătoare și fapte arheologice și istorice*, București, 1924, I + 97 pp. + 6 fig.
10. *Considerațiuni asupra tezaurului de la Valci-Tran*, ARMSI, S.III, t. V, 1925, 42 pp + 1 pl.; cu un rezumat în limba franceză.
11. *Nouvelles contributions sur l'age du bronze en Roumanie. Le depot de Draşna-de-Jos, et l'epée de Bucium*, Dacia, II, 1925, p. 345-384.
12. *Rumanien (1920-1926). Vorgeschichtliches Jahrbuch*, III, pp. 212-217.
13. *Arheologia și Istoria veche a Dobrogei*; extras din *Dobrogea. Patru conferințe ale Universității libere*, Așezămintele I. C. Brătianu, București, 1928.
14. *Câteva considerațiuni asupra unor străvechi elemente de credința religioasă în Dacia timpurilor preistorice*, în „Omagiu lui Ramiro Ortiz”, București, 1929, pp. 13-18.
15. *Des survivances paleolitiques dans le milieu neolitique de la Dacie*, Academie Roumaine, Bull. De la Sect. Ist., t. XV, București, 1929, 8 p. + V pl.
16. *Die letzten Ausgrabungen in Rumanien und ihre Bedeutung für die Vorgeschichte Südosteuropas. Bericht über die Jahrhundertfeier des archaologischen Instituts*, Berlin, 1930, pp. 294-297
17. *Răspândirea nord-vestică a Tracilor la începutul istoriei. „Închinare lui Nicolae Iorga”*, Cluj, 1931, pp. 1-11.

18. *Un cuvânt despre săpăturile arheologice și despre muzee în legătură cu săpăturile arheologice din Vlasca și Muzeul județean de la Giurgiu., Buletinul Muzeului Județului Vlasca „Teohari Antonescu”, I, București, 1935, p. III-VII.*
19. *Cercetări și descoperiri arheologice în Bucovina. Cronica Numismatica și Arheologica, XII, 1936, pp. 161-173.*
20. *Quelques mots d'introduction, de souvenir et d'hommage, Revista de Preistorie și Antichități Naționale, I, 1937, pp. 3-9.*
21. *Alexandre Odobescu et le X-eme Congrès d'Anthropologie et d'Archéologie préhistoriques, în Revista de Preistorie și Antichități Naționale, I, 1937, pp. 11-15.*
22. *En souvenir d'Alexandre Donici, în Revista de Preistorie și Antichități Naționale, I, 1937, p. 39-45*
23. *Artele în timpurile preistorice la noi, în Arta și Tehnica Grafică, nr. 4-5, 1938; și extras, București, 1939, adăugându-se un rezumat în limba franceză.*
24. *Un reprezentant tipic al studiilor de preistorie și Antichități Naționale: Camille Julian, în Revista de Preistorie și Antichități Naționale, vol. II-IV, 1940, pp. 9-37*
25. *În amintirea lui Ioachim Miloia, în Revista de Preistorie și Antichități Naționale, vol. II-IV, 1940, pp. 137-140.*
26. *„Bunicul” Preistoriei, în Revista de Preistorie și Antichități Naționale, II-IV, 1940, pp. 142-148.*
27. *Wilhelm Dorpfeld (1853-1940), în Revista de Preistorie și Antichități Naționale, II-IV, 1940, pp. 149-155.*
28. *Dezgroparea unor orașe ale Regatului Bosporan, în Revista de Preistorie și Antichități Naționale, II-IV, 1940, pp. 148-149.*

PROFESORUL ION ANDRIEȘESCU

2 Mai 1888 – 17 Decembrie 1944

O soartă vitregă a răpit în zorii zilei de 17 Decembrie 1944, prea timpuriu, pe Profesorul Ioan Andrieșescu, din mijlocul unei activități rodnice și folositoare pentru neam și țară. Originar din colțul de Nord al Moldovei, care i-a imprimat trăsăturile fizice și sufletești, caracteristice populației de acolo, I. Andrieșescu născut la Dorohoi la 2 Mai 1888, s'a dedicat după studii universitare temeinice făcute la Iași, problemelor de preistorie ale țării noastre, și a reușit să ajungă, alături de Profesorul Vasile Pârvan, ctitorul științei preistorice la noi. Iscusit mânător al condeiului, Ion Andrieșescu, care publică încă din 1908 diferite articole sub diverse pseudonime și își ia, în 1912, doctoratul la Iași cu teza intitulată «Contribuții la Dacia înainte de Romani», și-a propus să trateze materialul neolitic din țara noastră în legătură cu cel din Sud-Estul Europei. Delegat șef-asistent la Muzeul Național de Antichități din București la 1 Octombrie 1915, Ion Andrieșescu ajunge conservator de Muzeu la 1 Aprilie 1916. După suplinirea catedrei de Istorie Antică la Iași, după războiul mondial în care și-a făcut datoria față de neam și țară, Ion Andrieșescu trece, la 1 Decembrie 1920, examenul de docent la Facultatea de Litere din București și, ca șef al Secțiunii Preistorice al Muzeului Național de Antichități, intră în rândurile colaboratorilor de seamă ai lui Vasile Pârvan.

La 1 Noembrie 1926 ajunge Ion Andrieșescu conferențiar pentru Arheologia Preistorică, iar, la 15 Iulie 1927, conferința este ridicată la rangul de catedră, al cărei titular devine Ion Andrieșescu. Studiile sale de preistorie întinse peste întreaga țară și dincolo de hotarele țării noastre, l-au recomandat și pentru conducerea Muzeului Național de Antichități, pe care o deține, după moartea Profesorului Vasile Pârvan, până în 1935. În această

calitate Ion Andrieșescu s'a probat ca distins membru activ al Comisiunii Monumentelor Istorice, în care și-a făcut datoria cu aceeași conștiinciozitate care îl caracterizează atât în viața sa publică, cât și în cea particulară.

Un bun român, excelent profesor și un distins om de știință, Ion Andrieșescu lasă un gol greu de înlocuit în societatea noastră românească, Comisiunea Monumentelor Istorice aduce memoriei Profesorului Ion Andrieșescu un pios omagiu de eternă recunoștință.

Prof. TEOFIL SAUCIUC-SĂVEANU

ÎN LOC DE ÎNCHEIERE

Reiau aici câteva constatări datorate descoperirii unei broșuri ca și necunoscute și de care publicul mai larg de azi nu a avut cunoștință din cauza unei difuzări foarte restrânse, dar și din aceea a datei la care ea apăruse, devenită ca și prohibitivă în anii dictaturii comuniste. Între niște coperti modeste și cu o hârtie ieftină, într-un format de 25x17cm, se întrunea, la limita anilor 1941-1942, culegerea unei suite de cinci conferințe susținute la Radio București cu prilejul împlinirii în 1941 a 20 de ani de activitate a Școlii Române din Roma, pe a cărei clădire se poate citi și astăzi numele italian al instituției: „Accademia di Romania”. Am comentat acel document în nr. 4 din 2002 al Anuarului Institutului Român de Cultură și Cercetare Umanistă din Veneția (p.234-241; serie inițiată și continuată până în anul 2003 inclusiv de colegul Ion Bulei, al cărui mandat de director al Institutului Român din Veneția a expirat în aprilie același an), în ideea de a face cunoscute prezențele și formarea personalităților românești savante din acel interval de ridicare a elitelor noastre pe trepte europene.

Așadar, chiar pe la începutul celui de al doilea război mondial din secolul al XX-lea, câțiva încă tineri membri ai elitei intelectuale românești comunicau direct, prin radio, publicului vremii, gândurile lor privind rolul avut până atunci de Școala Română din Roma la doar 20 de ani de la întemeiere. Conferențarii de atunci făceau parte din ceea ce se numea Asociația academică „Vasile Pârvan” a foștilor membri ai Școlii Române din Roma, reprezentată pe coperta broșurii de o bufniță înconjurată de inițialele numitei asociații (AFMSRR). Asociația, împreună cu simbolul ei exprimând parcă un surâs discret și inteligent, avea să dispară câțiva ani mai târziu împreună cu tot ceea ce se numește azi (fără încă o existență și funcționare eficientă după un trecut atât de dramatic), „societate civilă”, într-o

România devenită comunistă, și căzând într-o uitare ca și totală, de neconceput într-o societate firească.

Întorcându-ne la aniversarea din 1941, este de înțeles că Asociația era pe drept cuvânt mândră de ceea ce realizase Școala Română din Roma într-un timp atât de scurt, pentru țară, cu deosebire în domeniul științelor umane și artelor. Pe scurt, conținutul culegerii de conferințe susținute atunci la radio rămâne de un interes aparte pentru starea și poziția elitei culturii și lumii savante române în propria țară și în comparație directă cu cea europeană. Comparație posibilă calitativ, nivelul contactelor și cunoașterilor fiind cel normal al vremii unor deschideri universale ca și complete pe de o parte, iar pe de alta, vârsta consacrării profesionale corespunzând, în cazul conferențiarilor radiofonici români de atunci (între 34 și 47 de ani), celei deja obișnuite lumii academice din mai toate domeniile în țările civilizate de atunci.

Așadar, sub titlul *Douăzeci de ani de activitate a Școlii Române din Roma. Cinci conferințe la Radio de Alexandru Marcu, Radu Vulpe, D.M. Pippidi, Mihail Berța, Horia Teodoru*, apăreau, cel mai târziu în 1942 (fără an și loc de apariție; lucrare citată mai jos „20”), sub egida Asociației academice evocate anterior, în 48 de pagini, textele conferințelor susținute de aceia la Radio București „pe viu” în primăvara anului 1941. Mă voi opri, în cele ce urmează, doar la ceea ce privește obiectul cărții de față, studiul arheologic și istoric al antichității, cu deosebire al celei clasice. Or, înființarea Școlii Române din Roma a fost legată cu prioritate de acest obiectiv, înseși numele personalităților direct implicate, mai întâi cel al lui Vasile Pârvan și apoi cele ale primilor doi conferențieri ce s-au pronunțat publicului în 1941, arătând clar direcția cea mai importantă a funcției Școlii.

În acest sens, conferința introductivă datorată lui **Alexandru Marcu** (1894-1955), cunoscut ca eminent italianist și creator de școală în domeniu, aducea privirea generală asupra specializării care ne interesează. La acea dată, Alexandru Marcu era profesor la Universitatea din București și ministru subsecretar de stat la Ministerul Propagandei Naționale. Este probabil că în

această din urmă calitate îi revenea deschiderea seriei de conferințe. Pe de altă parte, revăzând istoria Școlii, însuși faptul că, la întemeierea ei, Alexandru Marcu l-a secondat în toate și eficient pe Vasile Pârvan, îl îndreptățea să deschidă seria aniversară din 1941. Se poate constata dealtfel din lectura discursului său că prezentarea pe care o oferea auditoriului nu se subsuma politicului ci doar laturii profesionale. Așadar, Alexandru Marcu spunea atunci, între altele, că, alături de „școlile” franceză, germană, britanică, spaniolă, americană, belgiană, olandeză, „toate statele de cultură afirmată sau în devenire, își au un institut similar la Roma, întru sporul său de prestigiu prin ele, dar și drept consecință a mijloacelor excepționale de lucru, pe care le oferă monumentele, galeriile de tablouri, bibliotecile, Universitățile și Academile de tot felul. În total douăzeci și unu de institute similare străine, șasesprezece institute pontificale de studii superioare și academii private cu existență mai modestă, pe lângă cele patruzeci și șapte de Colegii teologice, se puteau număra încă de acum un deceniu la Roma.” („20”, p. 7).

Existau așadar, atunci, la Roma, inclusiv potrivit spuselor lui A. Marcu, 21 de instituții străine de formare superioară și de cercetare, printre care, din 1921, avea să se numere desigur Școala Română din Roma, „Accademia di Romania”. Ceva mai la vale, autorul comunicării radiofonice directe explica pe scurt istoria fundării Școlii, datorate „bunei înțelegeri a guvernului italian și român, ajutate de îndemnul și prestigiul unor oameni de cultură ca Ion Bianu, Duiliu Zamfirescu, Nicolae Iorga și Vasile Pârvan, meniți, aceștia doi din urmă, să poarte fala creației științifice românești, unul la Roma, adică Pârvan și celălalt la Paris, în calitate de director al Școlii gemene de la Fontenay-aux-Roses.” („20”, p. 8).

Dar, dincolo de inițiativele și demersurile oamenilor politici și savanților evocați mai înainte pentru fundarea Școlii Române din Roma, acest discurs-ouvertură pentru cele patru discursuri-acte care îi urmau ca într-o compoziție clasică tradițională conține o afirmație-document pe care istoria trebuie

să o rețină: „Cel ce vorbește acum spre a evoca aceste date, cu prilejul ciclului determinat de Asociația Vasile Pârvan a Foștilor Membri ai Școlii Române din Roma, la împlinirea a douăzeci de ani de la înființare, trăiește încă, în aceeaș pătrundere de totală sinceritate, puternica emoție a întâlnirii sale cu Vasile Pârvan la Roma, când, singuri noi, cu profesorul și arheologul italian Giuseppe Lugli, prietenul bun de totdeauna al Școlii, ne-am străduit și am isbit să dăm început acestui nobil gând, devenit astăzi instituția noastră de mândrie națională în străinătate.” („20”, p. 8). Prin urmare, voi nota că, în prezența unuia dintre primii membri ai viitoarei Școli Române din Roma, cei care fundau noua instituție și principiile ei erau doi mari savanți într-ale antichității clasice de la începutul secolului al XX-lea: Vasile Pârvan de la București și Giuseppe Lugli de la Roma.

Hotărârea odată luată, ideea cotutelei Ministerului Instrucțiunii Publice și a Academiei Române împreună cu sprijinul Băncii Naționale a României au avut drept rezultat edificiul impozant amplasat în Villa Borghese, numit Accademia di Romania, așa cum se poate citi și astăzi pe frontonul intrării principale, clădire datorată arhitectului Petre Antonescu, precum și construirea personalității acestei instituții cu totul noi pentru țară și deschiderea ei către lumea savantă. Reluând în acest spirit câteva alte cuvinte din conferința jubiliară a lui Alexandru Marcu, sunt de amintit seriile de tineri savanți și artiști români care, în timpul acestei cincimi de veac, au lăsat urme palpabile ale trecerii lor prin Școala Română din Cetatea Eternă, în arheologie, filologie, literatură, istorie, critică de artă, arhitectură, sculptură și pictură. Au fost, cu deschidere directă și rapidă către public, expoziții deschise în România și la Roma; au fost și rămân mărturie în biblioteci anualele Școlii de care Alexandru Marcu și colegii săi erau pe bună dreptate mândri: *Ephemeris Daco-Romana* și *Diplomatarium Italicum*, serii de volume foarte bine primite de mediile savante ale vremii și aflate printre cele mai binecunoscute periodice științifice românești în afara țării, apreciate până astăzi ca o sursă documentară de ținută. Totodată, Biblioteca Școlii era,

potrivit a afirmației aceluiași Alexandru Marcu, în contextul elogierii profesorului Emil Panaitescu, fost director al Școlii, una dintre cele ca și complete la acea dată pentru cultura română în străinătate pe de o parte, iar pe de alta, pentru însăși formarea și informarea propriilor bursieri și a multor străini, performanțe de care este încă departe chiar și la data notării și verificării acestor considerații de încheiere (aprilie 2003).

Înainte de a-și încheia conferința, Alexandru Marcu spunea: „Obiectiv, instituția academică pe care o prezintă atât de elogios faptele și trecutul său de două decenii este menită să asigure intelectualității românești și vieții noastre universitare personalități formate în acel mediu de supremă factură. În același timp, prestigiul României, prin ea, nu poate fi decât servit în concernul de spiritualitate străină din care face parte, alături de cele atâtea enumerate de noi, existente la Roma.

Dar, subiectiv, Școala Română din Roma reprezintă un plus a cărui valoare sufletească nu ne poate scăpa din vedere.

Școala aceasta românească este la Roma. Ea își asumă răspunderea de a menține și a întări, pe baze umaniste și naționale, programul marilor Latiniști de odinioară. De aceea nu putem uita, în momentul primei comemorări, chemarea ce i s'a îndreptat prin actul fundării de acum douăzeci de ani: să însemne un nou punct de orientare în mersul Culturii noastre. După actul cel mare al întemeierii poporului acesta, de către Roma, după actul de reîntemeiere în conștiința poporului românesc a obârșiei sale din Roma, prin opera Umaniștilor italieni din secolul al XV-lea, după aducerea acestui act în toată întinderea și adâncul sufletului românesc, prin învățații Transilvaniei, începând cu secolul al XVIII-lea, acum, prin institutul academic dela Roma, tineretul nostru studios reia calea.

Prin această menire, el își asumă totodată răspunderea menținerii vii a unei conștiințe care a constituit nu numai titlul de mândrie, dar însăși temeinicia existenței istorice a unui popor de muncitori și ostași ai unei cauze, care, rămânând națională, a putut să se integreze totodată în liniile desfășurării istorice a întregii

Europe, în care Roma, prin formele istorice noi pe care le-a creat nu odată, și-a avut mereu de spus cuvântul.” („20”, p. 9-10).

Am citat cu intenție din acest discurs ceva mai mult decât am făcut-o pentru anuarul venețian amintit anterior, pentru a face pe cât posibil vizibilă atitudinea autorului supus vremii sale mai curând formal decât științific, la capitolul din urmă observându-se, dacă se trece de unele formulări adaptate cu decență momentului, punctarea la obiect a etapelor și determinărilor istorice esențiale. Rezultă, cum am mai scris cu prilejul abia evocat, chipul inteligent în care Alexandru Marcu, fost decan al Facultății de Litere și Filosofie a Universității din București, încerca să expună, din poziția politică nu tocmai comodă în care se afla atunci, propaganda culturală și de știință a țării sale. Un exemplu încă greu de urmat dacă nu chiar de neurmat până prea de curând.

*

Conferințele reproduse în broșura evocată aici urmau, după cea introductivă a lui Alexandru Marcu, ordinea rostirii lor la Radio, programată, pe cât se pare, potrivit ponderii și importanței domeniilor avute în vedere de însăși activitatea instituției aniversate. Începând cu Alexandru Marcu, urmașii lui Vasile Pârvan, într-un fel sau altul toți elevi ai săi, aveau în vedere o anume ordine a priorităților urmate de programele Școlii, mai cu seamă prin comparație cu acelea ale instituțiilor străine paralele din Roma (franceză, germană, americană ș.a.). Așadar, aceasta va fi fost rațiunea ordonării conferințelor susținute la Radio în 1941 după cea introductivă abia evocată. Ele au tratat atunci rezultatele obținute de membrii Școlii în arheologie (Radu Vulpe), istoric antică și filologie clasică (Dionisie M. Pippidi), istoria românilor (Mihail Berza) și istoria artelor ș.a. (Horia Teodoru). Pentru nevoile de completare a informațiilor propuse de cartea de față, mă voi opri cu precădere asupra celor dintâi două domenii, în măsura conexiunii lor firești, atingerea celorlalte fiind oferită numai de cazuri mai speciale.

*

Radu Vulpe (1899-1982), care, pe lângă o operă eminentă în materie de arheologie clasică, a lăsat în urmă un fiu, pe nume Alexandru Vulpe; la data la care scriu, acesta din urmă este de câțiva ani director al Institutului de Arheologie „Vasile Pârvan” al Academiei Române și un bun cunoscător de izvoare greco-latine pentru epoca veche de care se ocupă ca arheolog (de la epoca bronzului la cea a fierului inclusiv). Pe când își susținea conferința la Radio, Radu Vulpe era profesor la Universitatea din Iași, iar discursul său urmărea studiile de arheologie clasică și de preistorie. După introducerea propriei conferințe în care arăta universalismul contribuției românești la concertul internațional al cercetărilor de la Roma, Radu Vulpe nota, spre înțelegerea publicului de atunci, dar și, parcă predestinat, până la deschiderea înțelegerii contemporanilor noștri, rostul cel mai important al funcționării Școlii din Roma. Îl citez în cele ce urmează.

„Caracterul arheologic prin excelență al Școalei Române din Roma nu rezultă, prin urmare, dintr’o pură întâmplare sau din faptul că Școala a fost întemeiată prin vrednicia unui mare arheolog, ci se explică prin înseși condițiile care au dus la crearea acestei instituții. Și a fost un noroc hotărâtor că primul director al Școalei, cel care avea să-i înțeleagă rostul mai bine decât oricine, a fost tocmai o personalitate de valoare arheologului și istoricului Vasile Pârvan (1882-1927), care numai în curs de cinci ani, până la tragica sa moarte, avea să-i imprime un ritm de activitate intensă și severă și o formă de producție superioară. Continuată apoi, cu o pioasă consecvență și cu stăruință de către profesorul Emil Panaitescu, această formă avea să devină o aleasă tradiție.” („20”, p. 13-14).

Într-adevăr, împreună cu cei patru foarte tineri colaboratori ai săi cei mai apropiați, Alexandru Marcu, G.G. Mateescu, Paul Nicorescu și Emil Panaitescu, Vasile Pârvan a reușit, în primii cinci ani ai Școlii și, totodată, ultimii ai vieții sale prea scurte, să pună la punct programul și ritmul necesar formării bursierilor și al publicării sistematice a rezultatelor muncii acestora în anualele pe care le-a inițiat, deja numite mai sus, în prima parte

a prezentării conferinței lui Alexandru Marcu. Cei patru abia numiți au fost și primii autori publicați în prima dintre seriile amintite. În momentul evocării pe cale radiofonică, seria *Ephemeris Dacoromana* (mai jos *ED*) ajunsese la al IX-lea volum. Pentru a se înțelege mai bine ce s-a întâmplat cu noi, românii, după cel de al doilea război mondial din secolul al XX-lea, trebuie să amintesc faptul că ultimul număr din serie apărut până la data acestor note poartă abia numărul XI și a apărut, într-un tiraj mai degrabă confidențial, în anul 2000, fiind primul publicat după războiul al doilea mondial. Dar, până la a dezvolta (poate cu alt prilej) această istorie tristă, revin la ceea ce evoca Radu Vulpe în cuvântul său radiofonic. Mai întâi, spunea el, sprijinul savanților italieni a fost extrem de folositor Școlii, mai întâi prin Giuseppe Lugli, marele arheolog, timp de mai mulți ani consilier al Școlii, acestuia adăugându-i-se cel puțin șase alți arheologi italieni iluștri („20”, p. 15). Rezultatele s-au văzut repede și în mai multe direcții de cercetare: G.G. Mateescu (mort al doar 33 de ani), cu privire la traci în inscripții de la Roma și numele lor în teritoriile scito-sarmatice (*ED*, 1, 1923, p. 57-200 și 2, 1924, p. 223-238), Paul Nicorescu, bine cunoscut mai târziu pentru cercetările sale de la *Argamum* și *Tropaeum Traiani*, cu un studiu remarcabil referitor la mormântul Scipinilor și apoi rezultatele propriilor cercetări arheologice de la *Tyras* (*ED*, 1, 1923, p. 1-56 și 2, 1924, p. 378-415), Emil Panaitescu prin studiul „Portretul lui Decebal” și un altul topografic pentru orașul *Fidenae* (*ED*, 1, 1923, p. 387-413 și 2, 1924, p. 416-459). Ceva mai târziu, se vor afirma alți tineri care ulterior vor face carieră în domeniu: Constantin Daicoviciu cu o monografie a cetății *Castrimoenium* din *Latium* (*ED*, 4, 1930, p. 29-71) și Grigore Florescu, tot cu o monografie de sit roman din Italia, *Aricia*, și cu un studiu citat până astăzi despre monumentele funerare din *Dacia Superior* (*ED*, 3, 1925, p. 1-57 și 4, 1930, p. 72-148). Iată așadar o adaptare foarte rapidă a bursierilor români nu doar la nevoile cercetărilor istorice vechi din România, ci și la acelea din Italia, unde începeau să fie remarcați și citați. Seria acestor studii se îmbogățește repede și substanțial, continuând prin

reluarea experienței romane și italice în teritoriile legate de istoria românească, într-un sistem al cărui progres metodologic era tot mai clar de la un volum la altul al seriei *ED*. Urmând textul conferinței lui Radu Vulpe din 1941, se pot adăuga și reține mai multe nume care aveau să spună, ca și al conferențiarului însuși, mult și foarte mult pentru arheologia românească, în special cea clasică, în context național și european în perioada care a urmat. Îi numesc aici pe Ecaterina Dunăreanu-Vulpe, Vladimir Dumitrescu, Hortensia Dumitrescu, Gheorghe Ștefan, Grigore Avakian, Dumitru Tudor, Mihail Macrea, Emil Condurachi, toți prezenți în volumele următoare celor abia citate din *ED*, cu studii care au rămas până astăzi în bibliografia de specialitate, de la preistorie până la epoca Imperiului Roman Târziu inclusiv. Era un bilanț chiar monumental realizat într-un timp foarte scurt și aducător de speranță îndreptățită prin calitate, căruia i se adăugase atunci seria nouă de arheologi abia sosită la Școala Română din Roma sub direcțiunea profesorului Scarlat Lambrino („20”, p. 18), epigrafist eminent și, pe atunci, încă responsabil al cercetărilor arheologice de la Histria. Se aflau printre ei atunci, în timpul războiului, Dinu Adameșteanu și Ion Barnea, ultimii foști membri în viață ai Școlii la data notării acestor rânduri, până la prima serie de bursieri din 1999-2000 după o atât de lungă întrerupere.

*

Dionisie M. Pippidi (1905-1993), conferențiar la Facultatea de Litere și Filosofie a Universității din București la data susținerii conferinței sale la Radio, nota în discursul său studiile de istorie antică și de filologie clasică datorate membrilor Școlii. Dacă, poate, acum și aici, legătura între aceste discipline și arheologie poate părea neclară pentru unii cititori, trebuie spus că experiența și practica ulterioară au arătat nevoia imperioasă a acestei pregătiri complexe, măcar și numai prin rezultatele de excepție obținute mai târziu, direct sau în colaborare, în materie de arheologie și domenii conexe inevitabile, de multe dintre numele evocate în conferința la care mă refer acum, urmând

expunerea din 1941. Se petrecea de fapt, sub îndrumarea și sfaturile lui Pârvan și Lugli, ceea ce mai târziu, într-o conferință publicată în 1933, Nicolae Iorga încerca să formuleze ca proiect („20”, p. 20, n.1): completarea informației istorice privindu-i pe români, de la preistorie la antichitatea clasică și, de asemenea, pentru epocile următoare. Prima etapă era în curs de a fi parțial împlinită prin studiile mai sus amintite ale lui G.G. Mateescu, ceva mai târziu completată de Radu Vulpe în cazul illirilor din Italia (ED, 3, 1925, p. 129-258) și pentru italicii din Dalmația de Constantin Daicoviciu (ED, 5, 1932, p. 57-122). Amândoi autorii împlineau prin aceste studii un progres real pentru metodologia interpretării surselor epigrafice și literare antice. Li se alăturau cu alte valori de substanță Octavian Floca, deschizând o cale nouă studiului cultelor orientale din provincia *Dacia* (ED, 6, 1935, p. 204-239) și, pentru probleme lingvistice, între alții, Ion I. Russu, viitorul mare epigrafist, care se oprea atunci pentru început la limba și etnografia vechilor locuitori ai Macedoniei (ED, 8, 1938, p. 105-232). Dealtfel, ca și în acest caz, istoriografia românească legată de antichitatea clasică și postclasică avea să câștige imens prin formarea, tot atunci, la un nivel de mare ținută, a unei serii de filologi clasici, deveniți mai târziu editori de izvoare grecești și latinești, în original și în traducere, pentru nevoile acestora. Printre ei, Haralamb Mihăescu își începea cariera savantă cu o ediție critică a traducerii latine din Dioscoride (ED, 8, 1938, p. 298-348), cea mai bună până atunci potrivit afirmației lui D.M. Pippidi („20”, p. 24). Mai înainte, Ștefan Bezdechi, ale cărui traduceri din surse antice sunt încă și astăzi căutate, publica în limba latină (sic!) un studiu privitor la gândirea lui Ioan Chrysostomul față de filosofia platonice și, utilizând un manuscris de la Vatican, 90 de scrisori ale lui Nikephoros Gregoras (ED, 1, 1923, p. 291-337 și 2, 1924, p. 239-377). Însfârșit, printre numele și lucrările evocate în această serie, trebuie să mă opresc la cel al lui Nicolae Lascu, autor al unui foarte frumos studiu aflat la limita dintre filologia și arheologia clasică: *Riflessi d'arte figurata nelle Metamorfosi di Ovidio* (ED, 6, 1935, p. 368-441). Autorul de atunci era cel care avea să

devină, la Cluj și în România, cel mai bun specialist în opera lui Ovidiu, poetul exilat și stins la *Tomis*. Însuși autorul conferinței, pe atunci încă tânărul D. M. Pippidi, publicase, tot ca membru al Școlii, un foarte atent studiu privitor la portret în istoriografia latină, urmărind cu deosebire imaginea lui Tiberius la Tacit (*ED*, 8, 1938, p. 233-297). Ca epigrafist, a fost de atunci încoace profesor și editor de inscripții, spre sfârșitul carierei devenind director al Institutului de Arheologie din București și al cercetărilor arheologice de la *Histria*. Revenind în încheiere la seria prezentată în 1941 la Radio de același autor, trebuie remarcată o trecere de-a dreptul spectaculoasă către evul mediu italian, printr-un studiu detaliat al lui Mihail Berza, *Amalfi preducale (596-957)*, foarte apreciat de specialiștii italieni la acea dată (*ED*, 8, 1938, p. 349-444; pentru reacția italiană, v. „20”, p. 26). După o perioadă de scoatere din Universitate la începutul regimului comunist, Mihail Berza avea să revină la cercetările sale, ajungând din 1963 chiar director al Institutului de Studii Sud-Est Europene din București al Academiei Române, din 1962 recăpătând drepturi universitare la Facultatea de Istorie a Universității din București spre formarea altor specialiști în istoria universală a evului mediu.

*

La prima vedere, s-ar putea crede că următoarele două conferințe, datorate în ordine lui **Mihail Berza** (1907-1978) și lui **Horia Teodoru** (1894-1976), prin înseși profesiunile în care au evoluat, nu au vreo legătură cu tema cărții de față. În realitate, cum sper dealtfel că se va înțelege din selecția de mai jos, se puneau la punct atunci, prin tematicile reprezentate de cei doi vorbitori, direcții de cercetare și formare legate, în terminologia de astăzi, de metodologie și interdisciplinaritate. Mihail Berza era atunci deja director adjunct al Institutului de Istorie „N. Iorga” din București, care poartă și astăzi numele marelui savant care-l întemeiase, încă de la data morții sale tragice. Conferința lui M. Berza purta titlul *Studii și documente privind istoria românilor* și, potrivit programului Școlii, se referea la investigațiile unor membri

ai acesteia în arhivele italiene. Această direcție avea să fie cel mai bine ilustrată prin publicare din 1925, în seria *Diplomatarum Italicum* (mai jos *DI*). Rezultatul a fost apariția în *DI* a peste 1500 de documente, potrivit spuselor lui M. Berza („20”, p. 26). Urmându-le în ordine cronologică, se poate observa suportul documentar de excepție adus medievisticii românești, de care latura arheologică avea de atunci înainte să profite informațional și, obligatoriu, să țină seamă (v. „20”, p. 27-35 și notele subsemnatului din Anuarul citat de la Veneția, p. 238-239).

Celălalt conferențiar, Horia Teodoru, era arhitect și profesor Școala de Arte Frumoase și încheia seria de la Radio cu o dare de seamă privind, generic vorbind, studii de istorie a artelor. Ca și în cazurile precedente, se remarcă amprenta lăsată de Vasile Pârvan, din nou, metodologic și etic, asupra acestui domeniu inclusiv. Mai mult încă, profesiunea diferită de a celorlalți a vorbitorului îl făcea atunci cu atât mai atent la rigorile științifice ale cercetării istorice, fapt remarcabil pentru calitatea impusă investigației. Dintre numele devenite, ca și cele de mai sus, ilustre în științele umane din România și de dincolo de ea, mă opresc la câteva a căror legătură cu arheologia a fost și rămâne, prin lucrările lor de atunci și ulterioare, directă și exemplară, marcând încă o dată, cum spuneam, deschiderea interdisciplinară imprimată de la Vasile Pârvan încoace, din proprie convingere și prin contactul direct cu cele mai avansate școli de specialitate. Așa de pildă, trebuie amintit, din seria prezentată de Horia Teodoru, Virgil Vătășianu care, în acel moment, era secretar al Școlii și care, într-un prim studiu mai însemnat, tratase originea și evoluția iconografică a adormirii Maicii Domnului (*ED*, VI, 1935, p. 1-49), găsiind elemente de început în epoca romană târzie, prin arta coptă și deschizând astfel o cale nouă de înțelegere până la iconografia evoluată din arta religioasă cunoscută din evul mediu în țările române. Începutul acestei formări de specialitate a dat roade pentru cel care avea să devină unul dintre cei mai proeminenți istorici de artă de la noi, pentru trecerea de la antichitate la evul mediu și apoi pentru epoca medievală în relație directă cu etapele

europene corespunzătoare, în condițiile folosirii sistematice a surselor arheologice.

Surse de aceeași natură au folosit, încă mai amplu, unii dintre arhitecții bursieri ai Școlii. Între aceștia, Ion Anton Popescu, mergând pas cu pas de la analiză până la propuneri de reconstituire, a pus în lumină valoarea ruinelor de pe Via Sacra de la poalele Palatinului, cu așa-numitele terme ale lui Elagabal, aducându-și prin rezultatele obținute aprecierea lui Vasile Pârvan, care i-a așezat studiul, după cum spunea H. Teodoru, la începutul nr. IV al *ED*, p. 1-28. Arhitectul Niculae Lupu, un om de o specială distincție așa cum l-am cunoscut în București spre amurgul vieții sale, a reconstituit, în afara obligațiilor de bursier, câteva monumente funerare romane din Isola Sacra de la Ostia, celebrul mare port al Romei la Marea Tîrcaniană. Studiul a apărut într-o revistă italiană de specialitate, după spusele lui H. Teodoru, care însă nu a avut răgazul să o numească. N. Lupu a studiat îndeaproape ruinele numite de italieni Villa di Sette Bassi, aflată pe *via Latina* din apropierea Romei. A reușit o reconstituire-machetă a monumentului, care, spune H. Teodoru, „a figurat ca atare la strălucita expoziție a Imperiului ce a avut loc la Roma în anul 1937, pentru a trece apoi în colecțiile Statului italian” („20”, p. 40). Studiul corespunzător a apărut în *ED*, VII, 1937, p. 117-188.

La acestea, H. Teodoru a socotit de cuviință să adauge în locul citat mai sus: „Nu credem nepotrivit de a arăta aci, cu oarecare mândrie, că, după cum studenții români, pătrunzând în instituțiile noastre de cultură, cum ar fi de exemplu vestibulul Fundației Carol I” (azi Biblioteca Centrală Universitară, la data la care închei aceste note, aprilie 2003, încă nerestaurată în interiorul aripii dinspre Palatul Regal după distrugerile din decembrie 1989, interior unde se va fi aflat macheta evocată în continuare), „găsesc reconstituirea în ipsos a monumentului de la Adamclisi făcută după planurile și studiile unui arhitect străin, tot așa, printr-o reciprocitate care ne face cinste, pentru cunoașterea vilelor din epoca imperială, tinerii studenți italieni găsesc în instituțiile lor de cultură macheta făcută de un tânăr arhitect român”. Din păcate, reciprocitatea pe care o evoca Horia Teodoru s-a dezechilibrat.

Din cele câteva copii ale machetei reprezentând reconstituirea monumentului triumfal de la Adamclisi lucrate către sfârșitul secolului al XIX-lea, cea mai bine păstrată se află la Institutul de Arheologie Clasică al Universității din Viena, unde am văzut-o prima și ultima dată în toamna anului 1993, când fusesem invitat acolo pentru a susține un curs special. Am avut atunci surpriza să constat că un student ajuns spre vârsta a treia care mă audia între ceilalți, în majoritate din generația tânără, fusese îndrumat spre o teză de licență privind istoricul și studiul acestor machete în raport cu descoperirea în sine și cu stadiul mai recent al cercetărilor monumentului în sine. Dezechilibrul mai sus enunțat se datorează faptului că, după acceptarea, la începutul anilor '70, a propunerii lui Radu Florescu de restaurare a monumentului cu metopele în partea centrală a tamburului cilindric al acestuia (și nu imediat sub cornișă cum propuseseră pe bună dreptate Gr. Tocilescu, O. Benndorf și G. Niemann și cum se vede în restituția grafică și pe machetele de atunci), singura machetă de la sfârșitul secolului al XIX-lea ca și întreagă din România pare să se păstreze încă la sediul podgoriei Murfatlar, care dealtfel a și folosit-o și încă o mai folosește ca reclamă pe mai multe din etichetele produselor sale, uneori cu inscripționări greșite vizând evocarea monumentului. Macheta (probabil tocmai pentru că era considerată depășită „științific” de către deținători) a fost dăruită atunci de conducerea Muzeului de Arheologie din Constanța fermei abia amintite, pe atunci de stat. O altă copie a aceleiași machete se află într-o stare deplorabilă în podul Institutului de Arheologie din București al Academiei Române, ca proprietate a Muzeului Național de Antichități, practic dezmoștenit la începutul anilor '70 pentru mobilarea Muzeului Național de Istorie a României înființat de atunci „prin hotărâre de Partid și de Stat” în localul Palatului Poștei de pe Calea Victoriei 12. Această instituție, cum spuneam și cu alte prilejuri, ajunsă astăzi una dintre cele mai onorabile de specialitate din țară, ar merita să dispună în completarea expoziției de o asemenea machetă, mai apropiată decât alte reconstituiri, grafice sau în machete, cea mai îndepărtată fiind cea în mărime naturală de pe miezul original al monumentului. Propunerea de

reconstituire cea mai demnă de reținut, până acum necombătută altfel decât verbal, se găsește în al II-lea volum al seriei monografice *Tropaeum Traiani* (București, 1984) și i se datorează fostului nostru coleg Mihai Sâmpetru, plecat dintre noi în 1996, de departe cel mai bun cunoscător al monumentului, în urma îndelungatelor și detaliatelor sale cercetări la fața locului.

Mari personalități ale școlii românești de istorie a arhitecturii și de restaurare a monumentelor istorice, cu deosebire a celor antice, aveau să devină, prin aceeași formare romană, între alții, Ștefan Balș, Grigore Ionescu și Richard Bordenache. Primul și-a început cariera cu o cercetare a ruinei bisericii Sant'Angelo de la Monte Raparo din Basilicata (regiune din sudul peninsulei italice unde avea să fie numit pentru mai mulți ani, după război, ca suprintendent pentru monumente, Dinu Adameșteanu). După spusele lui H. Teodoru, Ștefan Balș a reușit cu acel prilej să schimbe total perspectiva de până atunci asupra monumentului, demonstrând, în urma propriei cercetări, traseul cretan dinspre Asia Mică al formelor bizantine care se asociază acolo celor arabe (*ED*, V, 1932, p. 35-56). A avut o activitate merituoasă și nu îndeajuns apreciată ca arhitect în domeniul monumentelor; l-am cunoscut ceva mai bine când, cu experiența care îi era deja recunoscută între specialiști, pregătea un proiect pentru conservarea și restaurarea termelor romane de la *Dinogetia* (Garvăn, jud. Tulcea), o bijuterie în domeniu. Lansez din nou, și pe această cale, un apel pentru, încă mai sper, o recuperare (probabil din arhiva fostei Direcții a Monumentelor Istorice, instituție de foarte veche tradiție și specializare, desființată abuziv în octombrie 1977) a proiectului pe care Ștefan Balș îl realizase pe la sfârșitul anilor '60 pentru acel monument datorat epocii romane.

Un monument remarcabil pentru înțelegerea legăturii directe între arhitectura romană și cea bizantină timpurie, aflat și astăzi într-o stare de conservare demnă de invidiat, este biserica San Vitale din Ravenna, cu mozaicurile celebre aducând până la noi imaginile lui Iustinian și ale curții sale. Asupra acestui monument s-a oprit mai întâi, ca bursier al Școlii Române din Roma, arhitectul Grigore Ionescu, viitorul creator la București de

înalță școală în materie de istoria arhitecturii, printr-un studiu de planimetrie asupra edificiului, rămas până astăzi cel mai avizat în domeniu, în periodicul de specialitate și de largă recunoaștere *Felix Ravenna* nr. 1 din 1934 (p. 37-57). Nu insist asupra unor alte studii valoroase ale aceluiași arhitect, chiar dacă ele încă rămân importante, din nou, pentru monumente din Italia, dată fiind epoca mai târzie decât interesul prezentării de față.

În aceeași măsură aș putea trece de numele celui de al treilea arhitect notat mai sus, Richard Bordenache, al cărui prim studiu ca bursier al Școlii privea elemente arhitectonice legate de pătrundera normanzilor în Italia (*ED*, VII, 1937, p. 1-76), tocmai pentru că acesta interesează mai puțin tematica discursului prezent. Totuși, formația preponderent clasică a bursierilor de la Roma a făcut posibilă o competență apreciată și pusă în valoare măcar în parte a arhitectului numit pentru executarea și punerea în operă a unor proiecte de consolidare și de restaurare unor monumente greco-romane, în perioada în care, prin Direcția Monumentelor Istorice, i-a revenit puterea de control și chiar de decizie în domeniu (o parte din anii '60-'70). Unele segmente reușite ale restaurării parțiale din anii '70 a zidului de incintă al orașului roman *Tropaeum Traiani* stau mărturie și azi pentru competența arhitectului român de atunci, a cărui formație romană desigur a contat foarte mult în deciziile pe care trebuia să le ia de la un caz la altul, în condiții uneori imposibile din cauza politicii de dictat

*

În loc de concluzie, țin să amintesc rolul extrem de important pe care l-a avut Școala Română din Roma pentru formarea unei elite de specialiști al cărei rol formativ a putut fi chiar mai puternic decât dictatura comunistă. Afirm aceasta în directă cunoștință de cauză, deoarece este evident că, dincolo de constrângerile ei, personalitățile care i-au supraviețuit au reușit să transmită generației următoare nu doar bibliografie de specialitate ci și, mai important, metodă. Doar o primă reluare a funcției firești a Școlii (1999-2000) a dat foarte curând rezultate

remarcabile în formarea bursierilor (de exemplu, una dintre primele și încă rarele cotutele doctorale între București și Paris). Totodată, grație eforturilor acelorași bursieri români ai Școlii din prima serie postbelică, a devenit posibilă apariția nr. XI, primul după al doilea război mondial, din seria *Ephemeris Daco-Romana*, cuprinzând rezultatele cercetărilor acestora din perioada corespunzătoare. Țin să mai adaug, între altele, că afirmația lui Radu Vulpe din conferința evocată mai sus privind prioritatea de interes către arheologie cu deosebire clasică a Școlii Române din Roma era foarte bine înțeleasă către finele anului 1998 de către directorul ei de atunci recent numit, regretatul Marian Papahagi, italianist remarcabil. El era primul după al doilea război mondial care, ca director al Școlii, a primit seria dintâi de bursieri de specialitate ai statului român, prin eforturile proprii și prin cele ale colegilor care l-au sprijinit în acest sens din țară. Întârzierea sosirii bursierilor, datorată unor motive birocratice, a făcut ca aceștia, în mod cu totul dramatic, să-l găsească atunci când, în fine, la începutul anului 1999, li s-a acordat din țară dreptul de a pleca la Școală, pe patul plecării definitive dintre noi a încă tânărului profesor clujean.

Ceea ce nu trebuie uitat este, înainte de a încheia aceste considerații, efectul pe termen lung al politicii formative inițiate de Vasile Pârvan în bună înțelegere cu autoritățile române ale vremii. S-a văzut așadar, în urma acestei experiențe, că formarea la Roma pe această cale a celor mai bine pregătiți tineri în științe umane și arte, a contribuit foarte curând la aducerea în prim plan social a unei elite noi și de calitate intelectuală remarcabilă, cu efecte pe durată lungă, până în zilele apariției în carte a acestor gânduri inclusiv. Segmente speciale și chiar remarcabile de înregistrat în această serie se regăsesc și în unele manuscrise, pe care trebuie să le păstrăm pentru valoarea lor documentară și pe care încă o avem de comentat, cuprinzând, dincolo de adversitățile prea îndelungi, legătura cu bunul simț și cu normalitatea, atât de greu de recuperat la nivel național general.

Alexandru Banea

... despre noi

În urmă cu un an de zile, din entuziasmul și visele reunite ale unor tineri care fără să se cunoască, despărțiți de distanțe dar uniți de aceeași pasiune: arheologia și din generozitatea unor oameni minunați se năștea la Cluj-Napoca, Asociația Tinerilor Arheologi "Fortuna" și Editura NereaMia Napocae, o editură tânără dar tinerețea, departe de a fi un impediment este un atu. Prin demersul nostru nu am urmărit obținerea profiturilor materiale, ci *am dorit să încurajăm și să promovăm orice inițiativă care viza arheologia și istoria*. Orice sprijin pe care îl primim se regăsește în cărțile și în activitatea noastră de a susține aceste fascinante domenii care sunt arheologia și istoria.

LA EDITURA NEREAMIA NAPOCAE

Au apărut:

Cristian Găzdac – CIRCULAȚIA MONETARĂ ÎN DACIA ȘI PROVINCIILE ÎNVECINATE DE LA TRAIAN LA CONSTANTIN I

Antoaneta Vertan – CIRCULAȚIA MONETARĂ ÎN DOBROGEA ROMANĂ (SEC. I – III)

Zaharia Covacef – ARTA SCULPTURALĂ ÎN DOBROGEA ROMANĂ. SEC. I – III

Mihaela Sanda Salontai – MĂNĂSTIRI DOMINICANE DIN TRANSILVANIA

Corina Simon – ARTĂ ȘI IDENTITATE NAȚIONALĂ ÎN OPERA LUI VIRGIL VĂTĂȘIANU

György Németh – INTRODUCERE ÎN EPIGRAFIA ȘI PAPIROLOGIA GREACĂ

Cristian Olariu – O INTRODUCERE ÎN ISTORIA GRECIEI ANTICE

Neța Iercoșan – CULTURA TISZÁPOLGAR ÎN VESTUL ROMÂNIEI

Nicolae Gudea – colectiv – INTERREGIONALE UND KULTURELLE BEZIEHUNGEN IM KARPATENRAUM (2. JHT. V.CHR. – 1. JHT. N.CHR.)

Adrian Ursuțiu – ETAPA MIJLOCIE A PRIMEI VÂRSTE A FIERULUI ÎN TRANSILVANIA (CERCETĂRILE DE LA BERNADEA, COM. BAHNEA, JUD. MUREȘ)

Aurel Rustoiu – RĂZBOINICI ȘI ARTIZANI DE PRESTIGIU ÎN DACIA PREROMANĂ

Ovidiu Pecican – TRECUTUL ISTORIC ȘI OMUL EVULUI MEDIU

Marius Porumb, Aurel Chiriac (coordonatori) – SUB ZODIA VĂTĂȘIANU. STUDII DE ISTORIA ARTII

Muzeul de Istorie și Artă Zalău – ACTA MUSEI POROLISSENSIS XXIV

Dumitru Promse – OBREJA – AȘEZAREA ȘI CIMITIRUL DACO-ROMAN. SECOLELE II – IV. DOVEZI ALE CONTINUITĂȚII ÎN DACIA

Muzeul Grăniceresc Năsăudean – ARHIVA SOMEȘANĂ I. SERIA A III-A

Muzeul Național de Istorie a României – MUZEUL NAȚIONAL XIV

Muzeul Național de Istorie a României – CERCETĂRI NUMISMATICE VII

Muzeul Brăilei, Asociația Arheologilor Medieviști din România, Asociația Tinerilor Arheologi Fortuna – ARHEOLOGIA MEDIEVALĂ IV
Facultatea de Teologie Greco-Catolică – STUDIA UNIVERSITATIS
Gheorghe Petrov – VECHEA MITROPOLIE A BĂLGRAULUI
Șerban Constantinescu – ROMÂNIA ÎN AL DOILEA RĂZBOI MONDIAL. REPERE CRONOLOGICE ȘI COMENTARII (VOL. I + VOL. II)
Dan Ruscu – PROVINCIA DACIA ÎN ISTORIOGRAFIA ANTICĂ
Călin Cosma – VESTUL ȘI NORD-VESTUL ROMÂNIEI ÎN SEC. VIII–X D. H.
Miron Cihó – FARAONII EGIPTULUI
Gavrilă Simion – CIVILIZAȚII ANTICE ÎN ZONA GURILOR DUNĂRII. VOL. I – PREISTORIE ȘI PROTOISTORIE
Al. Suceveanu, Mihail Zahariade, Florin Topolcanu, Gheorghe Poenaru-Bordea – IALMYRIS. MONOGRAFIA ARHEOLOGICĂ. (VOL. I)
Coriolan Opreanu – TRANSILVANIA LA SFÂRȘITUL ANTICHITĂȚII TÂRZII ȘI ÎN PERIOADA MIGRAȚIILOR SCHIȚĂ DE ISTORIE CULTURALĂ
Gavrilă Simion – OPAȚE GRECO-ROMANE DE BRONZ DIN ROMÂNIA
Adrian Ardeș, Lucia Carmen Ardeș – TIBISCUM. AȘEZĂRILE ROMANE

Cărți în curs de apariție:

Gavrilă Simion – CIVILIZAȚII ANTICE ÎN ZONA GURILOR DUNĂRII. VOL. II – MISCELANEEA
Virgiliu Țărău (colectiv) – IMAGINI ȘI REPREZENTĂRI ALE FEMEII ÎN ROMÂNIA ÎN SEC. XX
Peter Hugel – ULTIMELE DECENII ALE STĂPÂNIRII ROMANE ÎN DACIA (TRAIANUS DECIVS - AVRELIAN)
MUZEUL JUDEȚEAN DE ISTORIE SATU MARE - STUDII ȘI COMUNICĂRI
Dumitru Popa – VIAȚA RURALĂ ÎN TRANSILVANIA ROMÂNĂ
Ovidiu Pecican – O ODISEE A RECEPTĂRII: POSTERITATEA LUI B. P. HASDEU
Ovidiu Pecican – ORIGINILE STATULUI MEDIEVAL ÎN ȚĂRILE ROMÂNE
Matei Cazacu – ETUDIES MEDIEVALE
Ștefan Andreescu – CRONICARI, CĂLĂTORI, MISSIONARI
Cristian Olariu – FASCINAȚIA PUTERII. UZURPĂRI ȘI CONSPIRAȚII ÎN IMPERIUL ROMAN
Ernest Oberländer-Târnoveanu – MONEDĂ ȘI SOCIETATE PE TERITORIILE DE LA SUD ȘI EST DE CARPAȚI – SECOLELE VI-XIV
Ernest Oberländer-Târnoveanu – TEZAURE DE MONEDIE BIZANTINE DIN COLECȚIA MUZEULUI NAȚIONAL DE ISTORIE A ROMÂNIEI – SECOLELE VI-XIII/BYZANTINE: COIN HOARDS FROM THE COLLECTION OF THE NATIONAL HISTORY MUSEUM OF ROMANIA – 6th-13th C.
Ana Maria Velter – EUROPA EVULUI MEDIU TIMPURIU ȘI DE MIJLOC VĂZUTĂ PRIN MONEDĂ
Alexandru Diaconescu – URBANISM ȘI ROMANIZARE ÎN PROVINCIA DACIA
Alexandru Diaconescu – STATUA CUM BASE. FUNCȚIONALITATEA TIPOLOGIA ȘI CRONOLOGIA STATUARIEI MAJORE ÎN LUMEA GRECO-ROMÂNĂ, APLICATĂ LA PROVINCIA DACIA

Alexandru Diaconescu – DACIA SACRA. ÎNCEPUTURILE CREȘTINISMULUI LA ROMÂNI
Dorin Alicu (coordonator) – ULPİA TRAIANA SARMIZEGETUSA. SĂPĂTURI
ARHEOLOGICE 1881 – 1954. ÎN MEMORIAM HADRIAN DAICOVICIU
Cătălina Opaschi, Victor Ghica – SCARABEI ȘI AMULETE EGIPTENE DIN COLECȚIA
ING. CONSTANȚIN C. ORGHIDAN
Cristian Gâzdac, S. Cociș – BRONZURILE ROMANE DIN MUZEUL NAȚIONAL DE
ISTORIE A TRANSILVANIEI
Cristian Gâzdac – DESCOPERIRILE MONETARE DE LA ULPİA TRAIANA
SARMIZEGETUSA
Ágnes Alföldy-Gâzdac, Cristian Gâzdac – MONEDA „PROVINCIA DACIA”

Volumele nu puteau fi editate fără sprijinul Asociației Tinerilor Arheologi „Fortuna”. Membrii ei au donat în mod voluntar sute de ore de muncă gratuită pentru traducerea, tehnoredactarea, ilustrarea și tipărirea acestor cărți. ATAF este o organizație neguvernamentală și nonprofit, absolut independentă, care dorește să promoveze în special, cercetările de istorie antică și arheologie și în general orice inițiativă culturală.

NEREAMIA NAPOCAE

ISBN 973-7951-11-5